

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТУЛУПОВ ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 811.111:811.161.2]`25:316.75:821.111-3(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**«ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ
АНГЛІЙСЬКОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ»**

Спеціальність 035 Філологія

(Галузь знань 03 Гуманітарні науки)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.В. Тулупов

Науковий керівник: Фролова Ірина Євгенівна, доктор філологічних наук,
доцент

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Тулупов О. В. Ідеологічний аспект українського перекладу англійськомовної художньої прози. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія (Галузь знань 03 Гуманітарні науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків 2026.

Дисертація присвячена аналізу ідеологічного аспекту українського перекладу англійськомовної художньої прози за останні півсторіччя. За цей період у країні радикально змінилися умови соціально-політичного життя народу, відбувся перехід від радянського авторитарного режиму до розбудови вільного демократичного суспільства, що докорінно змінило й ідеологічні орієнтири громадян. Такі зміни природно знаменували відмінність в умовах перекладацької діяльності в аспекті впливу на неї суспільної ідеології та тиску цензури. Це обумовлює доцільність і важливість аналізу проявів впливу ідеології та цензури на українські переклади 1970–1980-х років і нашого часу із застосуванням засад культурного перекладознавства.

Актуальність дослідження визначена назрілою потребою вивчення ідеологічного аспекту українського перекладу останнього півсторіччя із застосуванням комплексного підходу, що поєднує урахування культурно-соціальних чинників та інструментарію перекладацького аналізу. Такий підхід сприятиме подальшому розвитку культурного перекладознавства та поглибленню наукового знання про український художній переклад. Актуальність обраної проблематики підсилюється її суспільною значущістю.

Метою роботи є вивчення ідеологічного аспекту українського перекладу шляхом виявлення специфіки перекладацьких ретрансляцій англійськомовних художніх прозових творів радянського періоду та доби незалежності.

Об'єктом аналізу постали ідеологічно позначені елементи англійськомовних художніх прозових творів та їхні ретрансляції в українському перекладі, а предметом дослідження були відмінності цих ретрансляцій у період 1970–1980-х років і нашого часу.

Джерельну базу дослідження сформували такі англійськомовні художні прозові твори та їхні українські переклади: роман Гарпер Лі (*Harper Lee*) «Вбити пересмішника» (*To Kill a Mockingbird*), перекладений Михайлом Харенком у 1975 році та Тетяною Некряч у 2015 році; роман Ернеста Гемінгвея (*Ernest Hemingway*) «По кому подзвін» (*For Whom the Bell Tolls*), перекладений Маром Пінчевським у 1981 році та Андрієм Савенцем у 2018 році; роман Джерома Девіда Селінджера (*J. D. Salinger*) «Над прірвою у житті» (*The Catcher in the Rye*), перекладений Олексою Логвиненком у 1984 році, перевиданий в 1993 та 2010 році.

З цих текстів першотворів було обрано 754 ідеологічно позначені фрагменти; з текстів перекладів / перевидань було отримано їхні відповідники, загальна кількість яких дорівнює 3894 (по два відповідники було обрано до кожного фрагменту тексту оригіналу з перекладів радянського та нашого часу романів *To Kill a Mockingbird* і *For Whom the Bell Tolls*; до фрагментів тексту оригіналу роману *The Catcher in the Rye* було обрано всі відповідники з радянської версії перекладу та окремі відповідники з текстів перевидань); ці фрагменти текстів першотворів та їхні відповідники у текстах перекладів стали матеріалом дослідження.

Методологічну основу дослідження утворюють міждисциплінарний та діяльнісний підходи; впровадження першого обумовлено як загальними принципами культурного перекладознавства, так і обраною темою, що за визначенням не може обмежуватися рамками лінгвістичного перекладознавчого підходу; використання другого ґрунтується на розумінні перекладу як процесно-результативної когнітивно-комунікативної діяльності та на визнанні діяльнісної природи перекладацької стратегії.

Методи дослідження охоплюють: загальнонаукові методи аналізу та синтезу, необхідні для декомпозиції наявних наукових концепцій, вилучення з них окремих положень та їх об'єднання у теоретичній частині дослідження. Метод опису був потрібним для надання характеристики обраним текстам першотворів та їхнім перекладам. Метод контекстуального аналізу та метод інтроспекції знадобилися для визначення ідеологічної позначеності елементів текстів оригіналу. Метод класифікації виявився потрібним для систематизації одиниць аналізу з точки зору їхньої належності до реалізацій певних стратегій і тактик та до різних типів виявів цензурного впливу. Метод когнітивно-дискурсивної інтерпретації був необхідним для виявлення функційного призначення та прогнозованого результату ідеологічно зумовлених реалізацій стратегій і тактик. Метод порівняння, що вважається основним у перекладознавчих студіях, був використаний у роботі із певною специфікою: порівнянню були піддані не лише фрагменти тексту оригіналу та перекладу, а також тексти перекладів, виконаних у різний час. На одному з етапів дослідження було також застосовано метод кількісного аналізу для виявлення продуктивності тактик трансформації ненормативної лексики.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому вперше проведено комплексний аналіз ідеологічного аспекту англо-українського художнього перекладу останніх п'ятдесяти років з урахуванням змін у суспільній ідеології у взаємозв'язку зі змінами в перекладацькій практиці. Новим є системне дослідження проявів цензури в українських перекладах 1970–1980-х років, що охоплює чинники ідеологічного характеру (типи цензури) та перекладознавчий інструментарій (стратегії і тактики перекладу). У роботі також вперше подано трактування перекладацьких трансформацій як таких, що певною мірою кореспондують з тактиками ідеологічного впливу.

Результати дисертаційного дослідження узагальнено в таких основних висновках:

Розбіжності в картинах світу вихідної та цільової лінгвокультур охоплюють відмінності в суспільній ідеології; ідеологічні чинники вербально

втілені в тексті оригінального твору та адаптовані в тексті перекладу у випадку їхньої невідповідності ідеологічним настановам приймаючої лінгвокультури у певний історичний період, тобто піддані цензуруванню. За останні півсторіччя цензура в українському художньому перекладі пройшла шлях від жорстко інституційної до неінституційної внаслідок докорінних змін суспільного ладу та ідеологічних орієнтирів.

Англійськомовні художні прозові твори, перекладені українською в 1970–1980-х роках, містять у собі певні ідеологічні настанови, суголосні радянським, але не відповідають радянській ідеології загалом. Невідповідність певним ідеологічним нормам спричиняла суспільно-політичну (політичну, релігійну, соціально-побутову) та моральну (етичну та естетичну) цензуру.

Ідеологічний вплив на український переклад у радянський час здійснювався шляхом реалізації глобальної стратегії доместикації, локальних стратегій скорочення й модифікації та тактик кожної з цих стратегій.

Локальна стратегія скорочення подана тактикою вилучення, локальна стратегія модифікації охоплює тактики генералізації, заміни та евфемізації.

Тактики вилучення, заміни, генералізації адаптують предметний зміст першотвору з метою недопущення формування в цільового читача знань, уявлень, асоціацій невідповідних радянським ідеологічним догмам. Скорочення / модифікація предметного змісту в перекладі може поєднуватися з втратами стилістико-прагматичного характеру.

Тактики вилучення та евфемізації (за значної переваги тактики евфемізації) трансформують стиль тексту оригіналу задля приведення його у відповідність до канонів соцреалізму та утвердження в свідомості цільового читача ідеологічно схвалюваних уявлень про художній текст.

Тактики вилучення, заміни, генералізації постають виявами політичної, релігійної, соціально-побутової, етичної цензури; тактика евфемізації кореспондує з естетичною цензурою.

Кореляції між тактиками локальних стратегій скорочення і модифікації та відповідними перекладацькими трансформаціями мають відносний характер:

вони збіжні на формальному та/або лексико-семантичному рівні, але відрізняються у функційному аспекті.

Ідеологічна природа стратегічних змін в українських перекладах англійськомовної художньої прози у період 1970–1980-х років засвідчена відсутністю цих трансформацій у перекладах, здійснених за часів незалежності. У сучасних версіях перекладів повною мірою відтворено зміст і стиль першотвору.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів з висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел, списку джерел ілюстративного матеріалу, довідкових та лексикографічних джерел та додатку.

У першому розділі роботи узагальнено з позицій культурного перекладознавства основні сутнісні характеристики та проблеми художнього перекладу та його стратегій; з'ясовано співвідношення понять культури та ідеології; простежено філософські та лінгвістичні витoki поняття ідеології, наведено її перекладознавче трактування; систематизовано досвід аналізу цензури загалом та як суспільного явища в українському перекладі радянського часу; обґрунтовано доцільність аналізу джерел ілюстративного матеріалу – текстів першотворів та їхніх українських перекладів, як таких, що є позначеними в ідеологічному аспекті. Також обґрунтовано необхідність застосування у дослідженні обраних методологічних підходів – міждисциплінарного та діяльнісного, визначено інструментарій та процедури аналізу. Основним інструментом дослідження обрано перекладацьку стратегію, що відповідає як теоретичним засадам культурного перекладознавства, так і методології діяльнісного підходу; з опорою на набутки наявного теоретичного досвіду визначено глобальну та локальну стратегії ідеологічного впливу; наведено перелік процедур, що в сукупності слугують досягненню мети дослідження.

У другому розділі дисертації досліджено реалізацію локальної стратегії скорочення, як вияву ідеологічно визначеного цензурного тиску на український переклад у радянських період на тлі порівняння виявлених трансформацій з

сучасними версіями українських перекладів. З'ясовано, що тактику вилучення, яка представляє локальну стратегію скорочення, застосовано переважно до усунення з тексту перекладу ідеологічно неприйнятних змістових елементів (політичних, соціальних, етичних); меншою мірою для стилістичної адаптації тексту перекладу (естетична цензура) з метою дотримання радянських стандартів. Функційним призначенням реалізації цієї тактики є недопущення формування у свідомості цільового читача ідеологічно неприйнятних з позиції радянського цензора знань та уявлень, що підтверджується відсутністю відповідних вилучень у сучасних українських перекладах.

У третьому розділі дисертаційної роботи з аналогічних позицій піддано аналізу локальну стратегію модифікації, встановлено інвентар тактик її реалізації. Доведено, що тактики генералізації та заміни призначені для трансформації ідеологічно небажаних або неприйнятних для радянського цензора елементів змісту (політичного, соціального, етичного), тоді як тактика евфемізації покликана привести стиль перекладного художнього твору у відповідність до естетичних стандартів радянського періоду, причому тактика евфемізації використовується з цією метою набагато продуктивніше за тактику вилучення. З'ясовано, що загалом реалізація тактик стратегії модифікації скерована на досягнення того самого ефекту, що й тактики стратегії скорочення, а саме: недопущення надання цільовому читачеві можливості виведення з тексту перекладу смислів, які б суперечили радянським ідеологічним догмам.

Теоретична значущість проведеного дослідження визначається його внеском до загальної теорії перекладу (розробка процедур аналізу ідеологічного аспекту англо-українського перекладу, які можуть бути плідно використані або адаптовані для вивчення інших феноменів), до культурного перекладознавства (аналіз стратегій і тактик ідеологічного впливу), до теорії міжкультурної комунікації (виявлення ідеологічних розбіжностей вихідної та цільової лінгвокультур), до історії українського перекладу (з'ясування специфіки ідеологічного тиску на переклад в умовах радянської цензури).

Практична значущість дослідження визначається можливістю використання його теоретичних засад та практичних результатів в освітньому процесі при викладанні таких навчальних дисциплін: «Вступ до перекладознавства», «Актуальні проблеми теорії та практики перекладу», «Лексикологія з порівняльним компонентом», «Порівняльна стилістика», «Теорія міжкультурної комунікації», «Історія перекладу». Проаналізований матеріал та вироблені методики можуть бути використані в освітньому процесі, а головні теоретичні твердження та висновки – при здійсненні різноманітних розвідок щодо перекладацьких труднощів, перекладацьких стратегій та дискурсних студій. Надбання дисертації буде також корисним у діяльності перекладачів та для здійснення майбутніх досліджень здобувачами вищої освіти.

Перспективу подальшої роботи вбачаємо в розширенні її меж у двох напрямках, що передбачають (1) розширення хронологічних меж досліджуваних українських перекладів, (2) розширення реєстру першотворів шляхом залучення до аналізу англійськомовних художніх прозових творів різних жанрів.

Ключові слова: англійськомовні прозові твори, змістові трансформації, ідеологія, культурне перекладознавство, міждисциплінарний підхід, моральна цензура, ненормативна лексика, перекладацькі трансформації, політико-соціальна цензура, діяльнісний підхід, стилістична адаптація, стратегії / тактики перекладу, український переклад доби незалежності, український переклад радянського періоду, художній переклад.

ABSTRACT

Tulupov O. V. The Ideological Aspect of Ukrainian Translations of English-Language Fiction. – Qualification scholarly paper: a manuscript.

Thesis submitted for obtaining the Doctor of Philosophy degree in specialty 035 Philology (Field of knowledge 03 Humanities). – V. N. Karazin Kharkiv National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv 2026.

The dissertation is devoted to the analysis of the ideological aspect of Ukrainian translations of English-language fiction over the past half-century. During this period, the conditions of the nation's socio-political life changed radically; a transition took place from the Soviet authoritarian regime to the development of a free democratic society, which fundamentally altered the ideological orientations of citizens. Such changes naturally signaled a shift in the conditions of translation practice in terms of the influence of public ideology and the pressure of censorship. This underscores the relevance and importance of analyzing the manifestations of the influence of ideology and censorship on Ukrainian translations from the 1970s and 1980s and the present day, using the principles of cultural translation studies.

The relevance of this study stems from the pressing need to examine the ideological aspect of Ukrainian translation over the past half-century using a comprehensive approach that integrates cultural and social factors with the tools of translation analysis. Such an approach will contribute to the further development of cultural translation studies and deepen scholarly understanding of Ukrainian literary translation. The relevance of the chosen topic is reinforced by its social significance.

The aim of this study is to examine the ideological aspect of Ukrainian translation by identifying the specific features of translations of English-language works of fiction from the Soviet period and the era of independence.

The object of analysis is the ideologically marked elements of English-language works of fiction and their renditions in Ukrainian translation, while the

subject of the study is the differences between these renditions during the 1970s–1980s and in the present day.

The source base for this study consists of the following English-language works of fiction and their Ukrainian translations: Harper Lee’s novel *To Kill a Mockingbird*, translated by Mykhailo Kharenko in 1975 and by Tetiana Nekriach in 2015; Ernest Hemingway’s novel *For Whom the Bell Tolls*, translated by Mar Pinchevsky in 1981 and Andrii Savenets in 2018; J. D. Salinger’s novel *The Catcher in the Rye*, translated by Oleksa Logvynenko in 1984, reissued in 1993 and 2010.

From these original texts, 754 ideologically marked fragments were selected; their counterparts were obtained from the translations/reissues, totaling 3,894 (two correspondences were selected for each fragment of the original text from Soviet-era and contemporary translations of the novels *To Kill a Mockingbird* and *For Whom the Bell Tolls*; for the fragments of the original text of *The Catcher in the Rye*, all correspondences from the Soviet-era translation and selected correspondences from the reissues were chosen); these excerpts from the original works and their corresponding passages in the translations served as the research material.

The methodological foundation of this study is based on interdisciplinary and activity-based approaches; the implementation of the former is dictated both by the general principles of cultural translation studies and by the chosen topic, which by definition cannot be confined to the framework of a linguistic approach to translation studies; the use of the latter is based on an understanding of translation as a process-oriented, result-driven cognitive-communicative activity and on the recognition of the activity-based nature of translation strategy.

The research methods include: general scientific methods of analysis and synthesis, necessary for decomposing existing scientific concepts, extracting specific propositions from them, and combining them in the theoretical part of the study. The descriptive method was used to characterize the selected source texts and their translations. The method of contextual analysis and the method of introspection were used to determine the ideological connotations of elements in the original texts. The classification method proved necessary for systematizing the units of analysis in

terms of their affiliation with the implementation of specific strategies and tactics and with various types of manifestations of censorship. The method of cognitive-discursive interpretation was necessary to identify the functional purpose and the anticipated outcome of ideologically driven implementations of strategies and tactics. The comparative method, considered fundamental in translation studies, was employed in this work with a specific twist: the comparison encompassed not only fragments of the original text and the translation but also translations produced at different times. At one stage of the research, the method of quantitative analysis was also applied to determine the effectiveness of tactics for transforming profane lexis.

The scientific novelty of this study lies in the fact that it is the first to conduct a comprehensive analysis of the ideological aspects of English-Ukrainian literary translation over the past fifty years, taking into account shifts in social ideology in relation to changes in translation practice. A novel aspect is the systematic study of manifestations of censorship in Ukrainian translations of the 1970s–1980s, covering ideological factors (types of censorship) and translation-related tools (translation strategies and tactics). The work also presents, for the first time, an interpretation of translation transformations as corresponding to a certain extent with tactics of ideological influence.

The results of the dissertation research are summarized in the following main conclusions:

Discrepancies in the worldviews of the source and target linguistic cultures encompass differences in social ideology; ideological factors are verbally embodied in the text of the original work and adapted in the translation text in cases where they do not align with the ideological orientations of the target sociocultural context during a specific historical period, i.e., they are subject to censorship. Over the past half-century, censorship in Ukrainian literary translation has evolved from strictly institutional to non-institutional as a result of fundamental changes in the social order and ideological orientations.

English-language works of fiction translated into Ukrainian in the 1970s and 1980s contain certain ideological tenets that resonate with Soviet ones but do not

correspond to Soviet ideology as a whole. Non-compliance with certain ideological norms led to socio-political (political, religious, and social-domestic) and moral (ethical and aesthetic) censorship.

Ideological influence on Ukrainian translation during the Soviet era was exerted through the implementation of a global strategy of domestication, local strategies of reduction and modification, and the tactics of each of these strategies.

The local strategy of reduction is manifested through the tactic of omission, while the local strategy of modification encompasses the tactics of generalization, substitution, and euphemization.

The tactics of omission, substitution, and generalization adapt the subject matter of the original text to prevent the target reader from forming knowledge, ideas, or associations inconsistent with Soviet ideological dogmas. The reduction or modification of subject matter in translation may be accompanied by losses of a stylistic and pragmatic nature.

The tactics of omission and euphemization (with a significant predominance of euphemization) transform the style of the original text to bring it into line with the canons of socialist realism and to establish ideologically approved notions about the literary text in the target reader's consciousness.

Tactics of omission, substitution, and generalization manifest as forms of political, religious, social, and ethical censorship; the tactic of euphemization corresponds to aesthetic censorship.

The correlations between the tactics of local strategies of reduction and modification and the corresponding translational transformations are relative in nature: they coincide at the formal and/or lexical-semantic level, but differ in their functional aspect.

The ideological nature of strategic changes in Ukrainian translations of English-language fiction during the 1970s and 1980s is evidenced by the absence of these transformations in translations produced since independence. In contemporary versions of the translations, the content and style of the original work are fully rendered.

The dissertation consists of an introduction, three chapters with conclusions for each, general conclusions, a list of references, a list of sources for illustrative material, a list of reference and lexicographical sources, and an appendix.

The first chapter of the work summarizes, from the perspective of cultural translation studies, the main essential characteristics and problems of literary translation and its strategies; clarifies the relationship between the concepts of culture and ideology; traces the philosophical and linguistic origins of the concept of ideology and provides its translation-theoretical interpretation; systematizes the analysis of censorship in general and as a social phenomenon in Ukrainian translation during the Soviet era; justifies the relevance of analyzing illustrative source material—the original texts and their Ukrainian translations—as ideologically marked. The necessity of applying selected methodological approaches (interdisciplinary and activity-based) in the study is also justified, and the analytical tools and procedures are defined. The main research tool chosen is a translation strategy that corresponds to both the theoretical foundations of cultural translation studies and the methodology of the activity-based approach; based on existing theoretical experience, the global and local strategies of ideological influence are defined; a list of procedures is provided that, taken together, serve to achieve the research objective.

The second chapter of the dissertation examines the implementation of the local strategy of reduction as a manifestation of ideologically determined censorship pressure on Ukrainian translation during the Soviet period, against the backdrop of a comparison of the identified transformations with contemporary versions of Ukrainian translations. It has been established that the tactic of omission, which represents a local strategy of reduction, was applied primarily to the removal of ideologically unacceptable content elements (political, social, ethical) from the translation text; to a lesser extent for the stylistic adaptation of the translation text (aesthetic censorship) with the aim of complying with Soviet standards. The functional purpose of implementing this tactic is to prevent the formation in the target reader's mind of knowledge and ideas that are ideologically unacceptable from the

perspective of the Soviet censor, as evidenced by the absence of such omissions in contemporary Ukrainian translations.

In the third chapter of the dissertation, a local modification strategy is analyzed from a similar perspective, and the inventory of tactics for its implementation is established. It is demonstrated that the tactics of generalization and substitution are intended to transform elements of content (political, social, ethical) that are ideologically undesirable or unacceptable to the Soviet censor, whereas the tactic of euphemization is intended to bring the style of the translated literary work into line with the aesthetic standards of the Soviet period, and the tactic of euphemization is used for this purpose much more effectively than the tactic of omission. It has been established that, in general, the implementation of modification strategy tactics is aimed at achieving the same effect as that of reduction strategy tactics, namely: preventing the target reader from deriving meanings from the translated text that would contradict Soviet ideological dogmas. The theoretical significance of this study lies in its contribution to general translation theory (the development of procedures for analyzing the ideological aspect of English-Ukrainian translation, which can be fruitfully applied or adapted to the study of other phenomena), to cultural translation studies (analysis of strategies and tactics of ideological influence), to the theory of intercultural communication (identification of ideological differences between the source and target linguistic and cultural contexts), and to the history of Ukrainian translation (clarification of the specifics of ideological pressure on translation under Soviet censorship).

The practical significance of the study is determined by the possibility of using its theoretical foundations and practical results in the educational process when teaching the following academic disciplines: Introduction to Translation Studies, Current Issues in Translation Theory and Practice, Lexicology with a Comparative Component, Comparative Stylistics, Theory of Intercultural Communication, and History of Translation. The analyzed material and developed methodologies can be utilized in the educational process, while the main theoretical propositions and conclusions can be applied in various studies on translation difficulties, translation

strategies, and discourse studies. The findings of this dissertation will also be useful for translators and for future research by graduate students.

We see the prospect for further work in expanding its scope in two directions, which involve (1) broadening the chronological scope of the Ukrainian translations under study, and (2) expanding the corpus of source texts by including English-language works of fiction from various genres in the analysis.

Keywords: English-language prose works, content transformations, ideology, cultural translation studies, interdisciplinary approach, moral censorship, profane lexis, translational transformations, political and social censorship, activity-based approach, stylistic adaptation, translation strategies/tactics, Ukrainian translation in the post-independence era, Ukrainian translation in the Soviet period, literary translation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Публікації у фахових виданнях України:

1. Тулупов О. В. Цензура в англо-українських перекладах роману Ернеста Гемінгуея «По кому подзвін». *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2025. Том 1, № 41. С. 273–278. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.1.43>

URL: https://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/41/part_1/45.pdf

2. Тулупов О. В. Ідеологічний аспект українських перекладів роману Гарпер Лі «Вбити пересмішника». *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2025. Том 2, № 40. С. 132–139. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.23>

URL: https://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/40/part_2/25.pdf

3. Tulupov O. V. Culture and Ideology in Translation Perspective. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2025. Том 2, № 39. С. 158–165. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.39.2.28>

URL: https://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/39/part_2/30.pdf

4. Тулупов О. В., Кіріченко Є. Є. Ненормативна лексика в англо-українському перекладі: творчість vs цензура. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»*. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2022. Вип. 96. С. 52–60. <https://doi.org/10.26565/2786-5312-2022-96-07>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/foreignphilology/article/view/22527/20742>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Фролова І., Тулупов О. Стратегії і тактики ідеологічного впливу в англо-українському художньому перекладі радянського періоду. *Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу* : тези доповідей XIII Міжнародної наукової конференції, м. Харків, 25 квітня 2026 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2026. С. 80–82.

6. Тулупов О. В. Ідеологічно позначена англійськомовна проза в українських перекладах. *Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація* : XXV міжнародна онлайн-конференція, м. Харків, 6 лютого 2026 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2026. С. 170–172.

7. Тулупов О. В. Ідеологічний аспект перекладу. *Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація* : XXIV наукова конференція з міжнародною участю, м. Харків, 7 лютого 2025 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. С. 124–126.

8. Фролова І., **Тулупов О.** Контекст перекладацького дискурсу: ідеологічний аспект. *Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу* : тези доповідей XII Міжнародної наукової конференції, м. Харків, 19–20 квітня 2024 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 56–57.

9. Tulupov O. Culture, ideology and censorship in translation. *Research and education in the global world: eurointegration processes* : Book of papers of the International Forum for Young Researchers, Kharkiv, May 12, 2023. Kharkiv : O. M. Beketov NUUE in Kharkiv, 2023. С. 466–468.

10. Tulupov O. V. Language, translation, culture and ideology in conjunction with philosophy. *Академічні та наукові виклики різноманітних галузей знань у 21-му столітті. Принципи CLIL в дії / Academic and scientific challenges of diverse fields of knowledge in the 21st century. CLIL in action* : матеріали XII Всеукраїнської наукової конференції, м. Харків, 24 березня 2023 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 172–177.

11. Тулупов О. В. Співвідношення понять культури та ідеології в перекладацьких студіях. *Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація* : тези доповідей XXII наукової конференції, м. Харків, 03 лютого 2023 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 128–130.

(Особистий внесок здобувача в публікації 4 полягає в розробці методики дослідження, його організації та узагальненні висновків).

ЗМІСТ

ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1: ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ІДЕОЛОГІЧНОГО АСПЕКТУ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ	29
1.1. Художній переклад та його стратегії у термінах культурного підходу.....	30
1.2. Співвідношення понять культури та ідеології у перекладознавчій перспективі	41
1.3. Поняття ідеології в гуманітарній науці	50
1.4. Цензура як чинник ідеологічного впливу в українському перекладі	60
1.5. Ідеологічно позначені англійськомовні художні прозові твори та їхні українські переклади	71
1.6. Методологічні принципи та процедури аналізу	85
Висновки до Розділу 1	89
РОЗДІЛ 2: ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ: ЛОКАЛЬНА СТРАТЕГІЯ СКОРОЧЕННЯ ЯК ВИЯВ ЦЕНЗУРИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ	95
2.1. Тактика вилучення локальної стратегії скорочення як вияв політико- соціальної цензури	96
2.2. Тактика вилучення локальної стратегії скорочення як вияв моральної цензури	123
Висновки до Розділу 2	140
РОЗДІЛ 3: ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ: ЛОКАЛЬНА СТРАТЕГІЯ МОДИФІКАЦІЇ ЯК ВИЯВ ЦЕНЗУРИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ	143
3.1. Тактики локальної стратегії модифікації як вияв політико-соціальної цензури	146
3.2. Тактики локальної стратегії модифікації як вияв моральної цензури	162
Висновки до Розділу 3	185

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	195
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	214
СПИСОК ДОВІДКОВИХ І ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ	215
ДОДАТОК А. СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ	216

ВСТУП

Увага до ідеологічного аспекту перекладу пов'язана з утвердженням у сучасних студіях культурно орієнтованого напрямку досліджень, який віддає пріоритет не труднощам пошуку відповідників у цільовій мові, а проблемам міжкультурної комунікації, які виникають внаслідок різниці у світобаченні народів. У цьому контексті слушною є думка, що адаптація тексту перекладу фокусується «на тому, аби замінити ті елементи вихідного матеріалу, які не спрацьовують, адже є незрозумілими або невідповідними цільовій культурі» [Ребрій, Лисенко 2025, с. 148]. У межах цього підходу формується розуміння того, що ідеологія нерозривно пов'язана з певною культурою, є її складовою частиною у певний історичний період [Eagleton 1991, с. 28], а отже, бере активну участь у формуванні картини світу носіїв цільової мови [Bassnett 1998]. Попри індивідуально-особистісні характеристики авторів художніх творів, усі вони виступають носіями певного культурного коду та певних ідеологічних переконань. Перекладацька ретрансляція художнього тексту відтак потребує заглиблення у світ іншої культури та вимагає складних перекладацьких рішень щодо перенесення твору на ґрунт іншої культури. Ідеологічний чинник у цьому процесі завжди відіграє помітну роль: в умовах жорсткого контролю з боку держави, характерного для тоталітарних режимів, перекладач вимушений утискувати створюваний текст у ідеологічно прийнятні рамки; у демократичних суспільствах, де ідеологічний тиск має більш гнучкі форми, перекладач більшою мірою покладається на власну оцінку очікувань цільового читача та власні уявлення щодо вимог до перекладацької діяльності [Baumgarten 2012].

Таким чином, проблематика взаємозв'язку між ідеологією та перекладом постає цікавою для наукових спостережень, у той самий час наявні доробки, хоча й містять чимало цінних спостережень, не вичерпують цієї проблематики загалом.

Проявом ідеологічного впливу в перекладі вважають цензуру, яка також залучається до перекладознавчого аналізу у руслі культурно орієнтованих

розвідок через очевидний зв'язок між культурою, ідеологією та цензурою. Автори, що розглядають сутнісні риси цензурного втручання у перекладацьку діяльність, наголошують на необхідності врахування суспільно-політичних умов цієї діяльності, які власне й визначають форми та характер цензури [Sariz 2017; Фролова 2025 та ін.].

Це спрямовує нашу дослідницьку увагу на вивчення ідеологічно зумовленого цензурного впливу на український переклад в останні п'ятдесят років. Очевидно, що шлях, який пройшла наша держава у цей період від радянського авторитаризму до незалежної демократичної держави, обумовив радикальну зміну ідеологічних орієнтирів народу. Саме тому цікавим і перспективним постає аналіз перекладних версій англійськомовних художніх прозових творів радянського періоду, зокрема 1970–1980-х років, та нашого часу.

Відомо, що перекладна англійськомовна проза була вельми популярною в радянського українського читача, що перекладачі цього часу вирізнялися високим професіоналізмом, а їхній внесок мав неабияку суспільну значущість [Стріха 2020]. Але відомо також, що їхня діяльність була піддана жорсткому ідеологічному тиску та цензурним рестрикціям. Ґрунтовний аналіз цих явищ і процесів подано у працях вітчизняної дослідниці Наталії Рудницької [Рудницька 2012, 2013а, 2013б, 2014а, 2014б, 2015; Rudnytska 2022а, 2022б, 2023, 2024], але не вирішеною на сьогодні залишається проблема комплексного вивчення ідеологічного аспекту радянського та сучасного українського перекладу з позицій культурного перекладознавства, зокрема у термінах перекладацьких стратегій і тактик, що й стимулює наш науковий пошук.

Актуальність дослідження визначена назрілою потребою вивчення ідеологічного аспекту українського перекладу останнього півстоліття із застосуванням комплексного підходу, що поєднує врахування культурно-соціальних чинників та інструментарію перекладацького аналізу. Такий підхід сприяє подальшому розвитку культурного перекладознавства шляхом глибшого осмислення ідеологічно зумовлених стратегій і тактик, та поглибленню

наукового знання про український художній переклад. Актуальність обраної проблематики підсилюється її суспільною значущістю.

Зв'язок з науковими темами. Проблематика дисертації відповідає профілю досліджень, які проводяться на кафедрі перекладознавства імені Миколи Лукаша факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в межах наукової теми «Актуальні проблеми перекладознавства, мовознавства і методики навчання перекладу» (протокол № 10 засідання Вченої Ради факультету іноземних мов від 28 серпня 2021 року).

Метою роботи є вивчення ідеологічного аспекту українського перекладу шляхом виявлення специфіки перекладацьких ретрансляцій англійськомовних художніх прозових творів радянського періоду та доби незалежності. Для досягнення цієї мети в роботі необхідно було реалізувати низку **завдань**, а саме:

- проаналізувати з позицій культурного перекладознавства специфіку художнього перекладу та його стратегій, систематизувати наявний досвід аналізу понять культури, ідеології, цензури в аспекті її впливу на переклад;

- описати специфіку обраних для аналізу англійськомовних художніх прозових творів та їхніх українських перекладів; визначити одиниці аналізу та його процедури;

- виявити стратегії та тактики ідеологічно зумовленого впливу цензури у перекладах радянського часу, встановити співвідношення між тактиками та перекладацькими трансформаціями;

- провести порівняльний аналіз ідеологічно позначених одиниць першотворів, радянських та сучасних версій перекладів під кутом зору ідеологічного тиску та прогнозованого впливу на цільового читача.

Об'єктом аналізу стали ідеологічно позначені елементи англійськомовних художніх прозових творів та їхні ретрансляції в українському перекладі, а **предметом** дослідження були відмінності цих ретрансляцій у період 1970–1980-х років і нашого часу.

Методологічну основу дослідження утворюють міждисциплінарний та діяльнісний підходи; впровадження першого обумовлено як загальними принципами культурного перекладознавства, так і обраною темою, що за визначенням не може обмежуватися рамками лінгвістичного перекладознавчого підходу; використання другого ґрунтується на розумінні перекладу як процесно-результативної когнітивно-комунікативної діяльності [Ребрій 2012] та на визнанні діяльнісної природи перекладацької стратегії [Андрієнко 2016а].

Матеріал дослідження. Джерельну базу дослідження сформували такі англійськомовні художні прозові твори та їхні українські переклади: роман Гарпер Лі (*Harper Lee*) «Вбити пересмішника» (*To Kill a Mockingbird*) [Lee 1960], перекладений Михайлом Харенком у 1975 році [Лі 1975] та Тетяною Некряч у 2015 році [Лі 2023]; роман Ернеста Гемінґвея (*Ernest Hemingway*) «По кому подзвін» (*For Whom the Bell Tolls*) [Hemingway 1940], перекладений Маром Пінчевським у 1981 році [Хемінґуей 1984] та Андрієм Савенцем у 2018 році [Гемінґвей 2018]; роман Джерома Девіда Селінджера (*J. D. Salinger*) «Над прірвою у житті» (*The Catcher in the Rye*) [Salinger 1951], перекладений Олексою Логвиненком у 1984 році [Селінджер 1984], перевиданий у 1993 [Селінджер 1993] та 2010 [Селінджер 2010] році.

З цих текстів першотворів було обрано 754 ідеологічно позначені фрагменти; з текстів перекладів / перевидань було отримано їхні відповідники, загальна кількість яких дорівнює 3894 (по два відповідники було обрано до кожного фрагменту тексту оригіналу з перекладів радянського та нашого часу романів *To Kill a Mockingbird* і *For Whom the Bell Tolls*; до фрагментів тексту оригіналу роману *The Catcher in the Rye* було обрано всі відповідники з радянської версії перекладу та окремі відповідники з текстів перевидань); ці фрагменти текстів першотворів та їхні відповідники у текстах перекладів послужили матеріалом дослідження.

Методи дослідження охоплюють:

- загальнонаукові методи аналізу та синтезу, необхідні для декомпозиції наявних наукових концепцій, вилучення з них окремих положень та їх об'єднання у теоретичній частині дослідження;
- метод опису був потрібним для надання характеристики обраним текстам першотворів та їхнім перекладам;
- метод контекстуального аналізу та метод інтроспекції знадобилися для визначення ідеологічної позначеності елементів текстів оригіналу;
- метод класифікації виявився потрібним для систематизації одиниць аналізу з точки зору їхньої належності до реалізації певних стратегій і тактик та до різних типів виявів цензурного впливу;
- метод когнітивно-дискурсивної інтерпретації був необхідним для виявлення функційного призначення та прогнозованого результату ідеологічно зумовлених реалізацій стратегій і тактики;
- метод порівняння, що вважається основним у перекладознавчих студіях, був використаний у роботі із певною специфікою: порівнянню були піддані не лише фрагменти тексту оригіналу та перекладу, а також тексти перекладів, виконаних у різний час.

На одному з етапів дослідження було також застосовано метод кількісного аналізу для виявлення продуктивності тактик трансформації ненормативної лексики.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше проведено комплексний аналіз ідеологічного аспекту англо-українського художнього перекладу останніх п'ятдесяти років з урахуванням змін у суспільній ідеології у взаємозв'язку зі змінами в перекладацькій практиці. Новим є системне дослідження проявів цензури в українських перекладах 1970–1980-х років, що охоплює чинники ідеологічного характеру (типи цензури) та перекладознавчий інструментарій (стратегії і тактики перекладу). У роботі також вперше подано трактування перекладацьких трансформацій як таких, що певною мірою кореспондують з тактиками ідеологічного впливу.

Наукова новизна отриманих результатів втілюється в таких **положеннях, що виносяться на захист:**

1. Розбіжності в картинах світу вихідної та цільової лінгвокультур охоплюють відмінності в суспільній ідеології; ідеологічні чинники вербально втілені в тексті оригінального твору та адаптовані в тексті перекладу у випадку їхньої невідповідності ідеологічним настановам приймаючої лінгвокультури у певний історичний період, тобто піддані цензуруванню. За останні півсторіччя цензура в українському художньому перекладі пройшла шлях від жорстко інституційної до неінституційної внаслідок докорінних змін суспільного ладу та ідеологічних орієнтирів.

2. Англійськомовні художні прозові твори, перекладені українською в 1970–1980-х роках, містять у собі певні ідеологічні настанови, суголосні радянським, але не відповідають радянській ідеології загалом. Невідповідність певним ідеологічним нормам спричиняла суспільно-політичну (політичну, релігійну, соціально-побутову) та моральну (етичну та естетичну) цензуру.

3. Ідеологічний вплив на український переклад у радянський час здійснювався шляхом реалізації глобальної стратегії доместикації, локальних стратегій скорочення і модифікації та тактик кожної з цих стратегій.

3.1. Локальна стратегія скорочення подана тактикою вилучення, локальна стратегія модифікації охоплює тактики генералізації, заміни та евфемізації.

3.2. Тактики вилучення, заміни, генералізації адаптують предметний зміст першотвору з метою недопущення формування в цільового читача знань, уявлень, асоціацій невідповідних радянським ідеологічним догмам. Скорочення / модифікація предметного змісту в перекладі може поєднуватися з втратами стилістико-прагматичного характеру.

3.3. Тактики вилучення та евфемізації (за значної переваги тактики евфемізації) трансформують стиль тексту оригіналу задля приведення його у відповідність до канонів соцреалізму та утвердження у свідомості цільового читача ідеологічно схвалюваних уявлень про художній текст.

3.4. Тактики вилучення, заміни, генералізації стають виявами політичної, релігійної, соціально-побутової, етичної цензури; тактика евфемізації кореспондує з естетичною цензурою.

4. Кореляції між тактиками локальних стратегій скорочення і модифікації та відповідними перекладацькими трансформаціями мають відносний характер: вони збіжні на формальному та/або лексико-семантичному рівні, але відрізняються у функційному аспекті.

5. Ідеологічна природа стратегічних змін в українських перекладах англійськомовної художньої прози у період 1970–1980-х років засвідчена відсутністю цих трансформацій у перекладах, здійснених за часів незалежності. У сучасних версіях перекладів повною мірою відтворено зміст і стиль першотвору.

Теоретична значущість проведеного дослідження визначається його внеском до загальної теорії перекладу (розробка процедур аналізу ідеологічного аспекту англо-українського перекладу, які можуть бути плідно використані або адаптовані для вивчення інших феноменів), до культурного перекладознавства (аналіз стратегій і тактик ідеологічного впливу), до теорії міжкультурної комунікації (виявлення ідеологічних розбіжностей вихідної та цільової лінгвокультур), до історії українського перекладу (з'ясування специфіки ідеологічного тиску на переклад в умовах радянської цензури протягом 1970–1980-х років).

Практична значущість дослідження визначається можливістю використання його теоретичних засад та практичних результатів в освітньому процесі при викладанні таких навчальних дисциплін: «Вступ до перекладознавства», «Актуальні проблеми теорії та практики перекладу», «Лексикологія з порівняльним компонентом», «Порівняльна стилістика», «Теорія міжкультурної комунікації», «Історія перекладу». Проаналізований матеріал та вироблені методики можуть бути використані в освітньому процесі, а головні теоретичні результати та висновки – при здійсненні різноманітних розвідок щодо перекладацьких труднощів, перекладацьких стратегій та

міжкультурних студій. Надбання дисертації буде також корисним у діяльності перекладачів та для здійснення майбутніх досліджень здобувачами вищої освіти.

Апробація роботи. Основні теоретичні положення й висновки дисертації обговорено на засіданнях кафедри перекладу імені Миколи Лукаша факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2022–2026 рр.), а також на таких наукових конференціях: XXII науковій конференції «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 3 лютого 2023 року); XII Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Академічні та наукові виклики різноманітних галузей знань у 21-му столітті. Принципи CLIL в дії» (Харків, 24 березня 2023 року); IX Міжнародному форумі дослідників 2023 року «Дослідження та освіта у глобалізованому світі: євроінтеграційні процеси» (Харків, 12 травня 2023 року); XII Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу» (Харків, 19–20 квітня 2024 року); XXIV науковій конференції з міжнародною участю «Каразінські Читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 7 лютого 2025 року); XXV міжнародній онлайн-конференції «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 6 лютого 2026 року); XIII Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу» (Харків, 25 квітня 2026 року).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки роботи відображені в 11 публікаціях здобувача: 4 статтях у фахових виданнях України, 7 тезах на національних та міжнародних наукових конференціях. Одноосібних статей – 3, у співавторстві – 1.

Особистий внесок здобувача в публікації у співавторстві полягає в розробці методики дослідження, його організації та узагальненні висновків.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного, загальних висновків, списків використаних джерел (201 позицій, серед них 112 – іншомовна наукова література), джерел

ілюстративного матеріалу (10 позиції), довідкових та лексикографічних джерел (2 позиції), 1 додатку (список опублікованих праць автора). Обсяг загального тексту дисертації складає 217 сторінок, з них основного тексту – 177 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ІДЕОЛОГІЧНОГО АСПЕКТУ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

Звернення до ідеологічного аспекту перекладу з усієї очевидністю вимагає проведення дослідження в межах культурного підходу, що не обмежений традиційними для лінгвістичного перекладознавства рамками, і відповідно, демонструє зсув парадигм [Snell-Hornby 2006], зумовлений осмисленням традиційного підходу як важливого етапу еволюції, але такого, що є недостатнім для належного розуміння художнього перекладу в культурному контексті [Bassnett 1998; Toury 1995].

Очевидно, що кожний науковий доробок має вписуватися в певну парадигму; це дозволяє внутрішньо структурувати дослідження у відповідній царині знань із урахуванням ретроспективи, закономірностей поточного розвитку та перспективи [Бацевич 2008, с. 25], і кожен вчений має усвідомлювати, у рамках якої парадигми він працює [Андрійчук 2008, с. 257]. Парадигму розуміємо як первинну основу, що задає параметри для наслідування [там само], отже формування теоретичної основи нашого дослідження починаємо з розгляду художнього перекладу та його стратегій у термінах культурної парадигми – системи її основних понять.

Далі, слідуючи загальнонауковому принципу «від загального до конкретного», переходимо до розгляду тих основних понять, що безпосередньо стосуються теми нашої роботи: культури й ідеології у перекладацькій перспективі, співвідношення цих понять, розуміння ідеології в гуманітарній науці, а також цензури як вияву ідеологічного впливу на художній переклад. На увагу також заслуговують обрані для аналізу англійськомовні художні прозові твори та їхні українські переклади, зокрема в аспекті їхньої ідеологічної складової. І нарешті необхідним завданням стає визначення методологічних принципів та опис дослідницьких процедур, задіяних у роботі.

Викладені міркування визначають зміст цього розділу дослідження та послідовність його подання.

1.1. Художній переклад та його стратегії у термінах культурного підходу

У транслятології художній переклад традиційно посідає особливе і дуже важливе місце. Більшість фахівців вважають, що це не тільки один з найскладніших видів перекладу, але й найцікавіший, такий, що створює найбільше викликів для перекладача-практика. Незмінною є і увага до художнього перекладу в перекладознавчих студіях, оскільки він плідно збагачує культури, даючи ширший доступ до найкращих надбань кожного народу; через переклад різні літератури взаємодіють і взаємозбагачуються, що є об'єктивною закономірністю культурного розвитку [Стріха 2020, с. 8].

Максим Стріха також наголошує на тому, що перекладна література відкриває для народу нові ідеї, образи, стилі, тим самим сприяючи розвитку національної літератури, причому в українському контексті роль перекладу була особливо значущою: перекладачі не лише знайомили читачів з чужоземними творами, а й ставали провідниками світової культури в український простір [Стріха 2020, с. 271].

Суть викликів, що містить у собі художній переклад, еволюціонує від осмислення проблем, які виникають унаслідок наявності мовних відмінностей до усвідомлення труднощів подолання культурних розбіжностей, але перш ніж перейти до їхнього розгляду, слід зосередитися власне на розумінні художнього перекладу.

Об'єктом художнього перекладу виступає художній твір, тобто твір художньої літератури що має естетичну або розважальну цінність [Літературознавча енциклопедія 2007б]; іншими словами, твір художньої літератури, різновид мистецтва слова, який описує дійсність через художні образи. При цьому «такі елементи національної культури, як традиції, звичаї та

обряди, можуть становити важливий аспект художнього образу тією мірою, якою вони характеризують конкретного персонажа» [Rebrii 2024, с. 85]. Художня література охоплює прозові твори (оповідання, нариси, повісті, новели, романи), а також поетичні, драматичні, фольклорні твори [Літературознавча енциклопедія 2007а].

Не викликає сумнівів думка, що не лише художню літературу, але й художній переклад можна вважати мистецтвом, адже естетичний ефект тексту перекладу досягається копіткою творчою працею, що полягає у вдалому доборі та влучному застосуванні мовних засобів. Цей вид перекладу вимагає не тільки активної мовленнєвої діяльності, вишуканого художнього смаку перекладача, широкого світогляду, але й досконалого володіння як іноземними, так і рідною мовами [Ніколаєва 2018, с. 120].

Ідея про те, що художній переклад є свого роду мистецтвом, творчою працею, активно підтримують сучасні дослідники, зокрема вказують на те, що творчості у перекладацькій діяльності властива подвійна роль, яку вона виконує в процесі пізнання: творчість, з одного боку, визначається як «особлива діяльність людини, внаслідок якої виникають нові матеріальні та духовні цінності», тобто вона має важливе соціокультурне значення; а з другого боку, творчість є «своєрідним способом самореалізації особистості, завдяки якому здійснюється самопізнання глибин своєї самостійності, розкриваються й осмислюються горизонти власного духовного життя», а отже, вона сприяє розвитку індивідуальних здібностей [Поліщук 2007, с. 56].

Переклад також розглядається як «творча когнітивна діяльність перекладача, що передбачає оперування мінімальними одиницями досвіду – ментальними репрезентаціями / концептами, що формуються в конкретному культурному середовищі й тому поєднують універсальні й культурно-специфічні риси» [Мартинюк, Северін 2024, с. 161].

Олександр Ребрій визначає перекладацьку творчість як здатність перекладача до компромісу між свободою та чітко прописаним планом за допомогою використання своїх художніх та лінгвістичних навичок для творчої

передачі змісту, стилю та емоцій оригінального тексту цільовою мовою [Ребрій 2012].

Тетяна Чайковська вважає: «щоб твір продовжував «жити» як мистецький витвір у новому мовному середовищі, перекладач повинен прийняти на себе функції автора і певною мірою повторити творчий процес його створення» [Чайковська 2006].

Пітер Ньюмарк також указує, що художній переклад не обмежується пошуком вербальних еквівалентів, а включає інтерпретацію художніх засобів, як-от метафори, ритм і тон, які є невід'ємною частиною літературного твору, що робить переклад не просто технічним завданням, а мистецьким актом, де перекладач повинен балансувати між вірністю оригіналу та креативністю. Автор також підкреслює, що на відміну від технічного чи наукового перекладу, художній вимагає глибокого розуміння літературних конвенцій, стилістики тощо [Newmark 1988a].

Підхід до художнього перекладу як до творчого процесу і раніше обстоювався у перекладознавчих студіях. Максим Рильський, наприклад, пропонує таке поетичне визначення: «... вважаю неможливим, як дехто цього вимагає, щоб автор поетичного перекладу, отже, й сам поет, цілком забув про себе, цілком підкорився індивідуальності іншого поета. Це навіть, здається мені, не бажано: таким способом можна стерти пилік з крилець того метелика, що зветься поезією. Інша річ, що бажано, навіть потрібно, щоб між автором оригіналу і перекладачем була внутрішня спорідненість, щоб перекладач не був ремісником, який перекладає все, що йому замовляють перекласти, щоб тут доконче був момент творчого вибору» [Рильський 1975, с. 26–27].

Творчу природу художнього перекладу засвідчує і Григорій Кочур, висловлюючи таку думку: «Звичайно, переклад тим відрізняється від оригіналу, що оригінал – один, він існує в остаточній і незмінній формі, а єдиного можливого перекладу не буває, як не буває, скажімо, єдиного виконання музичного твору: кожен виконавець надає своїй інтерпретації власних відтінків, своєрідних рис. Так, власне, і наявність дуже доброго, бездоганного, здавалося

б, перекладу не може бути межею, що спиняє інших. Новий перекладач може в тому самому творі знайти кращий вираз для якихось особливостей, слабше відбитих у попередніх перекладах. Отже, в кожній багатій і розвиненій літературі цілком нормальне явище – виникнення кількох, а часом і багатьох перекладів, особливо, якщо йдеться про твір ідейно і формально складний» [Кочур 1966, с. 17].

Яна Бойко підкреслює, що «когнітивний стиль перекладача, який, зі свого боку, детермінований історико-культурним контекстом і літературним стилем епохи, а також особистісними переконаннями перекладача, постає вагомим фактором стильової варіантності ретрансляцій» [Бойко 2024, с. 219].

Але перекладацька творчість містить у собі чимало ризиків, про які пише Микола Лукаш: «Інший перекладач, не завдаючи собі клопоту розібратися як слід в образній системі та художніх прийомах якого-небудь Байрона, Гюго чи Словацького, міркує так: «Якщо я не збагнув, що до чого, то як же звичайний читач? Чудно колись люди писали, кручено, складно. Треба це діло спростити». І спрощує: кріпку концентрацію складного поетичного образу, розгорнуту метафору розбавляє водою загальників, незвичклі кольористі епітети підмінює затертими, безбарвними, затемнює яскраву антитезу, притупляє гостру кінцівку. Так воно й зрозуміліше, і перевірявати не треба» [Лукаш 1992, с. 23].

Художній переклад має обов'язково передати основний посил автора оригінального твору, він має впливати на розум і почуття читача так само, як і оригінал [Коптілов 1972, с. 43]. Роботу перекладача метафорично описують як завдання пересадити рослину у новий ґрунт, дуже обережно з розумінням справи, інакше рослина загине, а переклад буде невдалим [Крилова-Грек].

Віктор Коптілов привертає особливу увагу до важливості врахування у художньому перекладі специфіки різних вербальних одиниць і літературних жанрів: «переклад афоризмів чи прислів'їв, у яких кожне слово – на вагу золота, безперечно, відрізняється від перекладу народного епосу з типовими для цього жанру багатократними повторами так званих фольклорних формул», а також до

необхідності адаптування перекладу до цільової аудиторії, зокрема дитячої, тобто врахування чинника адресата [Коптілов 2003, с. 6].

Дослідник формулює вимоги до перекладачів художніх творів, які охоплюють глибоке знання і розуміння іноземної та рідної літератури, історії та побуту народу, який описаний у першотворі, виражальних засобів іноземної та рідної мови, а також теорії перекладу [Коптілов 1972, с. 3–4].

До літературних критеріїв художнього перекладу зараховують точність і повноту передачі змісту від його основних положень до всіх нюансів і відтінків, лаконічність та ясність викладу, відповідність нормам літературної мови і природність звучання (цит. за [Ніколаєва 2018]).

Підтримуємо думку Яни Бойко та Віри Ніконової, що «метою перекладу як творчої розумової діяльності перекладача, спрямованої на відтворення змісту, висловленого однією мовою, засобами іншої мови, є забезпечення точності у передачі змісту, стилю, а також культурних та емоційних аспектів оригіналу» [Бойко, Ніконова 2025, с. 71].

Незважаючи на усвідомлення усіх проблем і складнощів художнього перекладу, протягом багатьох років переклади художніх творів вважалися похідними, копіями, а перекладачі своєрідними механічними пристроями, що замінюють вербальні коди (еквіваленти) однієї мови на іншу; незалежність перекладача піддавалася значному сумніву тими, хто описував перекладача «як мавпу, у якої немає іншого вибору, окрім як робити ті самі гримаси, що і її господар» [Leppihalme 1997, с. 19].

Але ця позиція була згодом піддана серйозному сумніву та втратила свою популярність, натомість утвердилася думка, що «переклад, який колись вважався допоміжним, прозорим фільтром, крізь який текст міг і мав проходити без змін, тепер можна розглядати як процес, у якому втручання має вирішальне значення» [Álvarez, Vidal 1996, с. 5] (також [Bassnett 1996, с. 22 та ін.]).

Основна ідея сучасного культурного перекладознавчого підходу була сформульована Лоренсом Венуті, який висловив переконання у тому, що художній переклад – це процес, у якому перекладач виступає як медіатор між

культурами, прагнучи зберегти унікальність оригіналу, та водночас роблячи його доступним для нової аудиторії [Venuti 1995].

Вітчизняні дослідники також наголошують на потребі відобразити в художньому перекладі культурні особливості країни першотвору: «продукування тексту перекладу художнього тексту нерозривно пов'язане із знанням життя, побуту, соціального середовища, історичної епохи тощо» [Линтвар 2012, с. 144]; «художній переклад – це взаємодія і взаємовплив культур, до яких належить текст оригіналу й текст перекладу. Цей вплив не можна звести тільки до мовної взаємодії, він охоплює всі сторони життя, відображені в художньому творі, особливий національний колорит, національну своєрідність оригінального твору» [Шемуда 2013, с. 165], «саме художній переклад – це один з найбільш очевидних проявів міжкультурної взаємодії тому що перекладна література, потрапляючи в культурне середовище країни, взаємодіє з її оригінальною літературою, впливає на її розвиток у різних напрямках» [там само], «переклад допомагає здійснювати процес знайомства із чужою культурою. Можна сказати, що він займає проміжне положення між мовою й культурою, виконуючи посередницькі функції між цими двома сутностями» [Поліщук, Пушкар 2024, с. 213].

У контексті культурного підходу, художній переклад розглядається як акт культурної інтерпретації. Крістіан Норд підкреслює, що художній текст не існує у вакуумі: він наповнений культурними референціями, які можуть бути незрозумілими або навіть чужими для реципієнта, а переклад художнього тексту є цілеспрямованою діяльністю, де ключовим є функціональність тексту в цільовій культурі, а не буквальна точність [Nord 1997, с. 35].

Девід Катан зазначає, що в художньому перекладі перекладач повинен враховувати культурні відмінності як джерело креативності, перетворюючи переклад на культурний гібрид [Katan 2020].

Джуліана Хаус критикує традиційний підхід за відсутність урахування оцінки з культурної перспективи, та пропонує модель, де переклад оцінюється за ступенем еквівалентності в культурному вимірі [House 1997].

Мері Снелл-Горнбі наголошує, що культурні елементи стають невід'ємною частиною тексту, у практиці це проявляється в перекладах класичної літератури, де культурні символи, як свята чи звичаї, адаптуються для уникнення культурного шоку, але зі збереженням естетичної глибини [Snell-Hornby 2006].

Саме у термінах культурного перекладознавства утверджується переосмислення ролі перекладача як співтворця тексту [Newmark 1988b]. Андре Лефевр вважає, що художній переклад є переписуванням (rewriting), де оригінал трансформується під впливом поетики цільової культури та розглядається як маніпуляція текстом під впливом *ідеології*, поетики та патронажу (замовників) [Lefevere 1992]; Сьюзан Баснетт також стверджує, що переписування – це *культурна* маніпуляція, де текст стає інструментом *ідеології* [Bassnett 1998] (виділено мною, О.Т.).

В іншій концепції перекладу як «заломлення» (refraction), що також належить Андре Лефевру, переклад порівнюється з оптичним явищем, де оригінал «заломлюється» через призму цільової культури, змінюючи форму та сприйняття. Заломлення не є копіюванням, це трансформація, де культурні фільтри (поетика, ідеологія) впливають на текст, роблячи його новим [Lefevere 1992]. Тетяна Андрієнко розвиває цю думку в дискурсивному ключі, аналізуючи, як заломлення впливає на когнітивні структури тексту [Андрієнко 2016а]. Джуліана Хаус додає, що заломлення можна оцінити через модель якості, де культурні зсуви вимірюються [House 1997].

Однією з ключових концепцій культурного перекладознавства є видимість/невидимість перекладача, розроблена Лоренсом Венуті. Дослідник стверджує, що у традиційній англо-американській культурі перекладач є «невидимим» – переклад має виглядати як оригінальний текст, приховуючи сліди інтервенції, що призводить до доместикації, де іноземні елементи стираються для комфорту читача [Venuti 1995]. Лоренс Венуті критикує цю «невидимість» як форму культурного імперіалізму, де домінуючі культури (як англо-американська) асимілюють інші, роблячи переклад «прозорим» і

позбавленим іноземності, свого роду насильством над текстом оригіналу. Навпаки, видимість перекладача передбачає збереження "іноземності" тексту через форенізацію, що збагачує цільову культуру новими перспективами і робить перекладача видимим як творця; форенізація, на думку автора, чинить опір домінуванню етноцентризму оригінальної культури. Наприклад, у перекладі японської літератури на англійську видимість дозволяє зберегти культурні особливості, такі як дзен-філософія чи токійські урбаністичні мотиви, без повної адаптації, змушуючи читача «відчути» чужість [Venuti 1995].

Важливим у цій концепції є також згадування доместикації та форенізації, що характеризують центральне для культурного перекладознавства поняття *стратегії*, адже саме «культурні відмінності» постають джерелом перекладацьких стратегій [Katan 2020].

Стратегію перекладу визначають як свідомий план перекладача для досягнення певної цільової установки при перекладі, спосіб вирішення проблем на глобальному або локальному рівні [Masanovets 2021, с. 1–7]; як когнітивний регулятив перекладацького дискурсу, ментальну програму діяльності перекладача із пересотворення концепту оригіналу, яку перекладач формує внаслідок вибору одного з можливих варіантів уявного (умоглядного) образу цільового тексту [Андрієнко 2016а].

З погляду вітчизняних дослідників, у концепції Лоренса Венуті, підтримуваної сьогодні багатьма теоретиками та практиками перекладу, стратегії подані у вигляді дихотомії: доместикації та форенізації, причому ця дихотомія певною мірою суголосна з класичним протиставленням «вільного» та «дослівного» перекладу, яке простежується ще від часів Ф. Шлейєрмахера [Schleiermacher 1838/1977; Рябчук, Разумна, Сіваєва 2021, с. 220].

Українські науковці також часто використовують терміни «стратегія очуження та стратегія одомашнення» як відповідники доместикації та форенізації, оскільки у вітчизняному перекладознавстві сучасні класифікації стратегій перекладу часто ґрунтуються на бінарній опозиції Лоренса Венуті.

Утім, зростання уваги до аналізу цих стратегій зареєстровано і в закордонних перекладознавчих студіях [An 2024].

Доместикація або одомашнення описується як стратегія, що передбачає адаптацію перекладу до норм і культурних очікувань мови перекладу, імплементація цієї стратегії «робить текст зрозумілим та близьким для цільової аудиторії» [Venuti 1995, с. 15]. Очевидно, що доместикований переклад характеризується як «плавний», він не містить очевидних чужорідних елементів, але ця стратегія спричиняє втрату культурного колориту оригіналу [Szymanska 2013, с. 16].

Натомість форенізація спрямована на збереження своєрідності оригіналу: переклад лишається інородним, він кидає виклик читачеві прийняти культурні відмінності [там само, с. 16]. Іншими словами, при форенізації перекладач зберігає чужомовні реалії та стилістичні особливості, навіть якщо це ускладнює сприйняття тексту українським читачем.

Обираючи стратегію одомашнення (доместикації), перекладач «усуває всі перепони на шляху до розуміння тексту», жертвуючи окремими формальними особливостями оригіналу [Худолій 2024, с. 41].

Хоча не викликає заперечень думка, що у практиці перекладач зазвичай вдається до комбінування обох стратегій [Рябчук, Разумна, Сіваєва 2021, с. 220], наявні дослідження засвідчують перевагу стратегії доместикації в художньому перекладі, наприклад, аналіз перекладів англійськомовної прози різними європейськими мовами шляхом математичного аналізу та введення «індексу доместикації» демонструє, що перекладачі віддають перевагу доместикації, очевидно з метою створення відчуття природності твору для читача [Matricciani 2025, с. 17].

На думку Олександра Ребрія та Світлани Віротченко «у межах культурної парадигми природність найчастіше розглядається як один із двох основних критеріїв стратегії доместикації. Варто зауважити, що другим таким критерієм є плавність, яку досить складно відмежувати від природності, а словники нерідко трактують ці поняття як синонімічні» [Rebrii, Virotenko 2023, с. 54].

Звертаючись до аналізу українського художнього перекладу, стверджують, що одомашнення було способом відійти від радянського дискурсивного тиску, «щоб подолати стереотипи «побутової мови», закріпити повноправний статус української мови і поставити українську мову на один рівень з іншими іноземними мовами [Альошина 2019, с. 75].

Проте Крістіан Норд надає інші дані, стверджуючи, що вибір стратегії залежить від скопосу: якщо метою перекладача є культурне збагачення, то переважає форенізація [Nord 1997]. На користь стратегії форенізації висловлюються й інші дослідники, які вважають, що переклад як культурний трансфер передбачає перенесення не лише вербальних одиниць, але й культурних норм, цінностей і практик з однієї системи в іншу, роблячи переклад актом культурної міграції; адже культура є джерелом відмінностей, і перекладач повинен враховувати ці відмінності для адекватного сприйняття тексту адресатом, використовуючи стратегії адаптації чи пояснення [Katan 2020]. Цю позицію обстоює і Сьюзан Басснетт, стверджуючи, що переклад – це культурний обмін, де текст стає гібридом, збагаченим елементами обох культур [Bassnett 1998].

Джуліана Хаус розвиває ідею доречності імплементації різних стратегій через модель оцінки якості перекладу, де культурні відмінності є ключовими для вибору стратегії: дослідниця пропонує порівняльний аналіз оригіналу та перекладу, щоб виявити, як стратегії впливають на культурний еквівалент [House 1997].

Утім, перелік дискусійних питань не обмежується доречністю використання одомашнення чи очуження, оскільки запропонована Лоренсом Венуті класифікація стратегій не є єдиною, хоча й є найбільш популярною. По-перше, пропонується розглядати доместикацію та форенізацію як глобальні стратегії, тоді як, на думку Тетяни Андрієнко, до локальних перекладацьких стратегій слід віднести заміни, опущення, додавання [Андрієнко 2016а] (глобальні й локальні стратегії згадують й інші автори, наприклад, розрізняють

глобальну стратегію, яка стосується всього тексту, та локальні стратегії, що співвіднесені з його окремими фрагментами [Bell 1991; Płońska 2014]).

По-друге, доволі активно вивчаються також інші стратегії, як-от стратегії архаїзації та модернізації [Андрієнко 2016а; Андрієнко 2016б; Andrienko 2016; Задорожна 2020; Ласінська 2017 та ін.], що є абсолютно необхідним у процесі аналізу перекладу часово віддаленого першотвору [Бойко 2021; Бойко 2023; Бойко 2024; Воїко 2024]. Вибір стратегії значною мірою залежить від типу тексту, що перекладається, наприклад, у відтворенні рекламних текстів Олександр Ребрій та Андрій Лисенко розрізняють такі стратегії перекладу як транскреція та локалізація [Ребрій, Лисенко 2025].

Виходячи з різних критеріїв аналізу, пропонуються й інші класифікації: розрізняють продуктивні стратегії (ті, що генерують новий текст) та процесні (ті, що керують процесом перекладу); а також семантичні, синтаксичні та прагматичні стратегії [Chesterman 1997]; семантичні стратегії (збереження форми) та комунікативні стратегії (адаптація змісту) [Newmark 1988a]; інструментальні (адаптація) та документальні (збереження) стратегії [Nord 1997].

Крім згаданих, сьогодні існує ще чимало інших класифікацій, причому їхні автори нерідко погоджуються з думкою про ієрархічну організацію перекладацьких стратегій, розрізняючи глобальні та локальні стратегії.

Таким чином, у межах культурного перекладознавства відтворення художнього твору трактується як творчий процес, пріоритетною метою якого є культурний трансфер; перекладач, як посередник у цьому процесі, виступає співавтором перекладеного твору, керуючись стратегіями як інструментами, причому вибір з наявного інвентарю перекладацьких стратегій визначається потребами конкретного дослідження. Провідну роль у цій дослідницькій парадигмі відіграє культура, а також згадана засновниками культурного підходу ідеологія, що викликає необхідність аналізу співвідношення цих понять у термінах перекладознавства.

1.2. Співвідношення понять культури та ідеології у перекладознавчій перспективі

Сучасні перекладознавчі дослідження підкреслюють необхідність ретельного аналізу культури та ідеології як важливих і невід'ємних складових перекладу [Snell-Hornby 2006; House 2015 та ін.], тим самим акцентуючи увагу на цінності врахування цих понять у перекладознавчій перспективі.

На початковому етапі розвитку транслятології фахівці-практики часто розглядали культуру як зовнішнє середовище або контекст, підпорядкований лексичним і граматичним пріоритетам (див. наприклад, [Catford 1965]). Однак розвідки, що змінили парадигму в 1980-х і 1990-х роках, позиціонують культуру як центральне поняття досліджень у галузі перекладознавства [Bassnett 1998; Lefevere 1992 та ін.], що й визначає нову парадигму як культурне перекладознавство.

З цієї точки зору, культура охоплює широкий спектр компонентів, вона включає соціальні структури, релігійні традиції, звичайні повсякденні практики та глибоко вкорінені цінності, що лежать в основі існування етносу [Baker 2018; House 2015]. Отже, перекладачі повинні враховувати не тільки «видимі» аспекти тексту оригіналу (словник, синтаксис, стиль), але й приховані шари культури, включно зі спільними емоційними підтекстами спільноти або негласними нормами поведінки. Ігнорування цих базових структур може призвести до перекладів, які здаються лінгвістично точними, але культурно дисонансними, що в кінцевому підсумку затуманює зміст тексту для цільової аудиторії. Засновники культурного перекладознавства наголошують на тому, що саме культурно відмінні елементи слугують ключовими точками дотику, де мова та культурні рамки збігаються в перекладі [Bassnett 2002; Newmark 1988b та ін.].

Кожен перекладацький вибір має наслідки для збереження автентичності тексту та його читабельності; цей вибір впливає на те, як цільова аудиторія сприйматиме перекладний текст на когнітивному та емоційному рівнях, отже

те, як перекладач поводить з культурно позначеними елементами, має значний вплив на ефективність міжкультурної комунікації. Наприклад, Джуліана Хаус зазначає, що використання транслітерації або запозичень може забезпечити збереження культурної ідентичності вихідного тексту, однак водночас може відштовхнути частину цільової аудиторії, яка вважає такі вербальні одиниці незрозумілими [House 2015]. І навпаки, заміна таких елементів приблизними регіональними еквівалентами або пояснювальними парафразами може покращити доступність, але ризикує знищити культурну специфіку або звести складні поняття до поверхневих узагальнень; ці компроміси, на думку Мони Бейкер, відтворюють ідеологічні позиції щодо того, наскільки цільова культура повинна пристосовуватися до іноземних елементів [Baker 2018].

Як стверджує Федеріко Занеттін, коментарі перекладача або пояснювальні примітки, виноски тощо можуть пояснити незнайомі елементи, але надмірне покладання на такі інструменти може порушити цілісність розповіді [Zanettin 2013]. Загалом, на думку Джуліани Хаус, кожна з обраних перекладачем стратегій впливає не тільки на текстову цілісність, але й на ширшу динаміку культурних цінностей та політики ідентичності [House 2015].

Утім, культура набагато глибше вкорінена у текст оригіналу: окрім явних згадок про історичні символи або специфічну для регіону лексику, культура наповнює тексти неявними світоглядами – когнітивними картами, які визначають, як інтерпретується і виражається реальність [Newmark 1988b; Lefevere 1992]. Ці глибоко вкорінені рамки сприйняття світу проявляються в тому, як автор будує аргументи, структурує елементи розповіді або підкреслює конкретні культурні практики. Наприклад, літературний текст, що відображає колективістські цінності, може зображати персонажів, які ставлять сімейну та суспільну гармонію вище за індивідуальні амбіції, тоді як культура з більш індивідуалістичною орієнтацією може наголошувати на індивідуальній ініціативі та самовираженні [Baker 2018; Dijk van 1998]; риторичні патерни, такі

як непрямість, циклічність оповіді або ж використання прислів'їв, часто кодують спільні переконання [Fairclough 1995].

У термінах нової парадигми перекладознавства культура – це не просто естетичний шар тексту, вона переплітається із соціально-політичними реаліями. Тексти, що звертаються до розгляду національної історії, колективних негараздів або соціальних ієрархій, неминуче відображають владні відносини, вбудовані в культурні інституції [Fairclough 1995]. Якщо літературний твір описує події періоду колоніальної окупації, у його відтворенні перекладач, як культурний посередник, вміло маневрує між «історичним тягарем політичного панування та культурною травмою» [Dijk van 1998], що може ускладнити вибір між нейтралізацією, підкресленням або реконтекстуалізацією конкретних деталей тощо. Виходячи з цього, Мона Бейкер указує, що перекладачі повинні збалансувати не тільки вбудовані в текст культурні коди, але й контекст, у якому ці коди будуть переоцінені цільовою аудиторією [Baker 2018]. Гібридні методи, що поєднують вибіркоче збереження особливостей культури оригіналу з розумним включенням пояснювальних паратекстів, як зауважує Пітер Ньюмарк, стали кращими підходами для визнання культурної складності без шкоди для розуміння [Newmark 1988b].

Федеріко Занеттін пише, що емпіричні дослідження також підтверджують той факт, що хоча перекладачі систематично адаптують культурні елементи відповідно до норм цільової культури, ступінь адаптації корелює з такими чинниками, як жанр тексту, політика видавця та уподобання перекладача [Zanettin 2013].

Викладене свідчить, що культура є не периферійним аспектом, а центральним чинником, який визначає результати перекладу. Разом із тим, увага до того, як культурні посилення перетинаються з динамікою влади та ідеологічними рамками [Fairclough 1995 та ін.] вказують на взаємозв'язок понять культури та ідеології у перекладознавчій перспективі.

У сучасній транслятології ідеологія зазвичай означає структурований набір ідей, переконань та цінностей, які формують те, як індивіди або інституції

сприймають соціальну реальність та взаємодіють з нею [Fairclough 1995; Dijk van 1998]. Якщо традиційно лінгвістично орієнтований підхід здебільшого розглядає переклад як ідеологічно нейтральний процес, зосереджуючись на еквівалентності або вірності оригіналові в лексичному та синтаксичному плані, культурні перекладознавчі студії продемонстрували, що переклад відображає і закріплює ідеологічні течії, незалежно від того, чи це відбувається навмисно чи ненавмисно [Lefevere 1992; Venuti 1995]. Ці уявлення частково виникли завдяки критичному аналізу дискурсу, який досліджує, як мова закріплює владні відносини в різних соціально-політичних умовах [Fairclough 1995; Dijk van 1998 та ін.]. Таким чином, переклад, який є далеко не лише технічним завданням, тепер розуміється як практика, що корениться в ідеологічних рамках і перебуває під впливом культурних норм, політичних програм, інституційних обмежень та індивідуальних упереджень. Систематичне дослідження ідеології в перекладі стало популярним наприкінці ХХ століття завдяки вченим, які досліджують, як соціально-політичні сили впливають на створення та інтерпретацію текстів.

Емпіричні дослідження, які спираються на ці теоретичні розробки, переконливо засвідчують, що перекладачі часто опускають або модифікують зміст вихідного тексту, який сприймається як політично чутливий або культурно несумісний [Baker 2018; House 2015]. Наприклад, у перекладах політичних промов можуть пом'якшуватися критичні зауваження на адресу конкретних урядів, а в академічних працях з політично чутливих контекстів можуть видалятися розділи, що ставлять під сумнів офіційну версію подій [Dijk van 1998].

Уживання лексики є ключовою ареною для ідеологічного позиціонування, такі терміни, як «терорист», «борець за свободу», «нелегальний іммігрант» або «особа без документів», можуть мати різко відмінні етичні / політичні конотації [Fairclough 1995]. Навіть слова, що здаються нейтральними, можуть бути «навантажені» ідеологічними нюансами в певних контекстах. Наприклад, «реформа» може здаватися нейтральним

словом, але в певних політичних умовах воно відображає прихильність до певної програми або політичного дискурсу [Dijk van 1998].

Ідеологію також можна спостерігати через зміни в тоні, реєстрі або риторичній структурі. Перекладач може перетворити серію імперативних висловлювань на розповідні або умовні речення, тим самим пом'якшуючи авторитарну позицію автора тексту [Fairclough 1995]. І навпаки, посилення прикметників або вигуків може підкреслити політичну точку зору, приводячи цільову версію в більшу відповідність до програми, ніж вихідний текст. Аналіз на основі корпусу виявляє закономірності в тому, як політично заряджені документи піддаються прихованим або явним риторичним модифікаціям, щоб привабити нових читачів [Zanettin 2013].

Усвідомлення впливу ідеології в перекладі викликає інтенсивні етичні дискусії. Центральна дилема полягає в тому, чи мають перекладачі обов'язок відтворювати ідеологічне ядро вихідного тексту «дослівно», навіть якщо воно суперечить принципам прав людини, чи вони повинні модифікувати або цензурувати матеріал, щоб уникнути шкоди або дискримінаційної риторики [Fairclough 1995; Dijk van 1998]. Лоренс Венуті та інші вчені стверджують, що абсолютна нейтральність є нестійким поняттям, та припускають, що кожне рішення – доместикація чи форенізація, додавання чи видалення – походить від ідеологічної позиції щодо ставлення до культурної «іншості» або соціально специфічного змісту [Venuti 1995]. У цьому сенсі ідеологія з усією очевидністю співвіднесена вже не з владними структурами суспільства та впроваджуваною ними політикою, але з позицією перекладача щодо допустимого ступеня видимості.

Критичний аналіз дискурсу став одним з основних інструментів для вивчення цих проблемних питань. Шляхом деконструювання текстових особливостей, таких як модальність, метафора, когезія та інтертекстуальність, цей підхід прагне виявити, як мовні структури підтримують домінантні ідеології [Fairclough 1995]. Що стосується перекладів, то порівняння вихідного та цільового текстів для виявлення дискурсивних змін, на думку науковців,

сигналізує про ідеологічну переорієнтацію [Baker 2018; Zanettin 2013]. Наприклад, Мона Бейкер, з опорою на теорію наративу, стверджує, що переклади є «перерозповідями», реструктурованими наративами, які відображають не лише культурну позицію перекладача, а й ідеологічний контекст, в якому вони функціонують [Baker 2018].

Науковці сходяться на думці, що ідеологічна вбудованість є неминучою, і жоден переклад не є ідеологічно нейтральним [Fairclough 1995; Lefevere 1992 та ін.], усі переклади зазнають впливу як зовнішніх сил (державна політика, соціально-політичні реалії), так і внутрішніх чинників (переконання перекладача). Перекладачі стикаються з моральними дилемами, коли мають справу з вихідним матеріалом, який суперечить етичним нормам культури перекладу або пропагує шкідливі ідеології [Baker 2018; Dijk van 1998]. Ідеологія часто діє в тандемі з культурними посланнями, створюючи багатошарову взаємодію значень. Культурні підтексти можуть підсилювати або пом'якшувати ідеологічний потяг тексту, і навпаки [Lefevere 1992]. Розуміння цієї синергії є необхідним для створення перекладів, які вдало передають багатошаровий контекст тексту. По суті, ідеологія в перекладі втілює механізми, що базуються на владі, за допомогою яких перекладацькі рішення на лексичному, синтаксичному або текстовому рівнях підсилюють, модифікують або переформатують соціально-політичні норми.

Хоча культура та ідеологія часто розглядаються як окремі конструкти в перекладознавстві, вчені підкреслюють їх взаємопов'язаний характер [Bassnett 1998; Lefevere 1992 та ін.]. Обидва поняття стосуються того, як лінгвокультурні спільноти сприймають себе та світ, обидва впливають на тексти на свідомому та підсвідомому рівнях. Коли художній твір перетинає мовні і культурні кордони, ці елементи часто передаються разом, визначають те, як цільова аудиторія інтерпретує соціальні ідентичності, динаміку влади та етичні норми, закладені в вихідному творі. Культура та ідеологія пропонують системи відліку – одна здебільшого зосереджена на спільних переконаннях, традиціях та

соціальних звичаях, інша орієнтована на політичні, моральні або філософські позиції [Baker 2018; Fairclough 1995].

На практиці вони перетинаються у колективній свідомості, формуючи світогляд, який визначає використання мови; текст, просякнутий національною історією та культурою, може просувати політичні твердження (ідеологію) про історичні події, тим самим втілюючи інтегровану систему ідентичності та цінностей [Lefevere 1992; Venuti 1995]. І культура, і ідеологія кодують певні судження про правильне і неправильне, прийнятне і неприйнятне [Bassnett 1996; House 2015].

Джуліана Хаус акцентує, що визнання неявних цінностей є необхідним для передачі тексту справжнього смислу та належного впливу, особливо коли культура адресата функціонує за іншими основними принципами [House 2015]. Як наголошує Алла Мартинюк: «очевидно, що індивід завжди діє в межах певної моделі світу, і саме ця модель значною мірою визначає характер його соціальної дії» [Martyniuk 2025, с. 124]. Читачі неминуче фільтрують перекладені тексти через власні культурні рамки та ідеологічні погляди [Baker 2018; Newmark 1988a]. Іншими словами, культурний та ідеологічний контекст цільової аудиторії визначає, чи сприймаються певні ідеї як природні чи «чужі», прогресивні чи неприйнятні. Коли вихідний текст пропагує цінності, які різко суперечать панівній ідеології цільової культури, перекладач повинен вирішити, чи зберегти цю дисонансність, чи пом'якшити її, щоб не образити читачів [Lefevere 1992; Venuti 1995].

Культура та ідеологія разом беруть участь у реалізації влади – культура через спільні норми та спадщину, ідеологія – через явну політику, регулювання дискурсу або політичні програми [Fairclough 1995; Dijk van 1998], отже перекладачі виконують делікатне завдання збереження текстової вірності в умовах політичного або ринкового тиску [Baker 2018].

Незважаючи на спільні аспекти, культура та ідеологія мають також істотні відмінності, які глибоко впливають на підходи перекладачів та накладають певні обмеження на їхню діяльність. Сучасні перекладознавці

підкреслюють, що визнання цих відмінностей дозволяє перекладачам з більшою точністю вирішувати етичні, лінгвістичні та контекстуальні проблеми [Bassnett 1998; Lefevere 1992; Baker 2018 та ін.]. Культура, по суті, є структурою, яка поступово еволюціонує, вона формується протягом поколінь через спільні досвід, звичаї та традиції [Bassnett 1998], її зміни зазвичай відбуваються поступово та колективно. На відміну від цього ідеологічні настанови ризикують застаріти в умовах швидких соціально-політичних перетворень [Newmark 1988a; Dijk van 1998]. Перекладачі, які працюють над літературними творами з історичним корінням, часто мають справу з вбудованими культурними кодами, тоді як ті, хто працює з сучасним політичним контентом, стикаються з мінливістю ідеологічних змін. Культурні норми та практики часто передаються через соціалізацію: сімейні структури, ритуали, мистецьку спадщину, релігійні рамки або усні традиції [Baker 2018]. На відміну від цього, ідеологія зазвичай поширюється через інституційні або політичні канали – урядову політику, партійні маніфести, засоби масової інформації, академічний дискурс – які формують суспільні уявлення більш безпосередньо та швидко [Fairclough 1995]. Таким чином, перекладачі, стикаючись з «культурними посиланнями», можуть надавати пріоритет трансферу символічних традицій або народних оповідей; тоді як при роботі з «ідеологічним контентом» акцент може зміщуватися на цензурні обмеження, редакційні упередження або державне регулювання [Dijk van 1998].

Культурні елементи часто є глибоко прихованими, вплетеними в структуру або стиль тексту, наприклад, йдеться про використання циклічних наративів або опору на спільні цінності, які залишаються невисловленими, але інтуїтивно впізнаваними у вихідній лінгвокультурі [Even-Zohar 1990]. На відміну від цього, ідеологія часто виявляється більш явно через гасла, політичні декларації або навмисний вибір лексики, що сигналізує про партійні або доктринальні позиції [Fairclough 1995].

Перекладачі ризикують пропустити глибокі культурні підтексти, якщо зосередяться виключно на явних ідеологічних маркерах, або, навпаки,

пропустити приховані ідеологічні підтексти, якщо розглядати текст як суто «культурно навантажений» [Baker 2018]. Ця подвійна проблема вимагає цілісного прочитання, яке враховує як неявну культурну логіку, так і явні ідеологічні директиви. У той час як культура часто спирається на спільну ідентичність, емоційну спадщину та естетичні цінності, ідеологія, як правило, прагне дотримання конкретних доктрин – політичних, релігійних або соціально-економічних [Dijk van 1998]. Текст, що описує культурні події (фестивалі, національну кухню, традиційні мистецтва, свята), може викликати ностальгічні реакції або почуття гордості, тоді як текст, наповнений ідеологічною риторикою, може мати на меті надихнути читачів на певні дії або переконання [Lefevere 1992].

На противагу цьому, деякі тексти демонструють напругу, якщо зовнішні або нові ідеології кидають виклик усталеним культурним нормам [Baker 2018]. Така напруга підкреслює етичну складність перекладу, де культурна чутливість та ідеологічна пропаганда можуть конфліктувати. На «гармонізацію» певних уривків можуть впливати редакційні рекомендації, спрямовані на те, щоб уникнути політичних суперечок, тим самим послаблюючи оригінальні культурні контексти або ідеологічні нюанси [Venuti 1995]. Інші автори згадують особисті переконання, які змушують перекладачів підкреслювати або пом'якшувати конкретні ідеологічні посили, які вони вважають етично або соціально значущими [Baker 2018]. Такі висновки підтверджують думку, що переклад – це місце суперечливої взаємодії між культурною автентичністю, ідеологічною вірністю та практичною адаптацією.

Таким чином, культура в перекладі виходить за межі відтворення національно-специфічної лексики або інших деталей фону. Натомість вона постає як вбудований у текст оригіналу культурний код, що утворює культурний контекст твору, який перекладач має донести до цільового читача. Так само оригінальний твір містить у собі ідеологічне навантаження, пов'язане з насаджуваними владою поглядами та постулатами. В ідеологічному аспекті перекладач стикається, з одного боку, із проблемою відтворення / модифікації /

повного переформатування ідеологічних настанов, виходячи із специфіки відповідних норм цільової аудиторії, а з другого боку, з проблемою свого індивідуального бачення ідеології перекладу в термінах вірності оригіналові та ступеню видимості / невидимості перекладача. Культура та ідеологія взаємопов'язано функціонують у перекладі; вони мають спільну здатність передавати колективні цінності, формувати групову ідентичність та керувати результатами інтерпретації, але відрізняються за часовими аспектами, механізмами передачі та формами вираження. Ідентичні та відмінні риси культури та ідеології підкреслюють їхню складну природу, визнання того, де вони перетинаються (у формуванні колективних світоглядів та сприйнятті текстів) і де вони відрізняються (у швидкості еволюції, інституційних механізмах та формах артикуляції) необхідно для того, щоб перекладні тексти не ставали простими лінгвальними репродукціями, а виступали культурно та ідеологічно резонансними творами, що поважають вихідну лінгвокультуру та доносять її багатовимірність до цільового читача.

Ураховуючи, що саме ідеологічний аспект перекладу перебуває у фокусі нашої уваги, вважаємо за необхідне далі детальніше розглянути поняття ідеології загалом та в перекладознавчій перспективі.

1.3. Поняття ідеології в гуманітарній науці

Сучасне трактування суті перекладу як культурного трансферу означає відмову від спрощеного погляду на перекладацьку діяльність та тягне за собою усвідомлення важливості ідеології, як явища, що лежить в основі перекладу. Дослідники стверджують, що кожний крок перекладача, у ході якого здійснюється додавання, вилучення тощо, стоїть добровільний акт, основу якого складає історичне та соціально-політичне середовище здійснення перекладацької діяльності; іншими словами – конкретна культура та ідеологія [Alvarez, Vidal 1996, с. 5]; що досягнення певного ефекту в перекладі

ґрунтується на властивих окремим індивідам та інституціям переконаннях [Fawcett 1998, с. 106].

Загалом, ідея про те, що переклад завжди підданий впливу ідеології, не є дискусійною. На підтримку цієї ідеї висловлюються думки про те, що всі переклади є ідеологічно позначеними, оскільки вибір вихідного тексту та його відтворення у цільовій лінгвокультурі визначаються цілями, завданнями, інтересами соціальних суб'єктів [Schäffner 2003, с. 24]; що діями перекладача керують знання, які є ідеологічно визначеними, оскільки ґрунтуються на ідеологічних нормах, отже переклад є завжди місцем ідеологічних контактів [Calzada-Perez 2003, с. 7], актом взаємодії різних суб'єктів [Tahir-Gürçağlar 2003, с. 113], хоча перекладачі, як суб'єкти цієї взаємодії, не обов'язково усвідомлюють ті ідеологічні чинники, що керують процесом їхньої інтерпретації вихідного тексту [Karoubi 2009]. При цьому, засвідчено, що наявність ідеологічного впливу має місце вже в деяких найдавніших відомих прикладах перекладу [Fawcett 1998, с. 106].

У той самий час, саме поняття *ідеології*, як чинника впливу на переклад, викликає певні дискусії. Для того, щоб сформуванати власну думку, тут треба вдатися до розгляду змісту цього поняття в гуманітарній науці загалом та уточнити його розуміння в перекладознавчій перспективі.

Девід Хокс у своєму дослідженні поняття *ідеології* в історичній ретроспективі вказує, що етимологічно термін «ідеологія» походить від французького слова *idéologie*, яке своєю чергою має грецьке походження (поєднання морфем *idéo-* (грецьк., ідея, образ) і *-logie* (грецьк., слово, розум, вчення)); вперше цей термін ввів Дестют де Трейсі у 1801 році у своєму *Ідеологічному трактаті*, на позначення того, що в цій роботі називається «наукою про ідеї» [Hawkes 2003].

Далі у праці Девіда Хокса йдеться про те, що ідеологія виникла як «метанаука», «наука про науку» в тому сенсі, що вона має здатність надавати інформацію про походження інших наук і «наводити наукову генеалогію думки», тут дослідник наводить таке припущення Д. де Трейсі: «для нас не

існує нічого, окрім уявлень, які ми про це маємо, тому що наші ідеї – це все наше єство, саме наше існування» (цит. за [Hawkes 2003, с. 60]).

У іншому дослідженні йдеться про те, що майже в той самий час, коли Д. де Трейсі висловив свою позицію, термін *ідеологія* було використано в інших працях вже не в такому позитивному сенсі на позначення «безплідного дослідження, роботи думки не здатної до творчості» (цит. за [Seliger 1977, с. 14]). Така характеристика надає цьому терміну негативний відтінок, і цей негативний сенс зберігається й надалі. Це, на думку Мартіна Селіжера, обумовлено тією обставиною, що поняття ідеології у XVIII столітті асоціювали з Наполеоном, а така асоціація пов'язувала вказане наукове поняття з поразкою Франції і таким чином поміщала його в негативний контекст [Seliger 1977].

Як вказує ще один дослідник ідеології з філософських позицій – Террі Іглтон – це врешті-решт поступово призвело до зміни значення терміну *ідеологія* від скептичного наукового матеріалізму до сфери абстрактних, відокремлених ідей [Eagleton 1991, с. 70]. Негативний відтінок, яким характеризувався цей термін ще до часів Французької революції, зберігався допоки не з'явилося марксистське розуміння ідеології як хибної свідомості, під якою мається на увазі «свідоме існування» людей, тобто «їхній фактичний життєвий процес» [Eagleton 1991, с. 71]. Далі автор розглядає доробок Дьйорда Лукача – ще одного філософа, чий внесок у теорію ідеології вважають таким, що заслуговує на увагу, та доходить висновку, що «тоді як [раніше] ідеологія вважалася хибною щодо справжньої ситуації, для Лукача вона вважалася вірною хибній ситуації», іншими словами, Д. Лукач ідеологію сприймає позитивно, а хибність приписує суспільній ситуації, тобто дійсності [Eagleton 1991, с. 104].

Серед думок інших філософів слід згадати таких, що пов'язують *ідеологію* та *мову*, стверджуючи, що мовні процеси та людські стосунки треба розглядати як речі, якими можна легко маніпулювати, використовувати їх для побудови теорій, боротися з ними або навіть знищити їх [Lecerle 1999, с. 205]; що з функціональної точки зору існує нерозривний зв'язок між філософією,

мовою, ідеологією та політикою (цит. за [Eagleton 1991]). Остання позиція, яка акцентує функціональний аспект ідеології, висловлена Антоніо Грамші в межах його відомої концепції «гегемонії», тобто способів, за допомогою яких влада отримує згоду на своє правління [там само], причому йдеться про взаємозв'язки між епістемологічними та філософськими позиціями окремих людей і щоденними діями влади, а також про гегемонію та мову в інституційних структурах суспільства, де мова виступає як «сукупність певних понять і концепцій, а не лише слів, граматично позбавлених змісту» (цит. за [Lecercle 1999, с. 193]).

Із цього Пітер Івз робить висновок, що погляд на мову як на «систему або процес виробництва значення», припускає, що «структури мови, особливо різні типи граматики, є метафорами гегемонії» [Ives 2004, с. 85]. Також дослідник вважає, що в концепції А. Грамші мова постає як «аналітичний інструмент» для досягнення гегемонії, що ідеологія набуває чинності та функціонує через використання мови у життєдіяльності різних установ, класів, соціальних груп, отже, мова є необхідною для конструювання гегемонії, встановлення та розширення влади панівного класу та формування відносин між урядом і громадськими масами [Ives 2004].

Девід Хокс, аналізуючи зв'язок мови та ідеології, цитує Фердинанда де Соссюра, відомого лінгвіста, засновника структурної школи лінгвістики який, стверджує, що «мова – це система знаків, що виражають ідеї» [Hawkes 2003, с. 142]

Террі Іглтон також підтримує думку, що суб'єкти гегемонії, такі як сім'я, школа, засоби масової інформації, конфесійні інституції, структури громадянського суспільства, використовують різні форми гегемонії, такі як дискурсивні практики та риторичні висловлювання, щоб встановити владу не через примус, а за згодою людей [Eagleton 1991], причому цей дослідник розрізняє гегемонію та ідеологію, стверджуючи, що перша є ширшою за другу, «вона включає ідеологію, але не зводиться до неї» [Eagleton 1991, с. 112].

Гегемонія збагачує та розширює абстрактну ідеологію, надаючи їй

«матеріальне тіло та виводячи її на політичну передову» [Eagleton 1991, с. 115], у такий спосіб ідеологія переходить від системи ідей до «живої, звичної соціальної практики» [Eagleton 1991, с. 115].

Ще одне дослідження, піддане аналізу Террі Іглтоном, належить Луї Альтюссеру та безпосередньо пов'язує *ідеологію з дискурсом*.

Ідеї Л. Альтюссера описуються як розвиток концепції А. Грамші про гегемонію, ідеологію та державну владу; уточнення цієї концепції вбачається в тому, що Л. Альтюссер розрізняє державний апарат та його ідеологічний державний апарат, де перший є повністю публічним, представленим інститутами, такими як уряд, армія, в'язниця тощо, тоді як другий переважно належить до приватної сфери: релігії (наприклад, церква), освіти (наприклад, школа, де дітей привчають «відповідати встановленому порядку класового панування»), комунікації (наприклад, преса) тощо [Eagleton 1991, с. 155]. Наступна теза Л. Альтюссера полягає в тому, що ідеологія інтерполуює індивідів як суб'єктів, тобто учений веде мову про процес, у якому ідеологія вербує та трансформує індивідів у їхніх повсякденних соціальних взаємодіях: «немає ідеології, окрім як від суб'єкта та для суб'єктів» [Althusser 1971, с. 170]. Оскільки Л. Альтюссер переходить від розуміння ідеології як теорії пізнання (хибної свідомості) до теорії емоційності (репрезентації досвіду), Т. Іглтон доходить висновку, що ця афективна теорія ідеології включає обговорення дискурсу в тому сенсі, що вираження ідеології здійснюється через дискурс, через «перформативні висловлювання» або мовленнєві акти, саме тому в рамках такого ідеологічного дискурсу «афективне, як правило, переважає над когнітивним» [Eagleton 1991, с. 21].

Ще одна теза Л. Альтюссера полягає в тому, що ідеологія має матеріальне існування, наприклад, коли суб'єкт (індивід) свідомо вирішує вірити в таке концептуальне переконання, як справедливість, він природно має «(матеріальне) ставлення», тобто поводитиметься певним чином і прийматиме певне ставлення [Althusser 1971, с. 167]; ідеї, які мають суб'єкти, є їхніми «матеріальними діями, вбудованими в матеріальні практики, керовані

матеріальними ритуалами, які визначаються матеріальним ідеологічним апаратом, з якого походять ідеї цього суб'єкта» [Althusser 1971, с. 169].

На всі ці матеріальності впливають різні модальності, такі як жести, мова тіла, зовнішній вербальний дискурс або внутрішній вербальний дискурс тощо, ці матеріальності послідовні, вони постають як ланцюг інтерпеляції, який пролягає від установ до ритуалів, від ритуалів до практик, від практик до мовних актів: кожна ланка має свою власну матеріальність і має щось від матеріальності всього ланцюга, і наприкінці цього ланцюга індивід інтерпелюється як суб'єкт [Lecerle 2006].

Остання теза Л. Альтюссера полягає в тому, що «ідеологія є «відображенням» уявного відношення індивідів до їхніх реальних умов існування» [Althusser 1971, с. 162], що ідеологічні уявлення людей «не є їхніми реальними умовами існування, їхнім реальним світом», а скоріше «їхнім відношенням до умов існування» [там само, с. 164].

Отже, ідеологія є репрезентацією соціального досвіду, а не простим описом реальності, ідеологія конституює наші ідентичності, з одного боку, а з іншого постає як невідома універсальна істина; наш досвід може включати набір вірувань і припущень, які «відкриті для суджень щодо істини та неправди» [Eagleton 1991, с. 21].

Сара Міллз аналізує погляди Мішеля Фуко, який пов'язує дискурс, ідеологію та владу, критикує ідею державного апарату та стверджує, що влада є не лише в володінні держави, вона також поширюється за межі держави, включаючи способи, якими люди домовляються про відносини влади. Тобто владою не може володіти одна група, тому що її не так легко утримати, це більшою мірою форма дії чи відносин між людьми, яка обговорюється під час кожної взаємодії та ніколи не є фіксованою та стабільною [Mills 1997, с. 38–40]. Дійсно, «не всі переконання, які люди зазвичай називають ідеологічними, асоціюються з домінуючою політичною владою» [Eagleton 1991, с. 6].

Про відношення між дискурсом і владою Мишель Фуко стверджує, що «дискурс передає і створює владу; зміцнює її, але також підриває її та

викриває» (цит. за [Mills 1997, с. 45]). На думку Сари Міллз, «дискурс – це щось, що породжує щось інше (висловлювання, концепцію, ефект), а не те, що існує саме по собі і що можна аналізувати ізольовано», отже будь-яке обговорення дискурсу запрошує до обговорення влади та «способів, якими люди домовляються про відносини влади», і стверджує, що «опір уже міститься в понятті влади» [Mills 1997, с. 17]. Далі дослідниця цитує Мишеля Фуко, який проголошує: «там, де є влада, є й опір» [Mills 1997, с. 42].

Хоча, для Т. Іглтона, визнання «як ширшого, так і вузького змісту ідеології» є важливим, дослідник вважає, що розширювати термін є проблематичним у тому сенсі, що це поняття стане «політично беззубим», тобто воно зникне, отже, «будь-яке слово, яке охоплює все, втрачає свою актуальність і зникає на порожній звук» [Eagleton 1991, с. 7].

Дійсно, ідеологія, як і все ідеологічне, передається знаком, а там де немає знаків – немає ідеології. Все ідеологічне має значення в тому сенсі, що знак представляє, зображує або заміщує щось, що лежить поза ним самим [Voloshinov 1973, с. 9]; все ідеологічне існує в особливому, соціальному матеріалі знаків, створених людиною, його специфіка полягає саме в тому, що він перебуває між організованими індивідами, в тому, що він є середовищем їх спілкування [Voloshinov 1973, с. 12]. Знаки, або те, що стало ідеологією, виникають і формуються, коли два індивіда соціально організовані, тобто коли вони складають колектив (соціальну одиницю); індивідуальна свідомість – це «соціально-ідеологічний факт» [Voloshinov 1973, с. 12], і вона «виховується на знаках» [Voloshinov 1973, с. 13]. Оскільки соціальна комунікація і, зрештою, знаки можуть бути повністю виражені за допомогою мови, слово є ідеологічним феноменом, його характеризує, по-перше, семіотична чистота в тому сенсі, що воно функціонує як знак. Крім того, це нейтральний знак, тому що воно може виконувати будь-які ідеологічні функції – наукові, естетичні, етичні, релігійні. Крім того, воно бере участь головним чином у поведінковій комунікації. Ще однією ознакою слова є його здатність ставати внутрішнім словом, нарешті, його обов'язкова присутність, як супутнього явища, у будь-

якому свідомому акті. Такі характеристики роблять слово фундаментальним об'єктом у вивченні ідеологій і матеріалізують його, спонукають до його вивчення за допомогою методу, який ґрунтується на філософії мови [Voloshinov 1973, с. 13–15].

Така зосередженість на словах, а не на знаках, як основних одиницях дискурсу є важливою, оскільки підкреслює важливість вивчення значення в аналізі мови [Lecercle 2006, с. 107]. По-перше, значення слова, виразу, речення тощо не існує саме по собі, а визначається ідеологічними позиціями, які беруть участь у суспільно-історичному процесі, в якому слова, вирази та пропозиції створюються (тобто відтворюються). «Ідеологічні позиції», про які тут йдеться, називаються «ідеологічними формаціями», що означає соціальний та історичний контекст, у якому відбувається виробництво та відтворення слів і пропозицій. По-друге, слова, вирази, пропозиції тощо змінюють своє значення відповідно до позицій тих, хто їх використовує, це означає, що вони знаходять своє значення через посилання на ці позиції, тобто через посилання на ідеологічні утворення, у які вписані ці позиції [Pêcheux 1982, с. 111]. По-третє, значення цих слів або пропозицій конституюється у відносинах [Pêcheux 1982, с. 112], тобто значення конкретного слова формується через його відношення до інших слів, тобто до його дискурсивного оточення [Eagleton 1991].

Ще одним видатним науковцем, який у процесі вивчення використання мови у своїй праці *Філософські дослідження* долучився до теоретичного аналізу ідеології є Людвіг Вітгенштейн. Учений розглядає мову як систему, що функціонує за певними правилами, подібно до гри: опановуючи мову, людина водночас засвоює норми її використання. У цьому сенсі ідеологію також можна трактувати як своєрідну «мовну гру», значення якої визначається внутрішньою організацією та зв'язками між її елементами. Так само, як індивід засвоює мовні правила для участі в комунікації, він долучається до ідеологічних систем, дотримуючись відповідних норм [Вітгенштейн 1995].

Кожна ідеологія формує власний лексичний репертуар: одні слова набувають значущості, інші витісняються або уникаються. Наприклад, у межах

ідеологічного дискурсу закріплюються такі номінації, як «реформи», «традиційні цінності», «національні інтереси», тоді як інші позначаються як небажані. Водночас мовні явища можуть бути подібними без повної тотожності, що пояснюється через поняття «сімейних подібностей»: різні одиниці поєднуються спільними рисами, не утворюючи жорсткої системи. Такий підхід дає змогу осмислити взаємодію ідеологій: попри відмінності, вони можуть частково перетинатися й поділяти окремі смислові зони. Значення багатьох мовних одиниць у політичному дискурсі часто функціонують як готові риторичні формули. Активне формування цієї площини пов'язують із ХІХ століттям, коли утверджуються «великі ідеології» – соціалізм, консерватизм, лібералізм, комунізм, та інші [Лютий, Ярош 2016].

У *соціолінгвістиці* увага зосереджується не стільки на понятті ідеології, скільки на понятті влади як важливої основи організації суспільства з точки зору соціальних класів, з багатими та могутніми на вершині та бідними та безправними внизу [Hudson 1996, с. 240]. Влада трактується як детермінанта того, як суспільство поділяється на класи, це пов'язано з так званою солідарністю, яка стосується соціальної дистанції між людьми – скільки досвіду вони мають, скільки соціальних характеристик вони поділяють (релігія, стать, вік, регіон походження, раса, професія, інтереси тощо), наскільки вони готові ділитися інтимними стосунками та інші фактори» [Hudson 1996, с. 122]. Це змінні, які визначають клас, до якого належать індивіди в суспільстві, а також мовний вибір, зроблений для спілкування.

Інший підхід, який має певні спільні риси з соціолінгвістикою, – це *критична лінгвістика* [Fowler, Kress 1979], у межах якої теж підкреслюється зв'язок між мовною та соціальною структурою, але поняття влади пов'язується з поняттям ідеології. Представники цього напрямку вважають, що мова є невід'ємною частиною соціального процесу і його результатом, що існує двосторонній зв'язок між мовою та суспільством, тобто соціальна структура впливає на використання мови і навпаки [Fowler, Kress 1979, с. 189–190]. При цьому стверджується, що лінгвістичне значення невіддільне від ідеології, і

обидва залежать від соціальної структури, мовна структура несе специфічне значення в конкретному контексті, що підкреслює необхідність лінгвістичного аналізу відносин влади, закладених у текстах. Такий аналіз має стосуватися критичного тлумачення реальних текстів, представлених у суспільстві [Fowler, Kress 1979].

Під інтерпретацією тут розуміється процес відновлення соціальних значень, виражених у дискурсі, шляхом аналізу лінгвістичних структур у світлі їх взаємодії та ширшого соціального контексту. А «критичне тлумачення» – це діяльність з демістифікації, яка розкриває будь-які приховані чи неявні значення в текстах [Fowler, Kress 1979, с. 196].

«Критичний» також означає, що лінгвістичний аналіз має бути сформульований на основі набору ідеологій, які підлягають перевірці (наприклад, феміністичні ідеології), що він має бути оснащений практичним лінгвістичним інструментарієм, який використовується для розкриття ідеологій, відносин влади чи позицій в аналізі текстів і дискурсу [там само].

Інша робота, пов'язана з цією проблематикою, *Мова як ідеологія* тлумачить ідеологію як сукупність ідей, що включає систематично організоване представлення реальності [Kress, Hodge 1993, с. 15]. Наведені у праці аргументи вже висловлювалися раніше, але тут вони злиті з психологічними та соціологічними поглядами: мова стає середовищем свідомості для суспільства, його форм свідомості, виведених назовні, а лінгвістика – інструментом аналізу свідомості та її ідеологічних основ. Пропонується модель аналізу базових структур та ідеології, яка походить від трансформаційної теорії лінгвістики Н. Хомського, а також використовується теорія семантики та класифікація лінгвістичних ознак, яка, на думку авторів, невід'ємна від ідеології, оскільки лінгвальна структура відображає соціальну структуру, демонструє владу, нею маніпулюють щоб самим маніпулювати або використовують її для досягнення чи збереження влади [там само].

Таким чином, поняття ідеології осмислюється представниками багатьох галузей гуманітарного знання, причому важливим є усвідомлення

безпосереднього зв'язку між ідеологією, владою, суспільними відносинами з одного боку, та між ідеологією, мовою, дискурсом з другого боку. Це сприяє визнанню релевантності поняття ідеології у перекладацьких студіях, де воно отримує такі визначення: «набір переконань і цінностей, які формують світогляд конкретної особи або інституту й визначають їх інтерпретацію подій, фактів та інших аспектів досвіду» [Mason 2010, с. 86]; система ідей, вірувань і цінностей, що формують світогляд і впливають на соціальні та культурні процеси [Calzada-Perez 2003, с. 5–6], визначають не лише зміст текстів, а й те, як перекладачі інтерпретують і передають цей зміст [Тумозько 2003]. Саме на цьому розумінні ідеології ґрунтуємося в нашому дослідженні. Також враховуємо таку важливу обставину, як зв'язок ідеології, соціальної структури та влади, що визначає специфіку ідеологічного впливу на переклад в авторитарних та тоталітарних режимах, зокрема ідеологічний тиск на українській переклад за радянських часів, виявом якого ставала цензура.

1.4. Цензура як чинник ідеологічного впливу в українському перекладі

Усвідомлення того, що переклад у сучасному світі постає актом культурного обміну, залучає до перекладознавчої проблематики й ідеологічний аспект; особливу роль у процесі культурного обміну відіграє глобалізація інформаційного простору, яка забезпечує швидкість поширення інформації, зокрема в міжкультурній комунікації. Це дозволяє впливати на формування чи трансформацію суспільних цінностей, ідентичностей, світоглядних орієнтирів. Владні структури кожного суспільства, як свідчать попередньо наведені дані, прагнуть нав'язати громадянам певні ідеологічні настані, хоча цілком очевидно, що шляхи та способи цього суттєво різняться у демократичних і авторитарних країнах. Наприклад, у країнах із авторитарними режимами у процесі перекладу нерідко адаптують іноземні новини, щоб їхній зміст не суперечив офіційній позиції уряду, а підтримував ідеологічні позиції влади

[Gentzler 2001, с. 34], цілком очевидно, що це стосується і всіх інших перекладених текстів.

В аспекті ідеологічного впливу на переклад у цьому зв'язку слід звернутися до розгляду такого найпотужнішого інструменту як цензура [Цензура], яка здатна трансформувати тексти першотворів саме з метою їхньої адаптації до ідеологічних постулатів цільової культури, щоб у такий спосіб підтримувати політику владних структур та впливати на світосприйняття реципієнтів перекладу в бажаний для влади спосіб [Tan 2017, с. 65].

Слід наголосити на тому, що саме культурне перекладознавство надає пояснення тому факту, що переклад стає ідеальним полем застосування цензури: засновники цього напряму перекладознавчих студій Сьюзан Баснетт та Андре Лефевр стверджують, що переклад є активною інтерпретацією вихідного тексту, здійснюваною під впливом як культурного, так і ідеологічного контексту [Bassnett, Lefevere 1990, с. 12]. Проблематика ідеологічного тиску цензури на переклад також пов'язується з ідеєю «невидимості» перекладача [Venuti 1995, с. 22], з розумінням перекладу як інструменту конфлікту [Baker 2018] та з тлумаченням цензури як складової процесу «переписування» тексту в процесі перекладу [Lefevere 1992; Hermans 1999] тощо.

У той самий час доведено, що цензура є не обов'язково проявом саме ідеологічного тиску, вона може також бути засобом культурного захисту, наприклад, захисту місцевої культури від «чужого» впливу в постколоніальному суспільстві [Cronin 2003, с. 89].

Деніз Меркль, надаючи визначення цензурі з позицій перекладознавства, стверджує, що у підґрунті цього явища лежать політичні, соціокультурні, моральні, релігійні, етичні та естетичні ідеологічно схвалені норми. Дослідниця наголошує на тому, що цензура впливає на різні аспекти процесу перекладу, що вона передбачає участь різних агентів перекладацької діяльності – перекладачів, редакторів, перекладацьких агенцій тощо [Merkle 2010].

Андре Лєфєвр надає подібне тлумачення цензури в перекладі, стверджуючи, що цензура виявляє себе як систематичне втручання перекладача в текст першотвору, спрямоване на зміну, адаптацію або навіть вилучення фрагментів його змісту з метою приведення цього змісту у відповідність до культурних, ідеологічних, політичних, релігійних та інших вимог цільової лінгвокультури [Lefevre 1992, с. 45].

Дослідник також підкреслює, що цензура не обмежена переліченими способами втручання перекладача у текст першотвору, вона є поняттям ширшого змісту, складовою частиною «маніпуляції» текстами, що передбачає відбір текстів для перекладу, стратегії перекладу та редагування [Lefevre 1992, с. 47].

Ірина Фролова та Олександра Лапіна поділяють подібну думку, стверджуючи, що текст перекладу проходить крізь декілька «фільтрів» цензури, першим з яких є дозвіл на переклад та друк, тобто відбір текстів художніх творів для перекладу [Фролова, Лапіна 2021, с. 41].

Дійсно, така практика цензурування, що сягає корінням ще часів античності [Внукова], була доволі поширеною і в ХХ ст., коли засвідчено чимало випадків не лише цензурного втручання у перекладений текст, але й відмови у друку, що стосувалася як перекладів, так і оригінальних художніх творів [Sariz 2017].

Таким чином, цензурне втручання безпосередньо у текст перекладу може виявлятися на наступному етапі, коли вже пройдено перший «фільтр» і отримано дозвіл на переклад і друк, саме тоді настає черга другого і третього «фільтрів» – трансформації тексту відповідно до вимог цензора та самоцензури [Фролова, Лапіна 2021, с. 42].

У процесі проходження крізь "фільтри" цензури головним чинником, що визначає характер і форму її тиску постає інституційність / неінституційність цензури [Фролова 2025].

Інституційна цензура характерна для авторитарних режимів, у яких будь-який агент перекладацької діяльності, що виступає в ролі *ЦЕНЗОРА*, діє як

представник держави та здійснює контроль за суворим дотриманням панівних ідеологічних настанов [там само]. Так само інституційна цензура впливає й на загальні принципи перекладацької діяльності, наприклад, накладаючи заборону на форенізацію, як це робив італійський фашистський режим [Cipriani 2020], заохочуючи єдиний тоталітарний стиль перекладу, що практикувалося в колоніальному світі [Ребрій 2022, с. 36] тощо.

Неінституційна цензура, яка властива демократичним країнам, відрізняється докорінно: обмеження існують, але мають більшою мірою не примусовий, а рекомендаційний характер, вони можуть ставати предметом дискусії між перекладачем та представниками видавництва [Sariz 2017], за умов, що жодна зі сторін не наділена владними повноваженнями. Без прямого тиску з боку державних інституцій, перекладач і представники видавництва можуть узгоджувати свої позиції з опорою на позицію редактора та перекладача, політики видавництва в цілому, ринкових вимог, чутливості цільової аудиторії тощо; це визначає неінституційну цензуру як більш гнучкий та менш жорсткий інструмент ідеологічного впливу.

Інституційний чи неінституційний характер цензури, з усією очевидністю, визначаються чинниками соціокультурного контексту, у якому здійснюється перекладацька діяльність, ці чинники формують зовнішній контекст діяльності перекладача та чинять на неї ідеологічний вплив [Фролова 2025].

З огляду на це, український переклад постає цікавим та показовим об'єктом перекладознавчих спостережень, адже за останні п'ятдесят років наша країна зазнала докорінних змін суспільного ладу, а перехід від авторитаризму до демократії слід трактувати як зміну соціокультурного контексту, що безпосередньо позначилася на перекладацькій діяльності в аспекті цензури, забезпечивши перехід від її інституційного типу до неінституційного.

Радянська цензура в художньому перекладі формувалася і функціонувала в умовах жорсткої тоталітарної ідеології, яка розглядала літературу (як оригінальну, так і перекладну) не як сферу вільної творчості, а як потужний

інструмент ідеологічного виховання мас. Література мала служити інтересам комуністичної партії, прославляти пролетаріат, сприяти будівництву соціалізму й формувати «нову радянську людину» [Rudnytska 2022a, с. 94]. Будь-який твір, який не відповідав цій установці або міг викликати сумніви в правильності марксистсько-ленінського вчення, підлягав жорсткому контролю, цензуруванню або повній забороні. Центральним органом, який здійснював державний контроль над літературно-видавничою діяльністю, було Головне управління у справах літератури та видавництв (Головліт), створене в 1922 році. Спочатку Головліт виконував попередню цензуру, але вже з кінця 1920-х – початку 1930-х років цензурування стало повністю централізованим, всеохопним і системним. Після утвердження сталінського режиму цензурний контроль поширився практично на всі етапи підготовки книги: від вибору твору для перекладу до остаточного редагування і друку. Жоден переклад не міг вийти у світ без відповідної «візи» цензора. Крім Головліту, важливу роль відігравали також редакційні колеги видавництв, партійні комітети та спеціальні уповноважені, які здійснювали ідеологічний нагляд [Рудницька 2013а,б; 2014а,б].

В умовах радянської цензури перекладач був вимушений погоджуватися з вимогами цензора, бути готовим до того, що його переклад зазнає суттєвих змін, а в гіршому випадку взагалі не буде надрукований. До того ж, українські перекладачі мали орієнтуватися на російській переклад, який, як правило, був хронологічно першим, мали використовувати його як зразок для наслідування [Фролова 2025].

Наталія Рудницька в цьому зв'язку описує деяких перекладачів як так званих «не-осіб» радянського перекладу, маючи на увазі тих, хто зазнавали персональних утисків, були репресовані або чий імена та внесок свідомо замовчувалися в офіційних виданнях. Траплялися випадки, коли їхні переклади приписувалися іншим особам або виходили анонімно. Це явище якнайкраще ілюструє, наскільки жорстокою була цензура радянського періоду, яка впливала не лише на тексти, а й на персоналії: вона знищувала не тільки «неправильні»

фрагменти творів, але й саму пам'ять про перекладачів, які не вписувалися в офіційну ідеологічну картину світу [Рудницька 2015].

Не дивно, що в умовах жорсткого ідеологічного контролю в радянський час українські перекладачі були вимушені вдаватися до самоцензури, яка в тоталітарних суспільствах виявлялася не менш потужною за зовнішній контроль [Sariz 2017].

Визначаючи самоцензуру як невід'ємну складову перекладацького акту, Наталія Рудницька стверджує, що кожний вибір, зроблений перекладачем, – це потенційний акт самоцензури, що перекладач, навіть без прямого зовнішнього тиску, постійно здійснює внутрішній контроль над текстом, зважуючи, що можна і потрібно передати, а що краще пом'якшити, опустити або замінити [Рудницька 2013б].

Дослідниця розрізняє такі види самоцензури:

- public self-censorship (публічна, нав'язана суспільством або державою) самоцензура, що виникає під впливом зовнішньої цензури, страху репресій, втрати роботи, суспільного осуду чи навіть фізичної безпеки; саме цей вид самоцензури був масовим у радянський період, причому така самоцензура часто була жорсткішою за офіційні заборони, оскільки перекладач діяв у стані постійної невизначеності щодо меж дозволеного;

- private self-censorship (приватна, особиста) самоцензура, зумовлена внутрішніми переконаннями перекладача, його морально-етичними нормами, естетичними уподобаннями, релігійними поглядами тощо. У процесі своєї діяльності перекладач свідомо або несвідомо обмежує себе, керуючись власним уявленням про «прийнятний ступінь вірності оригіналу» або «ідеологією перекладу». Така самоцензура може мати як негативний (спотворення оригіналу), так і позитивний характер (творче переосмислення тексту в межах етичних меж) [Рудницька 2013б].

Поняття приватної, особистої самоцензури кореспондує з тим, що Ірина Фролова називає внутрішнім контекстом перекладацької діяльності [Фролова 2025], маючи на увазі прагнення перекладача до творчості, реалізації власного

креативного потенціалу [Ребрій 2012]; власного розуміння прийнятного ступеня «видимості» [Venuti 1995, с. 22], етики перекладу, уявлень про співвідношення «переписування» і вірності оригіналові [Merkle 2010, с. 19]. Ці знання та уявлення поширені в перекладацькій спільноті певного суспільства в певний конкретний історичний період та піддані інтерпретації кожним окремим перекладачем [Фролова 2025], але цілком очевидно, тільки якщо перекладацька діяльність не здійснюється в умовах інституційної цензури, де самоцензура нав'язується перекладачеві державою, тобто має публічний характер.

Таким чином, цензура і самоцензура в художньому перекладі постають не як випадкові явища, а як системні механізми взаємодії перекладу із зовнішнім та внутрішнім контекстом. Вони впливають не лише на окремий текст, а й на формування літературного канону, сприйняття іноземної літератури читачем і загальну картину міжкультурного діалогу в певну історичну епоху, а передовсім на картину світу цільового читача. Зміна епохи, тобто зміна зовнішнього (соціокультурного) тягне за собою і зміни в характері цензури, що зокрема характерно для українського художнього перекладу. Аналізуючи ці зміни, Наталія Рудницька зазначає, що у наш час після скасування офіційної ідеологічної цензури її наслідки подекуди зберігаються: редактори продовжують пропонувати «дружню цензуру», а перекладачі іноді перебільшують заборонене, компенсуючи попередні обмеження; усе це дослідниця описує як відлуння радянської цензури [Рудницька 2013а]. У демократичних умовах також з'являється нова самоцензура, пов'язана з політкоректністю, гендерними та релігійними чутливостями.

Усе це визначає доцільність аналізу ідеологічного аспекту українського перекладу шляхом виявлення наявності / відсутності проявів цензурних обмежень у версіях радянського періоду та доби незалежності.

Важливою проблемою для такого аналізу стає з'ясування основних типів цензурних обмежень. До таких відносять типи цензури, які пов'язані з певними змістовими елементами, що піддаються ідеологічно зумовленим трансформаціям та до яких традиційно зараховують одиниці, позначені

політично, релігійно, етично, естетично тощо, виокремлюючи відповідно *політико-соціальну* та *моральну цензуру* [Фролова 2025]. Послугуючись саме цими термінами на позначення основних типів цензури в нашому дослідженні, наведемо також іншу, значною мірою співзвучну, точку зору.

Наталія Рудницька виділяє два головні вектори радянської цензури в художньому перекладі, які часто діяли одночасно і взаємодоповнювали один одного:

- політичний вектор, який передбачав активну маніпуляцію ідеологемами, вилучення або нейтралізацію «ворожих» ідей, як-от релігійні мотиви, націоналістичні настрої, будь-яка критика комунізму чи радянської влади, позитивне зображення приватної власності, індивідуальної свободи, західного способу життя. Політична цензура мала на меті не просто «очистити» текст, а й переосмислити його в дусі марксистсько-ленінської ідеології, часто через передмови або коментарі, де пояснювалося «правильне» розуміння твору; цензура цього типу полягала в цілеспрямованій адаптації оригінального тексту до вимог марксистсько-ленінської ідеології та офіційної радянської доктрини. Її головним завданням було зробити іноземний твір «ідеологічно правильним» або хоча б нейтральним щодо радянських цінностей. Типовими стратегіями політичної цензури були: повне або часткове вилучення фрагментів, які містили «ворожі» ідеї; заміна ідеологічно небажаної лексики; додавання ідеологічних коментарів у передмовах і післямовах; деідеологізація тексту, тобто вилучення або пом'якшення ідеологічно небажаних мотивів; «радянська» тексту, зокрема нав'язування радянських ідеологем, цінностей тощо навіть там, де їх в оригіналі не було;

- пуританський вектор був спрямований на жорстку нейтралізацію або повне вилучення всього, що стосувалося сексуальних стосунків, еротики, тілесності, грубої лексики, позашлюбних зв'язків чи будь-яких проявів «буржуазної розбещеності». Пуританська цензура була жорсткою, системною і всепроникною, вона мала на меті захистити радянського читача від «шкідливого впливу» західної моралі. Основними прийомами пуританської

цензури були: вилучення цілих фрагментів, що містили еротичний або сексуальний зміст; генералізація – заміна конкретних, чуттєвих описів абстрактними і нейтральними; евфемізація та стилістична нейтралізація – використання пом'якшених, «пристойних» висловів замість прямих і відвертих; заміна образів або персонажів – зміна характеристик героїв, вилучення аморальних рис або перетворення «розбещених» персонажів на більш «морально стійких» [Рудницька 2014б; Rudnytska 2024].

Інджі Саріз також стверджує, що перекладачі, особливо в умовах інституційної цензури, часто застосовували творчі стратегії обходу: евфемізми, перифрази, алегорії, символи, передмови з ідеологічними коментарями [Sariz 2017]. Інші дослідники-перекладознавці наводять чимало прикладів проявів основних типів цензури, зокрема описують такі наявні впливи політико-соціальної цензури:

- політична цензура, що знаходила вияв у перекладах англійськомовної художньої літератури у нацистській Німеччині в 1930-х роках, коли тексти художніх творів мали відповідати ідеології нацизму, відповідно з них було вилучено фрагменти, де йшлося про права людини, свободу слова чи демократію [Munday 2001, с. 89]; іншим прикладом є російській переклад роману Джорджа Орвелла «1984» у 1980-х, який мав відповідати ідеології комунізму, тому з нього було вилучено фрагменти, які містили критику тоталітаризму, а також усі інші, що створювали паралелі із радянською дійсністю [Hermans 1999, с. 34];

- релігійна цензура, яка спрямована на перекладні тексти, що не відповідають конфесійним принципам та догмам, наприклад, у перському перекладі роману Салмана Рушді «Сатанинські вірші» спочатку було вилучено значну частину змісту, а згодом цей твір було визнано богохульним і заборонено так само, як і його переклад; інші переклади, зокрема твори західної художньої літератури, суттєво адаптуються теократичним режимом Ірану, з метою приведення їх у відповідність до ісламських цінностей [Pur 2014, с. 139–140].

Очевидно, що за радянських часів релігійна цензура мала свої специфічні ознаки, що зокрема позначилися на українських перекладах, а саме: впровадження атеїстичного світогляду висувало вимогу максимального уникнення будь яких згадок про речі прямо чи опосередковано пов'язані з релігією. Слід також згадати, що практика релігійної цензури сягає корінням часів Середньовіччя, коли вона відрізнялася жорстокістю та визначала не лише долю перекладених конфесійних текстів, але й їхніх перекладачів: Джон Вікліф, наприклад, був посмертно визнаний єретиком, а його переклад Біблії англійською мовою, виконаний у XIV столітті, заборонений [Bassnett, Lefevere 1990, с. 25].

Наводять також чимало прикладів моральної цензури, а саме:

- етична цензура спричиняє трансформацію у перекладі з метою усунення чи нівелювання того, що приймаюча лінгвокультура трактує як невідповідність моральним нормам. Наприклад, неетичним може вважатися звернення до еротики, проявів сексуальності тощо, як-от у перекладі твору Оскара Вайлда «Портрет Доріана Грея», здійсненому в радянський період, де цей твір було адаптовано під «морально прийнятний» формат, а увесь зміст роману, що не відповідав тогочасним моральним нормам було вилучено, або суттєво пом'якшено [Рудницька 2012]. Так само опис сцен сексуального характеру, що вважалися неприйнятними для цільової аудиторії було вилучено з китайського перекладу роману Джеймса Джойса «Улісс» у 1990-х роках [Cronin 2003, с. 67]. В арабських перекладах американських фільмів нерідко видаляють сцени, пов'язані з сексом або такі, що демонструють вживання алкоголю; це також пояснюється потребою відповідності фільмів культурно-етичним стандартам цільової аудиторії [Gentzler 2001, с. 45]. Невідповідним етичним нормам у радянський час також вважалися сцени жорстокого та/або натуралістичного характеру;

- естетична цензура, як правило, пов'язана більшою мірою зі стилем, ніж зі змістом, вона спрямована на усунення з тексту перекладу зниженої лексики та фразеології, це зокрема було характерно для цензури радянського періоду,

коли текст перекладного твору мав відповідати канонам соціалістичного реалізму, а отже українські перекладачі мали враховувати ці цензурні обмеження [Рудницька 2014б].

Підсумовуючи, слід зазначити, що ідеологічний аспект перекладу нерозривно пов'язаний з поняттям цензури, яка стає як свідоме / несвідоме втручання в текст першотвору з метою його адаптації до цільової лінгвокультури з її ідеологічними орієнтирами. Цензура не завжди обмежена ідеологічними рамками і не завжди є явищем негативного змісту, її основні риси визначаються інституційністю / неінституційністю впливу, що залежить від суспільно-політичного ладу країни, тобто від зовнішнього контексту перекладацької діяльності. Український переклад останніх п'ятдесяти років зазнав у цьому аспекті суттєвих змін, спричинених трансформаціями в соціокультурному контексті, що відкриває можливість порівняння перекладів радянського періоду та доби незалежності з точки зору виявів цензурного тиску в цих перекладах. Двома основними напрямками втручання стають політико-соціальна та моральна цензура.

Варто додати, що ми також розглядаємо поняття «цензура» як таке, що охоплює не лише перекладацький вимір, а й ширший соціокультурний контекст. Таке розширення дозволяє краще зрозуміти її функціонування в різних формах – як прямої заборони, так і м'якого регулювання дискурсу в умовах різних ідеологічних середовищ. У цьому контексті пропонуємо таке власне визначення цього поняття, яке, на наш погляд, відображає його як репресивну, так і конструктивну природу:

***Цензура** – це сукупність явищ та заходів, спрямованих на обмеження та формування індивідуальної та суспільної думки в рамках певної ідеології.*

У сфері перекладу вона реалізується через низку відповідних перекладацьких стратегій та тактик. У цьому сенсі цензура виступає не лише як засіб обмеження, а як активний механізм трансформації смислу, здатний змінити ідеологічну природу художнього твору.

1.5. Ідеологічно позначені англійськомовні художні прозові твори та їхні українські переклади

Аналіз ідеологічного аспекту англо-українського художнього перекладу в умовах радянської та пострадянської перекладної практики вимагає звернення до низки конкретних першотворів. Вибір цих творів у дослідженні не був випадковим, а ґрунтувався на низці взаємопов'язаних критеріїв, які детально розглядаються нижче.

По-перше, ключовими критеріями добору слугували *всесвітня відомість (канонічність), ідеологічна маркованість та цензурний потенціал англійськомовних першотворів.*

Оскільки «класична література завжди залишається актуальною і для читацької аудиторії, і для дослідників, адже кожне нове покоління по-новому дивиться на старі тексти та по-новому вирішує старі проблеми, які виникають знову і знову в процесі розвитку людства» [Івахненко 2025б, с. 46], до аналізу залучено класичні канонічні тексти, у яких ідеологічна компонента є невід'ємною складовою художнього змісту. Погоджуючись з тим, що жоден художній твір не позбавлений ідеологічного змісту, маємо на увазі виразну ідеологічну складову, що виражена не лише на рівні підтексту, але й на рівні тексту, що виражається через порушення соціально чутливих, політичних, морально-етичних або культурних проблем.

Саме ідеологічна позначеність текстів першотворів, зокрема їхнє критичне ставлення до різних аспектів тогочасного американського суспільства, постає головним чинником: адже саме це забезпечило свого часу позитивне ставлення до цих англійськомовних художніх творів радянського цензора, дозволило трактувати їх як такі, що певною мірою співзвучні радянським ідеологічним наративам, та обумовило дозвіл на їхній переклад.

Разом із тим, цілком очевидно, що такі твори не є повністю відповідними радянському ідеологічному канону, а отже вони містять елементи, потенційно вразливі до цензурного втручання. Це зумовлює їхнє проблемне сприйняття в

іншому соціокультурному контексті і, відповідно, з більшою ймовірністю призводить до так званої ідеологічної адаптації художнього першотвору в процесі перекладу [Чередниченко 2009].

По-друге, важливим принципом формування джерельної бази стало врахування *історично зумовленої перекладної ситуації радянського періоду*. У СРСР переклад іноземної художньої літератури функціонував у межах жорстко регламентованої інституційної системи контролю, зокрема наявності політичної цензури, яка визначала допустимі тематичні, ідеологічні та мовні параметри англійськомовних текстів [Федотова 2009]. Перекладні твори проходили багаторівневу систему цензурних фільтрів – від попереднього відбору на рівні видавничих планів до редакційного й державного контролю, здійснюваного спеціалізованими інституціями [Фролова, Лапіна 2021, с. 43]. Умовою публікації була відповідність твору офіційним ідеологічним настановам, що зумовлювало системне редагування, вилучення або трансформацію окремих фрагментів.

Показово, що на момент створення перекладів, які обрано для дослідження, «під час «застою» 1967–1984 рр. роль і місце Головліту в політичній системі суспільства принципово не змінювалися» [Федотова 2012, с. 46]. Саме тому аналіз радянських українських перекладів ідеологічно чутливих текстів дозволяє простежити типові механізми адаптації художнього змісту до нормативних вимог того часу.

Водночас важливо наголосити на тому, що переклад радянської доби, попри ідеологічний тиск і цензурні рестрикції, відіграв важливу роль у розвитку української літературної мови, розширюючи її стилістичні, лексичні та семантичні можливості через залучення світового художнього канону. Попри ідеологічні обмеження та цензурний контроль [Kolomiyets, Kalnychenko 2024, с. 243–260], українські переклади сприяли формуванню стійкого мовного й культурного підґрунтя, яке в сучасному мовознавчому й перекладознавчому дискурсі осмислюється як складова націєтворчих процесів. Саме через

посередництво перекладу українська мова утверджувалася як повноцінний інструмент художнього мислення й культурного розвитку [Стріха 2020].

Натомість з урахуванням сучасного розуміння націєтворчої функції мови, новітні українські переклади канонічних творів, спираючись на накопичену перекладацьку традицію, сформовану в дожовтневий і пожовтневий періоди та в межах радянської перекладацької школи, зокрема в епоху «розстріляного відродження» 1920–1930-х років, актуалізують мовні норми, усувають застарілі або ідеологічно зумовлені деформації та сприяють оновленому культурному переосмисленню класичних текстів [Кочур 1968; Коломієць 2015]. Діяльність сучасних українських перекладачів і видавців спрямована на подолання негативних наслідків ідеологічної спадщини, зокрема через переосмислення літературного канону й образів зарубіжних авторів, а також шляхом здійснення нових перекладів творів, попередні версії яких були модифіковані внаслідок цензурного втручання [Rudnytska 2023, с. 285]. У цьому сенсі сучасний етап розвитку українського художнього перекладу стає не як заперечення попереднього досвіду, а як його критичне продовження, зорієнтоване на потреби актуального мовного середовища та сучасного читача.

По-третє, добір англійськомовних прозових творів для дослідження здійснювався за принципом *репрезентативності перекладів* як результату функціонування зазначеної інституційної системи контролю. Для аналізу використано українські переклади, здійснені у 1970–1980-ті роки, оскільки саме вони найбільш послідовно відображають усталені норми радянської перекладацької школи та дозволяють простежити системний характер ідеологічних втручань у художній текст. У цьому сенсі переклади розглядаються не як ізольовані індивідуальні рішення, а як інституційно зумовлені форми маніпулятивного переписування художнього першотвору, що відповідали провідним ідеологічним та культурним настановам того часу [Lefevere 1992]. Такі переклади є показовими з огляду на використання типових перекладацьких стратегій, притаманних логіці функціонування централізованої радянської літературної системи соціалістичного реалізму, якщо

проаналізувати це з позицій полісистемного підходу, запропонованого І. Евен-Зогаром [Even-Zohar 2005].

Окремим принципом формування джерельної бази дослідження стала *можливість порівняльного аналізу перекладних практик*. Для двох із трьох обраних романів (*To Kill a Mockingbird* і *For Whom the Bell Tolls*) існують як радянські, так і сучасні українські переклади, що створює умови для зіставлення перекладацьких стратегій різних історичних періодів і виявлення динаміки ідеологічних трансформацій. У випадку роману *The Catcher in the Rye* відсутність сучасного українського перекладу не знижує його дослідницької цінності, а, навпаки, відкриває можливість зосередитися на реконструкції механізмів радянської адаптації ідеологічно проблемного тексту, до того ж можливість хоча й обмеженого порівняльного аналізу надає звернення до перевидання радянської версії перекладу у 2010 році.

Ще одним чинником добору першоджерел та їхніх перекладів є *об'єктивна обмеженість перекладного корпусу* англійськомовної художньої прози українською мовою, засвідчена сучасними бібліографічними та культурологічними дослідженнями, зокрема статистичними оглядами перекладної продукції та аналізом канонічних списків світової літератури [Книжконовини 2024; Оксимець 2013]. За таких умов методологічно доцільним є не кількісно широкий, а концептуально вивіреним і репрезентативним корпус текстів, здатний продемонструвати типові закономірності ідеологічного впливу на переклад.

Нарешті, формування джерельної бази ґрунтується на принципі *доступності та наукової верифікованості матеріалу*. Усі твори, залучені до аналізу, є доступними в оригіналі та в українських перекладах, що забезпечує надійну емпіричну основу дослідження. Крім того, обрані тексти мають усталену традицію літературознавчого та перекладознавчого осмислення, що підтверджує їхній статус достовірних об'єктів наукового аналізу.

Таким чином, джерельна база дослідження сформована на основі чітко окреслених принципів, що поєднують канонічність та ідеологічну маркованість

першотворів, специфіку радянської перекладної політики, проходження текстів іншомовної художньої літератури крізь систему цензурних фільтрів, репрезентативність українських перекладів та об'єктивну обмеженість корпусу. З метою конкретизації цих принципів і їхньої емпіричної верифікації далі подано інформацію щодо обраних творів: узагальнено відомості про історію публікації, рецепцію, цензурні обмеження та перекладну долю романів підданих аналізу в роботі.

Роман Гарпер Лі (*Harper Lee*) «Вбити пересмішника» (*To Kill a Mockingbird*) було опубліковано 11 липня 1960 року у США видавництвом *J. B. Lippincott & Co* [Shields 2006, с. 129]. Твір створювався в умовах загострення расових і соціальних конфліктів у південних штатах Америки напередодні руху за громадянські права, що безпосередньо вплинуло на ідейно-тематичну спрямованість роману [Shields 2006]. Авторка звертається до проблеми расової дискримінації, судової несправедливості та соціальних упереджень крізь призму дитячого сприйняття, що надає тексту особливої етичної напруги та водночас підсилює його гуманістичний потенціал [Saney 2003]. Історія написання роману пов'язана з особистим досвідом Гарпер Лі, зокрема зі спостереженнями за судовими процесами у рідному штаті Алабама та з впливом реальних подій, які стали прототипами сюжетних колізій [Harper Lee].

Роман швидко здобув статус канонічного твору американської літератури ХХ століття. Уже в 1961 році він був відзначений Пулітцерівською премією [The 1961 Pulitzer Prize Winner in Fiction] та включений до численних переліків обов'язкового читання в освітніх програмах США й інших країн. Згідно з дослідженнями Артура Епплбі, у 1960–1980-х роках твір посідав місце в першій десятці найбільш читаних книжок у середній школі США [Applebee 1993, с. 64–71].

Водночас світове визнання твору супроводжувалося неоднозначною рецепцією: *To Kill a Mockingbird* неодноразово ставав об'єктом публічних дискусій і тимчасових обмежень у школах і бібліотеках через використання

расово маркованої лексики, зображення насильства, судової нерівності та складної моральної проблематики [Saney 2003]. Динаміка ставлення до роману демонструє парадоксальну тенденцію: якщо в другій половині ХХ століття твір масово включався до шкільних програм і вважався обов'язковим для формування громадянської позиції учнів, то в ХХІ столітті він дедалі частіше потрапляє до списків заборонених або оскаржених книг. За даними Американської бібліотечної асоціації (*American Library Association*), *To Kill a Mockingbird* входить до списку найчастіше оскаржуваних класичних творів у США [Top 100 Most Frequently Challenged Books: 1990–1999]. Серед найвідоміших випадків обмеження доступу до роману – тимчасова заборона в Еден-Веллі, Міннесота (1977 р.), оскарження в окрузі Верон-Верона-Шерілл, Нью-Йорк (1980 р., з формулюванням «брудний і низькопробний»), виклики в Уокегані, Іллінойс (1984 р., через расові образи), протести місцевого відділення Національної асоціації сприяння прогресу кольорового населення (НААСР) і афроамериканських батьків у Каса-Гранде, Арізона (1985 р., через сексуальний і расовий зміст) [Downs 2016]. У 2017–2020 роках роман знову опинився в центрі дискусій у зв'язку з рішеннями шкільних рад у Вірджинії, Міссісіпі та Вашингтоні про його видалення з обов'язкової програми [Mississippi school district removes *To Kill a Mockingbird* from reading list 2017; Balingit 2018].

Водночас у ХХІ столітті інтерес до роману активізувався з новою силою у зв'язку з переглядом літературного канону в контексті руху *Black Lives Matter*, що актуалізувало питання допустимості окремих мовних та ідеологічних елементів тексту [Spraeth 2015]. Критики зазначають, що хоча роман і засуджує расизм, він робить це з позиції «білого рятівника» (*white savior narrative*), що проблематизує його рецепцію в сучасному суспільстві [Gladwell 2009]. Водночас прихильники твору наголошують на його історичній цінності як свідчення епохи та інструменту критичного осмислення расових проблем [Downs 2016].

Ідеологічна складова роману реалізується не лише на сюжетному рівні, а й через систему етнокультурних стереотипів, які формують емоційне та

комунікативне тло художнього тексту. Як засвідчують лінгвістичні дослідження, у романі простежується широкий спектр емоційних реакцій білої спільноти на афроамериканців – від роздратування та зневаги до страху, ненависті й недовіри, що вербалізуються через специфічну лексику та фразеологічні конструкції [Венгринюк 2020, с. 79–80]. Етнофобізми та расово марковані лексеми виконують не лише експресивну, а й текстотвірну функцію, забезпечуючи ідейну цілісність твору та внутрішньокомунікативну прогресію діалогів і монологів персонажів [Венгринюк 2020, с. 81]. У цьому сенсі образ «пересмішника» як символу невинності й моральної чистоти набуває наскрізного значення, поєднуючи сюжетні лінії та ідейно-тематичні домінанти роману.

Саме така мовна й ідеологічна насиченість робить *To Kill a Mockingbird* особливо вразливим до цензурного втручання. У країні публікації роман зазнавав різних форм обмежень і редагування в освітньому просторі, що свідчить про напружену взаємодію між художнім текстом і суспільними нормами [Top 10 and Frequently Challenged Books Archive]. Цей чинник набуває особливої ваги в перекладознавчому контексті, оскільки при перенесенні твору в іншу мовно-культурну систему виникає необхідність вирішення питань щодо відтворення расово маркованої лексики, морально-етичних оцінок та ідеологічно чутливих фрагментів.

Переклади подібних творів у СРСР перебували під впливом інституційної цензури, яка регламентувала допустимі ідеологічні смисли в іншомовній художній літературі. Навіть у випадках, коли вони інтерпретувалися як критика соціальних проблем «капіталістичного суспільства», їх мовна специфіка та морально-етичні конфлікти підлягали корекції відповідно до нормативних уявлень радянської культурної політики [Rudnytska 2024].

Одним із механізмів такого контролю було внутрішнє рецензування перекладних текстів, у межах якого можна простежити входження іншомовних творів до української літературної полісистеми. Аналіз внутрішніх рецензій засвідчує, що частина відгуків формувалася під впливом панівної ідеології, а

перекладні тексти нерідко рекомендувалися до публікації у скороченому вигляді або з вилученням окремих епізодів. У рецензіях-рекомендаціях часто фіксувалися пояснення та аргументація таких втручань, що дозволяє реконструювати конкретні механізми ідеологічної корекції перекладу та редакційного добору творів [Зубченко 2017, с. 72].

Показовим у цьому контексті є випадок залучення роману *To Kill a Mockingbird* до українського книговидання. У внутрішній рецензії від 15 лютого 1963 року В. Митрофанов – відомий перекладач і завідувач редакції перекладної літератури видавництва «Молодь» – охарактеризував твір як художньо повноцінний і рекомендував його до перекладу українською мовою. Попри беззастережно позитивну оцінку, публікацію українського перекладу було відкладено на більш ніж десятиліття через визначальну роль позалітературних чинників у редакційному доборі творів, а також, імовірно, у зв'язку з виходом того ж року російського перекладу [Зубченко 2017, с. 72].

У 1975 році роман було перекладено українською мовою Михайлом Харенком – досвідченим перекладачем художньої прози. Внутрішнім рецензентом перекладу виступив згаданий вище В. Митрофанов [Тригуб 2015, с. 570–571]. У своїй рецензії він зосередив увагу не лише на загальній якості перекладу, а й на прагматичному впливі назви твору, вказуючи на її семантичну неповноту в дослівному варіанті. Попри наполегливу рекомендацію рецензента передати назву за змістом, редакційне рішення було зорієнтоване на модель російського перекладу «Убити пересмішника...» з трьома крапками, що засвідчує залежність українських перекладних рішень від уже усталених міжмовних зразків у межах радянської видавничої системи [Зубченко 2017, с. 72].

Сучасний український переклад, виконаний Тетяною Некряч і опублікований у 2015 році, здійснено в умовах відсутності інституційної цензури та орієнтовано на максимально повне відтворення ідейно-семантичної й стилістичної структури першотвору. Переклад відзначається послідовним збереженням мовної експресивності, расово позначеної лексики та морально-

етичної проблематики твору. Таким чином, сучасна версія роману репрезентує зміну перекладацьких підходів порівняно з радянським періодом і демонструє тенденцію до критичного переосмислення попередньої перекладацької традиції в новому культурному контексті.

Наступний обраний для дослідження роман є художнім твором, в якому суспільно-політичні суперечності осмислюються в контексті війни та збройного конфлікту. Роман Ернеста Гемінгвея (*Ernest Hemingway*) «По кому подзвін» (*For Whom the Bell Tolls*) було вперше опубліковано у США 21 жовтня 1940 року видавництвом *Charles Scribner's Sons* [Meyers 1985], цей роман розцінюється деякими літературними критиками як один з найкращих у доробку автора [Meyers 1997]. Твір був створений на основі особистого досвіду автора, який працював військовим кореспондентом під час Громадянської війни в Іспанії та безпосередньо спостерігав як бойові дії, так і внутрішні суперечності республіканського табору [Muller 2019]. Ці обставини зумовили документальну насиченість роману та його виразну ідеологічну, зокрема антивоєнну складову.

Сюжет твору зосереджений на кількох днях із життя американського добровольця Роберта Джордана, який бере участь у диверсійній операції на боці іспанських республіканців. Поряд із воєнною канвою роман містить філософські роздуми про смерть, відповідальність, індивідуальний моральний вибір і межі виправданості насильства. Назва роману, запозичена з медитації Джона Донна (1624 р.), підкреслює універсалістський гуманістичний вимір твору та ідею взаємопов'язаності людських долі [For Whom the Bell Tolls].

У США роман одразу після публікації здобув значне визнання – «Клуб кращої книги місяця» назвав його найкращою книгою місяця, що суттєво сприяло його популярності, у перші півроку було продано більш ніж пів мільйона примірників [Meyers 1985, с. 2]. Роман швидко перевидавався, мав комерційний успіх, став об'єктом радіо адаптацій і привернув увагу кінематографа, що завершилося екранізацією 1943 року [Коханська 2007, с. 9].

Сукупність цих чинників засвідчує високу початкову популярну та культурну репутацію твору в американському літературному просторі.

Комітет Пулітцерівської премії визнав роман *For Whom the Bell Tolls* найкращою книгою року, однак саму премію авторові присуджено не було – на рішення наклали вето з морально-етичних міркувань, і Гемінгвей залишився лише номінантом на цю премію 1941 року [Rosenzweig]. Попри це, роман закріпив за собою статус одного з ключових творів американської прози XX століття.

Натомість на теренах СРСР доля роману склалася принципово інакше. Хоча російський переклад було здійснено ще у 1940 році, твір не допустили до публікації. Протягом майже тридцяти років роман залишався фактично забороненим: його не лише не друкували, а й уникали його публічного обговорення. За спостереженням Ірини Коханської, негативне ставлення до «іспанського» роману Гемінгвея екстраполювалося на всю творчість письменника, а згадки про нього в офіційному дискурсі зводилися до критики «буржуазної» американської літератури [Коханська 2007, с. 4].

У 1962 році було здійснено так зване «службове» видання роману російською мовою накладом близько 300 примірників. Це видання не надходило до бібліотек і було доступне лише вузькому колу високопоставлених читачів, що не сприяло ознайомленню широкого загалу з твором [Коханська 2007, с. 10]. Повноцінна публікація російськомовної версії відбулася лише у 1968 році.

Показово, що цензурна проблемність твору не обмежувалася радянським простором. У франкістській Іспанії роман тривалий час не отримував дозволу на публікацію, а рішення цензурних органів безпосередньо пов'язувалися з небажаністю книги про Громадянську війну з погляду автора, який симпатизував республіканській стороні [LaPrade 2005]. Зокрема, у матеріалах іспанського адміністративного цензурного провадження зафіксовано відповідь Дирекції генеральної інформації з резолюцією «заборонено» (*denegado*) та

висновком від 05 січня 1967 р., що видання твору «не є доцільним» (*no es aconsejable la edición...*) [Laso Magro 2017, с. 24].

У ширшому контексті досліджень франкістської доби наголошується, що жорсткий цензурний режим не допускав критичного висвітлення ані Громадянської війни, ані диктатури, що змушувало значну частину «незручної» літератури виходити поза межами Іспанії [Trobitch 2020]. Отже, один і той самий художній текст виявився конфліктним для різних ідеологічних систем (франкістської правоавторитарної диктатури та радянського комуністичного режиму), що підкреслює його високий ідеологічний потенціал.

Український переклад роману з'явився у 1969 році під назвою «За ким сумує дзвін» і був опублікований на сторінках журналу «Всесвіт» [Всесвіт 2004, с. 88]. Однак навіть після цього твір залишався ідеологічно проблемним. У 1970 році діяльність журналу «Всесвіт» була предметом розгляду у відділі культури Центрального Комітету Комуністичної партії України, де було висловлено незадоволення публікацією роману Е. Гемінгвея, зокрема через скептичні оцінки ролі радянських радників під час Громадянської війни в Іспанії [Всесвіт 2004, с. 645].

Ця критика була доведена до керівництва Спілки письменників України, а на звітно-виборних партійних зборах київської організації СПУ в листопаді 1970 року зазначалося, що партійна робота в журналі «Всесвіт» ведеться незадовільно. У травні 1971 року на VI з'їзді письменників України діяльність редакції журналу зазнала «суворої і справедливої критики», зокрема за «порушення фінансової дисципліни та інші недоліки» [Всесвіт 2004, с. 645], що в контексті тогочасної культурної політики звучало як серйозне ідеологічне застереження.

Історія публікації та перекладу *For Whom the Bell Tolls* у США та радянському просторі демонструє різко контрастні моделі рецепції одного й того самого художнього тексту [Романенко 2019, с. 110]. Висока канонічність і популярність роману в країні походження поєднуються з тривалими

заборонами, обмеженнями та ідеологічним контролем у СРСР, що зумовлює його особливу цінність як об'єкта перекладознавчого та ідеологічного аналізу.

Варто також зазначити, що наявні переклади українською роману виконано перекладачами високого фахового рівня, чия діяльність посідає помітне місце в національній перекладацькій традиції. Перший український переклад роману, який був в повному на той момент обсязі опублікований в 1981 р. здійснив Мар Пінчевський (1930–1984, Київ) – відомий перекладач англomовної художньої літератури, журналіст і член Спілки письменників України. Упродовж багатьох років він був пов'язаний із журналом «Всесвіт», де працював літературним редактором (1958–1970), а згодом очолював відділ критики (1970–1983), що свідчить про його активну участь у формуванні перекладної та літературно-критичної політики того часу [Новикова, Хмельницька 1985].

Сучасний український переклад роману (2018 р.) належить Андрію Савенцю (нар. 1977 р.) – знаному перекладачеві з англійської та польської мов, а також перекладознавцеві. Його перекладацька діяльність репрезентує новітній етап розвитку українського художнього перекладу, орієнтований на фахову автономію перекладача та відтворення тексту поза межами інституційного ідеологічного контролю [Фролова, Лапіна 2021, с. 41].

Ще одним дослідженим у роботі твором є роман, ідеологічна чутливість якого пов'язана насамперед із мовною експресивністю та критикою тогочасних американських соціальних норм.

Роман «Над прірвою у житті» (*The Catcher in the Rye*) американського письменника Джерома Девіда Селінджера (*J. D. Salinger*) було вперше опубліковано 16 липня 1951 року у США видавництвом *Little, Brown and Company* [Burger 1951]. Окремі фрагменти тексту з'являлися раніше у періодичних виданнях у 1945–1946 роках (*The New Yorker, Collier's*), однак фінальна версія роману була суттєво перероблена автором перед книжковою публікацією [Hamilton 1988]. Твір створювався в післявоєнний період, він відображає кризу ціннісних орієнтирів американського суспільства середини

XX століття, що зумовило його гостру соціальну, тематичну й стилістичну специфіку.

Сюжет роману зосереджений на кількох днях із життя підлітка Голдена Колфілда, чия оповідь вибудовується у формі суб'єктивного монологу, насиченого розмовною лексикою, сленгом та повторюваними оцінними маркерами, зокрема постійним запереченням фальші (phoniness). Дослідники неодноразово наголошували, що мовна організація тексту є ключовим елементом його художньої стратегії та виконує не лише стилістичну, а й ідеологічну функцію, формуючи протестну модель світосприйняття героя [Bloom 2000]. Оскільки «мовленнєвий портрет персонажа є центральною складовою образу останнього» та формується через сукупність характерних для персонажа мовних засобів — типових лексем, синтаксичних конструкцій і стилістичного забарвлення [Івахненко 2025а, с. 506], то саме через мовленнєвий портрет та мовну поведінку персонажа в романі актуалізуються теми відчуження, критики соціального конформізму, лицемірства суспільних інституцій та кризи дорослішання [Pinsker 1993].

Роман швидко здобув статус канонічного твору американської літератури XX століття. Він був включений до численних переліків «найкращих романів століття», зокрема до списку *100 Best Novels* за версією *Modern Library* та *All-Time 100 Novels* журналу *Time* [Modern Library Board; TIME]. Водночас канонічність твору супроводжувалася суперечливою рецензією: *The Catcher in the Rye* неодноразово ставав об'єктом публічних дискусій, оскаржень і тимчасових заборон у навчальних закладах США через використання ненормативної лексики, сексуальні алюзії та «аморальний» характер головного героя [Frequently Challenged Books].

За даними Американської бібліотечної асоціації, роман входить до переліку найчастіше оскаржуваних класичних книжок другої половини XX століття [Frequently Challenged Books]. Критика з боку шкільних рад і батьківських комітетів здебільшого стосувалася мовної «непристойності» тексту та його ідеологічної «антиавторитарності», що робить твір показовим

прикладом напруженої взаємодії між художнім текстом і соціальними нормами навіть у країні походження.

Ідеологічна складова роману реалізується передусім через мовну репрезентацію внутрішнього конфлікту героя та систематичну деконструкцію буржуазних цінностей. Дослідники підкреслюють, що повторюваний мотив фальші функціонує як ідеологічний маркер відторгнення соціального лицемірства й масової культури [Costello 1959; French 1963]. Саме ця особливість робить роман особливо вразливим до цензурного втручання в перекладах, де відтворення експресивної та ненормативної лексики безпосередньо пов'язане з ідеологічними та морально-етичними обмеженнями приймаючої культури [Вагн 2016].

Український переклад цього твору було здійснено Олексою Логвиненком у 1984 році та вперше опубліковано у видавництві «Молодь». Саме першодрук перекладу обрано матеріалом дослідження, оскільки він найповніше відображає вплив цензурних і нормативних обмежень, характерних для радянського періоду.

Олекса Логвиненко (1946–2016) належить до перекладачів високого фахового рівня: він був знаним перекладачем англійськомовної та німецькомовної художньої літератури, лауреатом низки літературних відзнак, зокрема премії імені Миколи Лукаша *Ars Translacionis*, заснованої редакцією журналу «Всесвіт» за найкращі переклади й перекладознавчі праці.

Переклад роману неодноразово перевидавався в Україні іншими видавництвами й здобув стійку позитивну оцінку як серед українських читачів, так і в колі перекладознавців. Наявні відмінності в перевиданнях перекладу, зокрема у перевиданні 2010 року, відкривають можливість якщо не повноцінного порівняльного аналізу, то принаймні порівняння відтворення окремих цензурно чутливих мовних одиниць. Про такі відмінності свідчить навіть зміна назви роману у перекладі: замість кальки з російськомовної версії перекладу «Над прірвою у житті» той самий переклад було представлено вже під назвою «Ловець у житті» [Засєкін 2020, с. 343]. Таким чином, вибір заголовка й

підходи до відтворення лексики обмеженого вжитку безпосередньо зумовлювалися соціокультурним і нормативним контекстом відповідного періоду. Роман виступає як показовий об'єкт перекладознавчого аналізу, у якому поєднуються висока канонічність, ідеологічна чутливість, мовна експресивність і тривала історія цензурного контролю. Саме ці чинники визначають його аналітичну цінність у дослідженнях ідеології та цензури в англо-українському художньому перекладі.

Отже, обрані для дослідження твори англійськомовної художньої прози володіють низкою сутнісних рис, що визначають їхню релевантність меті дослідження. Піддані аналізу в роботі зразки англійськомовної художньої прози є яскраво ідеологічно позначеними, оскільки торкаються суспільно чутливої проблематики.

В аспекті перекладу українською на особливу увагу заслуговує ідеологічна складова романів, кожен з яких містить у собі критику тогочасного американського суспільства, що обумовлює увагу і прихильність радянського цензора. Проте жоден з обраних творів природно не відповідає радянським ідеологічним нормативам повною мірою. З цієї причини фахові українські перекладачі, які працювали у період 1970–1980-х років, були вимушені враховувати доволі жорсткі цензурні рестрикції, на відміну від перекладачів, які створили свої версії перекладу за часів незалежності.

1.6. Методологічні принципи та процедури аналізу

Поняття методології в науці є на сьогодні складним і неоднозначно трактованим: чимало зарубіжних наукових шкіл не розмежовують методологію та методи дослідження, тоді як в українській науковій доктрині методологію розглядають як систему наукових принципів, на яких ґрунтується дослідження та на основі яких здійснюється підбір сукупності пізнавальних методів [Таран, Шумейко 2025, с. 53]. Враховуючи, що «дослідження перекладу художнього тексту передбачає осмислення всього досвіду людського буття, відображеного

в цьому тексті» [Voiko 2024, с. 277], методологія такого дослідження не може бути обрана довільно, вона має відповідати теоретичним засадам парадигми, у межах якої воно проводиться, тобто в нашому випадку засадам культурного перекладознавства.

Той факт, що з початком культурного повороту перекладознавство набуває статусу міждисциплінарної науки [Baker 2018; Lisheng 2010, с. 94], визначає перший методологічний принцип нашого дослідження як міждисциплінарність. Це повною мірою кореспондує із метою роботи, адже ідеологія є явищем суспільно-політичного життя, що чинить вплив на процес перекладацького відтворення та трансформацію вербальних засобів задля адаптації тексту перекладу до ідеологічних стандартів, впроваджуваних владними інституціями приймаючої країни.

Окрім загального міждисциплінарного спрямування дослідження, цей підхід також втілено в роботі в таких конкретних моментах:

- аналізі ідеології з позицій різних гуманітарних наук, зокрема філософського осмислення цього поняття, акценту на зв'язках ідеології з соціальними структурами, владою, гегемонією тощо;
- вивчення цензури як політичного явища, що із необхідністю залучає врахування соціально-політичного контексту перекладацької діяльності, зокрема аналізу політики радянської влади щодо перекладної літератури;
- з'ясуванні статусу та долі обраних для аналізу англійськомовних художніх прозових творів у країні походження, що інтегрує як елементи літературознавчої проблематики, так і суспільно-політичні чинники, які є мінливими в часі та впливають на оцінку обраних творів в американському соціумі.

Другим методологічним принципом, на якому ґрунтується наше дослідження, є *діяльнісність*, тобто підхід до перекладу як до діяльності, що охоплює усіх суб'єктів – автора першотвору, перекладача, цільового читача, цензора.

Слід зазначити, що цей підхід методологічно наближає культурне перекладознавство до аналізу дискурсу в лінгвістиці: Тетяна Андрієнко доводить, що переклад слід розглядати як дискурс, когнітивно-комунікативну діяльність, як єдність організаційно-регулятивної діяльності перекладача і опосередкованої діяльності перекладача при комунікації між автором і адресатом [Андрієнко 2016а, с. 51].

Деталізуючи й доповнюючи цю позицію, зазначимо, по-перше, що як і дискурс, переклад є єдністю процесу та результату. Олександр Ребрій з цього приводу стверджує, що переклад містить у собі діяльність зі створення тексту перекладу та сам текст перекладу як продукт цієї діяльності, що кореспондує з дихотомічним процесуально-результативним визначенням перекладу [Ребрій 2012, с. 431].

По-друге, ведучи мову про тлумачення перекладу як діяльності, дослідники мають на увазі когнітивно-комунікативну (фактично дискурсивну) діяльність (див. напр. [Мартинюк, Северін 2024]). Когнітивний підхід також «надає інструменти для розмежування вільних і вимушених перекладацьких рішень, зумовлених культурною / субкультурною специфікою концептуальних структур, репрезентованих у мовних вираженнях» [Martyniuk, Akhmedova 2022, с. 51]. Така позиція кореспондує з вірою у перекладність, що обов'язково передбачає перенесення смислу або істини з однієї мови в іншу [Аррожу 2020], тобто йдеться не про перенесення значення мовних одиниць, а про смисли, які формуються з опорою на вербальні засоби, оскільки форма і зміст (або мова і думка) не тільки відрізняються, але й не залежать одне від одного [там само]. Розглянута з точки зору простого інструменту для вираження або передачі постійного значення, мова функціонувала б як зовнішній прошарок, який повинен захистити те, що вона нібито несе, таким чином, щоб це значення можна було безпечно приймати або передавати будь-куди [Аррожу 2020], іншими словами, мовні одиниці не здатні передавати готові значення, а можуть лише слугувати основами виведення смислів. Це так само справедливо і для перекладу, де побудова смислів ускладнюється культурними розбіжностями:

перекладач «зосереджується на специфіці відтворення художніх образів у іншомовному та іншокультурному середовищі й, таким чином, ураховує як їхні літературні, так і мовні параметри» [Rebrii 2024, с. 83]. Саме тому, ґрунтуючись на мовній та концептуальній картині світу одного соціуму (соціокультури), оригінал не може бути «дзеркально» відтворений засобами іншої мови насамперед, через розбіжності в концептуальних картинах світу [Андрієнко 2016а, с. 25]. Погоджуючись з цією думкою, зазначимо, що соціокультура з усією очевидністю містить у собі й ідеологію, яка також не може бути відтворена «дзеркально», особливо в умовах інституційної цензури.

Діяльнісний принцип у нашому дослідженні запроваджено з метою залучення когнітивно-комунікативної інтерпретації для визначення ідеологічної позначеності текстових елементів, тобто з'ясування того, носіями яких смислів вони виступають у тексті першотвору і як цей зміст відтворюється чи трансформується у тексті перекладу. При цьому підтримуємо думку дослідників, що «застосування когнітивного аналізу перекладу відкриває можливість розкриття механізмів прийняття перекладацьких рішень» [Мартинюк, Северін 2024, с. 161].

Одиницями аналізу таким чином вважаємо різнорівневі за формальним критерієм (від слова до фрагменту тексту) текстові елементи, що виступають носіями ідеологічного змісту в першотворі, та їхні відповідники у версіях українських перекладів.

Головним **інструментом** аналізу обрано *стратегію*, що обумовлено методологією дослідження: стратегію перекладу визначають як діяльнісний феномен. Тетяна Андрієнко вбачає діяльнісну сутність стратегії перекладу в інтерактивній природі діяльності перекладача з пересотворення концепту вихідного тексту відповідно до обраної *стратегії перекладу* [Андрієнко 2016а, с. 51] (виділено мною, О.Т.). Саме з цієї причини стратегія сьогодні постійно залучається до перекладознавчих студій [Пешкова 2024; Martynyuk, Akhmedova 2023; Rebrii, Virotschenko 2023 та ін.].

Керуючись наведеною раніше думкою Лоренса Венуті [Venuti 1995], що ідеологічно зумовлені трансформації тексту перекладу є проявом доместикації, у нашій роботі *доместикацію* розуміємо як *глобальну* стратегію ідеологічного впливу.

Враховуючи досвід перекладознавчого аналізу цензури, до *локальних* зараховуємо стратегії *скорочення* та *модифікації*, перша з яких спрямована на усунення з тексту перекладу одиниць, неприйнятних чи небажаних з ідеологічних міркувань, а друга – на трансформацію цих одиниць у такий спосіб, щоб зробити текст ідеологічно «безпечним».

Подальші дослідницькі *процедури* є такими:

- виявлення тактик кожної з локальних стратегій та співвіднесення цих тактик з перекладацькими трансформаціями, з'ясування їхніх спільних та відмінних рис;

- аналіз реалізації виявлених тактик у межах двох основних напрямів ідеологічно зумовленого цензурного впливу: політико-соціальної та моральної цензури;

- з'ясування ідеологічних норм, що втілені в елементи тексту першотвору та виявляються неприйнятними для радянського цензора;

- визначення наявності / відсутності трансформацій у відтворенні цих елементів у сучасних українських перекладах;

- опис у термінах ймовірного прогнозування функційного призначення реалізації тактик ідеологічного впливу: їхньої спрямованості на здійснення впливу на свідомість українського читача..

Сукупність викладених принципів і процедур покладена в основу подальшого науково-практичного аналізу.

Висновки до Розділу 1

1. Переклад художньої літератури, який є чи не найголовнішим викликом у перекладацькій діяльності, традиційно стає об'єктом дискусії щодо того,

якими є шляхи та способи відтворення авторського задуму цільовою мовою, якою мірою перекладач має відтворити цей задум та наскільки допустимим є креативний підхід до відтворення тексту першотвору. Панівний у наш час культурний перекладознавчий підхід дає обґрунтовані відповіді на ці запитання шляхом зміщення акценту з мови та тексту на культуру і визнання ролі перекладача як повноправного співавтора. Цей підхід тлумачить переклад як культурний трансфер, здійснюваний перекладачем як посередником, що у своїй творчій діяльності послуговується стратегіями доместикації та форенізації як орієнтирами. Орієнтація на доместикацію віддає пріоритет цільовій лінгвокультурі, орієнтація на форенізацію – вихідній лінгвокультурі.

2. З позицій культурного перекладознавства культура постає як результат духовної і матеріальної діяльності людини, вкорінений у її свідомість у вигляді світоглядних орієнтирів – знань, вірувань, уявлень, переконань, асоціацій тощо. Визнається, що культурна складова тексту першотвору не обмежена культурно позначеними вербальними одиницями, увесь цей текст неявно сповнений культурного смислу – культурного коду, когнітивних структур, що лежать у його основі та визначають, як виражається та інтерпретується авторський задум. Із розуміння культури як загальної світоглядної рамки людської свідомості слідує усвідомлення того, що до неї належать також знання та уявлення про соціальні аспекти життя: соціальні структури, відносини влади тощо, на особливу увагу заслуговують зв'язки культури та ідеології.

3. Розгляд культури та ідеології, як чинників невід'ємних від перекладацької діяльності, приводить дослідників до висновку про наявність між ними спільних та відмінних рис. З одного боку, культура та ідеологія перетинаються, формуючи колективний світогляд, створюючи культурно-ідеологічний підтекст першотвору, керуючи процесом інтерпретації, що має бути враховано у перекладі, якщо той резонує з вихідною лінгвокультурою та прагне донести її багатство та багатовимірність до цільового читача. З другого боку, ідеологічний контекст може зазнавати доволі швидких змін у часі, на

відміну від культурного контексту, але особливо важливим і значущим є зв'язок ідеології із владними інституціями, що здатні чинити безпосередній вплив на переклад.

4. Поняття ідеології вже довгий час осмислюється гуманітарною наукою: найбільш виразно його еволюція простежується у філософії. Філософія мови, різні напрями лінгвістичних студій також долучаються до осмислення цього поняття та визнають його важливість. Як результат, підкреслюють зв'язки між ідеологією, соціальною структурою суспільства, відносинами влади, а також між ідеологією та мовою і дискурсом. Частково інтегруючи набутки наявного досвіду інших галузей гуманітарного знання, перекладознавство тлумачить ідеологію як систему цінностей та ідей, що є частиною світогляду народу, впливає на зміст художніх творів та його інтерпретацію в процесі перекладацької ретрансляції.

5. Ідеологічний вплив на переклад здійснюється за посередництвом цензури, яка виступає потужним інструментом трансформації тексту задля приведення його у відповідність до ідеологічних норм приймаючої лінгвокультури. Цензура визначає вибір текстів для перекладу та впливає на їх зміст та стиль шляхом вимог, що їх висуває цензор, або через усвідомлення цих вимог перекладачем, який вдається до самоцензури. Основною диференційною рисою цензури виступає її інституційність / неінституційність, що залежить від соціально-політичних умов перекладацької діяльності та формує її зовнішній контекст. В умовах авторитаризму інституційна цензура, здійснювана державою, суттєво і жорстко обмежує процес перекладацького відтворення першотвору; у демократичних суспільствах неінституційна цензура є більш м'якою і гнучкою, що залишає простір для впливу чинників внутрішнього контексту – індивідуально-особистісних поглядів перекладача на ідеологію та етику перекладу. Політико-соціальна та моральна (етична та естетична) цензура є двома основними векторами ідеологічно вмотивованого втручання у переклади художні твори, причому політична, соціальна, етична цензура чинять

вплив на зміст цільового тексту, тоді як естетична цензура зачіпає його стильовий аспект.

6. Український переклад за останні пів сторіччя пройшов значний шлях від інституційних лещат радянської цензури до зняття її ідеологічних рестрикцій в умовах демократичного суспільства завдяки докорінній зміні суспільно-політичного ладу, а відтак і контексту перекладацької діяльності. Це визначає доцільність вивчення ідеологічного аспекту українського перекладу з позицій порівняння версій, запропонованих перекладачами в радянський період, зокрема у 1970–1980-ті роки, та у часи незалежності.

7. Радянська цензура в художньому перекладі є не лише історичним явищем, а й важливою проблемою сучасних перекладознавчих студій, що дозволяє краще зрозуміти взаємозв'язок між владою, ідеологією та перекладацькою діяльністю. В умовах тоталітарної держави радянська цензура постала як один із найпотужніших і найбільш ефективних інструментів ідеологічного контролю, який поєднував механізми тиску державних органів із глибокою самоцензурою перекладачів. Це дозволяло чинити вплив не лише на окремі перекладні твори, а на всю систему сприйняття світової, зокрема англійськомовної, літератури радянським українським читачем, а відповідно й на формування в його свідомості знань та уявлень про західний світ і спосіб життя. Ідеологічно зумовлені втручання у тексти українських перекладів радянського періоду дисонують з сучасною перекладознавчою традицією, яка орієнтується на вільне відтворення перекладачем тексту першотвору.

8. Джерелами аналізу ідеологічного аспекту англо-українського перекладу обрано художні прозові твори, що є канонічними зразками американської літератури та характеризуються ідеологічною позначеністю: зверненням до тем, що сприймаються як чутливі у вихідній лінгвокультурі. Цей факт обумовлює не зовсім однозначне ставлення до текстів першотворів у країні походження, але водночас спричиняє прихильність радянського цензора, який вбачає в них критику капіталізму, західного способу життя тощо.

Водночас, жоден з обраних для аналізу творів природно не відповідає радянським ідеологічним орієнтирам повною мірою. Обрані першотвори перекладено українською в період 1970–1980-х років, тобто у часи панування радянської цензури; у наш час з'явилися нові перекладацькі версії або ж переклад радянського часу було перевидано, що забезпечує можливість порівняльного аналізу. Високий фаховий рівень радянських українських перекладачів, їхній внесок у творення нації та розвиток української мови та літератури не відкидає наявності ідеологічно зумовлених цензурних втручань у їхні доробки, які стали предметом наших спостережень. Для засвідчення ідеологічної зумовленості трансформацій тексту першотвору необхідно порівняння перекладів радянського періоду з сучасними українськими перекладами.

9. Методологічна опора на міждисциплінарний та діяльнісний підхід визначає як основний інструмент аналізу перекладацьку стратегію. Поділяючи думку про належність ідеологічно зумовлених трансформацій у перекладі до стратегії доместикації, трактуємо її як глобальну стратегію. Спираючись на дані наявного перекладознавчого досвіду вивчення ідеологічно мотивованих цензурних втручань у текст перекладу, до локальних зараховуємо стратегію скорочення та стратегію модифікації. Одиницею аналізу вважаємо вербальні засоби різного рівня (від слова до фрагменту тексту), які є носіями ідеологічного змісту в оригіналі та зазнають трансформацій у перекладі радянського часу. Ідеологічна вмотивованість таких трансформацій розкривається на тлі порівняння з відповідними одиницями у сучасних перекладах. Дослідницькі процедури охоплюють визначення тактик кожної локальної стратегії, встановлення співвідношення між кожною конкретною тактикою та відповідною перекладацькою трансформацією, виявлення функційного призначення тактик ідеологічного впливу, тобто передбаченого їхньою реалізацією впливу на свідомість українського читача.

Основні положення цього розділу викладено в таких публікаціях автора [Фролова, Тулупов 2026; Тулупов 2026; Tulupov 2025в; Тулупов 2025г; Фролова, Тулупов 2024; Tulupov 2023а; Tulupov 2023б; Tulupov 2023в].

РОЗДІЛ 2

ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ: ЛОКАЛЬНА СТРАТЕГІЯ СКОРОЧЕННЯ ЯК ВИЯВ ЦЕНЗУРИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Однією з типових форм цензурного втручання в радянських перекладах англійськомовної художньої літератури радянського періоду, як свідчить проведений аналіз, є *локальна стратегія скорочення*, що реалізується у вигляді вилучення з тексту елементів, небажаних з погляду офіційної ідеології, тобто ця локальна стратегія представлена лише однією тактикою – *тактикою вилучення*.

Вилучення в наявних дослідженнях описується як *перекладацька трансформація*, суть якої в усуненні компонентів тексту оригіналу з тексту перекладу, як правило, внаслідок мовних розбіжностей або прагнення дотримати стильові вимоги у цільовому тексті. Як результат, у процесі перекладу вилучають плеонастичні лексичні та відсутні в цільовій мові граматичні одиниці, щоб уникнути зайвих або повторюваних слів, що є надлишковими у перекладі [Карабан 2004].

Водночас, слід узяти до уваги, що на формальному рівні трансформація вилучення кореспондує не лише з відсутністю у тексті перекладу окремих слів: вилучатися можуть різнорівневі мовні одиниці у межах висловлення (вилучення на мікрорівні), а також фрагменти тексту оригіналу, що вміщують одне або декілька висловлень (вилучення на макрорівні) [Фролова 2023, с. 133].

Ще більш значущим для нашого дослідження є висновок про те, що в межах трансформації вилучення наявні три типи: граматичне вилучення, спричинене відмінністю між мовою джерела та мовою перекладу; лексико-стилістичне вилучення, обумовлене стандартами стилю, та змістове вилучення, основу якого складає ідеологічний чинник, зокрема цензура (включно з самоцензурою) [Фролова 2023, с. 134].

Цілком очевидно, що вилучення, як тактика локальної стратегії скорочення, кореспондує з третім типом – змістовим вилученням, а отже, має дещо відмінні функціональні характеристики в порівнянні із загально прийнятним розумінням відповідної перекладацької трансформації: метою вилучення у нашому випадку є повне усунення інформації, яка є ідеологічно неприпустимою з точки зору радянського цензора. Тактика вилучення призводить до спрощення змісту, створення більш однорідного та «безпечного» з погляду цензури тексту, який відповідає вимогам доби соціалістичного реалізму й виконує виховну функцію, визначену радянською ідеологією.

Керуючись викладеними міркуваннями, у поданому далі аналізі реалізації тактики вилучення локальної стратегії скорочення, усунені з тексту оригіналу одиниці, по-перше, систематизовано за *змістом (смыслом)*, по-друге, за їхніми *структурними* характеристиками. Систематизація за змістом дозволяє спочатку відокремити два найбільш масштабні сегменти: (1) вилучення, як результат *політико-соціальної* та (2) *моральної* цензури, а надалі виявити, описати та проілюструвати змістові / смислові елементи в межах кожного з цих сегментів. Завершує аналіз реалізації тактики вилучення, спричиненої політико-соціальною та моральною цензурою, опис її структурних характеристик.

У наведених у цьому розділі прикладах фрагменти тексту оригіналу, які вилучалися у перекладах радянського часу, підкреслено; також ці фрагменти підкреслено за їхньої наявності в сучасних українських перекладах; реалізації тактики вилучення в радянських перекладах позначено квадратними дужками із крапками усередині ([...]).

2.1. Тактика вилучення локальної стратегії скорочення як вияв політико-соціальної цензури

Політико-соціальна цензура, за даними проведеного аналізу, зумовлює реалізації тактики вилучення з метою скорочення тексту оригіналу шляхом нейтралізації таких його змістових складових, як політичні, релігійні,

антропологічні та соціально-побутові, тобто усіх тих елементів тексту оригіналу, які суперечать усталеному за радянських часів дискурсу [Сірук, Марківська 2020, с. 11] та створюють ідеологічно небажані смисли – знання, уявлення, враження чи асоціації у свідомості читача.

Зокрема, політико-соціальна цензура спричиняє реалізацію тактики вилучення задля усунення таких політично маркованих елементів тексту оригіналу:

> ***Жорстокість та фанатизм союзників СРСР***

Наприклад, йдеться про підтримуваних СРСР республіканців у часи громадянської війни в Іспанії:

(1) Lister was murderous in discipline. He was a true fanatic and he had the complete Spanish lack of respect for life. In few armies since the Tartar's first invasion of the West were men executed summarily for as little reason as they were under his command... [Hemingway 1940, с. 245]

Лістер особливо суворо вимагає дисципліни, [...] і він знає, як викувати з дивізії справжню боездатну одиницю. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгвей 1984, с. 329]

Лістер щодо дисципліни просто звір. Він справжній фанатик і має абсолютно іспанський брак пошани до життя. Мало в котрій армії з часів татарської навали на Захід без суду і слідства стратили так багато людей із дріб'язкової причини, як під його командуванням... (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 300]

У цьому фрагменті тексту оригіналу Лістер, один із військових командирів республіканців, характеризується як фанатик дисципліни з браком пошани до людського життя та до закону, про що свідчать масові позасудові страти під його командуванням; цю характеристику підкріплено історично закоріненим гіперболізованим порівнянням із татарською навалою. Саме поєднання професійної ефективності з відвертою зневагою до людського життя і закону формує критичний портрет союзника у романі Е. Гемінгвея.

У перекладі нашого часу збережено всю повноту авторської характеристики: Лістер постає як радикалізований командир, чия «залізна дисципліна» межує з терором.

У перекладі радянського періоду згаданий змістовий фрагмент вилучено, як результат акцент перенесено на сувору вимогливість Лістера щодо дотримання дисципліни, що формує у свідомості читача образ ефективного військового керівника, який цілком вписується в ідеологічно прийнятну модель «суворого, але результативного командира». До того ж, відсутність згадування татарської навали нівелює стилістико-прагматичний ефект фрагменту тексту оригіналу, переклад подає цілком нейтральний текст позбавлений емоційно-експресивного компонента. Таким чином, реалізація тактики вилучення спричиняє не лише редукцію змісту, а й трансформацію смислу: фрагмент не містить емоційно маркованої негативної оцінки радикальних дій союзників, опису репресивних аспектів революційної практики, а лише нейтрально вказує на ефективність командира дивізії, формуючи у свідомості читача цілком позитивний образ.

> *Наявність конфліктів у середовищі союзників у соціалістичному таборі*

(2) *“So say I,” Anselmo said. “That we should win the war.”*
“And afterwards shoot the anarchists and the Communists and all this canalla except the good Republicans,” Agustin said. [Hemingway 1940, с. 296]

– *От і я так кажу, – підхопив Ансельмо. – Що ми повинні виграти цю війну. [...] (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 367]*

– *І я так кажу, – мовив Ансельмо. – Що війну ми маємо виграти.*

– *А потім перестріляти всіх анархістів, комуністів і всіх тих canalla, тільки вірних республіканців лишити, – додав Агустін.* (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 363]

Фрагмент тексту оригіналу містить репліку, що зовсім не відповідає радянським ідеологічним настановам, оскільки засвідчує негативне ставлення деяких республіканців до комуністів, тобто демонструє конфлікт у таборі

союзників. Український переклад доби незалежності повністю відтворює зміст фрагменту, забезпечуючи читачеві доступ до відповідного смислу.

Натомість у радянському перекладі, репліка Агустіна, у якій йдеться про розстріл анархістів і комуністів, вилучена повністю. Реалізація тактики вилучення тут спрямована на усунення політично небажаного змісту з метою його трансформації на когнітивному рівні: у свідомості адресата тексту перекладу не формується знання про опозицію всередині республіканського табору, що сприяє утворенню уявлення про ідеологічну єдність. Також на прагматичному рівні втрачається ефект експресії, емоційності, тобто читач радянського перекладу позбавлений можливості повною мірою сприймати емоційну забарвленість твору Е. Гемінгвея.

(3) *“That they should aid us now,” another man said. “That all the cruts of Russian sucking swindlers should aid us now.” He fired and said, “Me cago en tal; I missed him again.”* [Hemingway 1940, с. 321]

– *Хай зараз допоможуть,* – мовив інший партизан. [...] Він вистрелив і сказав: – *Me cado en tal. Знову не влучив.* (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 385]

– *Хай зараз нам допоможуть,* – сказав інший. – *Хай уся та паршива російська сволоч нам тепер pomoже.* – Він стрельнув і промовив: – *Me cago en tal; знов промазав.* (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 395]

У наведеному фрагменті тексту оригіналу партизан експліцитно виражає негативне ставлення до «російських шахраїв», що засвідчує внутрішню напруженість між союзниками, наявність конфліктних взаємин між ними. У перекладі нашого часу інвектива не лише передається, а й експресивно підсилюється, що робить негативну оцінку емоційно виразнішою та сприяє оптимізації побудови смислу конфліктності, міжсоюзницької напруги.

У радянському перекладі цей змістовий компонент повністю вилучено, як результат, репліка зводиться до нейтрального прохання про допомогу. Така реалізація тактики вилучення усуває політично небажаний з погляду цензури змістовий елемент, щоб сформуванню в радянського читача смисл, суть якого у

безконфліктній співпраці республіканців із радянською стороною. Також радянська версія, усуваючи інвективу, нівелює експресивний стилістико-прагматичний потенціал репліки персонажа, закладений у першотворі.

> Критика та висміювання радянської преси, термінів, ідеологічних ярликів

Окрему підгрупу становлять випадки, де цензура, шляхом реалізації тактики вилучення, прибирала елементи, які могли сформувавши в свідомості читача уявлення про пропагандистську ненадійність преси, або формувати негативне уявлення про радянські інституції, описуючи їх у сатиричному світлі, наприклад:

(4) Robert Jordan did not believe that one. He could not see Miaja on a bicycle even in his most patriotic imagination, but Karkov said it was true. But then he had written it for Russian papers so he probably wanted to believe it was true after writing it. [Hemingway 1940, с. 248]

Роберт Джордан ніяк не міг повірити цьому. Навіть у найпатріотичнішому настрої він не міг уявити собі Міаху на велосипеді; але Карков запевняв, що так воно й було. [...] (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 331]

У це Роберт Джордан не міг повірити. Навіть у найбільш патріотичній уяві він не міг побачити Міаху на велосипеді, але Карков сказав, що це була правда. Та він писав про це в російських газетах, тож, видно, написавши, сам хотів вірити, що так воно й було. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 303]

У поданому фрагменті в тексті оригіналу та в сучасному українському перекладі радянські газети іронічно імпліцитно описуються як ненадійне джерело інформації. Це суперечить радянським ідеологічним постулатам, тому в перекладі радянського періоду реалізується тактика вилучення з метою недопущення формування у свідомості читача сумніву щодо правдивості вітчизняної преси.

Вилучення змістового фрагменту позбавляє радянського читача можливості побудови смислу, закладеного в тексті першотвору. Відбувається також стилістична нейтралізація, яка усуває іронічний підтекст і перетворює фрагмент тексту на нейтральний. Таким чином, в ідеологічному плані це вилучення усуває критику радянських медіа, які в офіційному радянському дискурсі позиціонувалися виключно як «правдиві й об'єктивні»; крім того, зумовлене політичною цензурою вилучення перебудовує комунікативно-стилістичну смислову рамку: від іронічної – до серйозно-нейтральної.

(5) *How do you like partizan work?*” *It was the Russian term for guerilla work behind the lines.* [Hemingway 1940, с. 14]

Вам подобається партизанська війна? [...] (Переклад М. Пінчевського)
[Хемінгуей 1984, с. 157]

Вам подобається партизанищина? – Це було російське слово на позначення боротьби в тилу ворога. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 17]

У наведеному фрагменті тексту першотвору Е. Гемінгвей уточнює: термін *partizan* використовується саме в російському розумінні, це дозволяє читачеві тексту оригіналу відчувати, що йдеться не просто про універсальне явище, а про специфічний радянський контекст, який надає цьому терміну відтінку іншомовності, культурної відчуженості, навіть дещо негативного смислу.

У перекладі нашого часу цей смисл збережено і навіть експресивно посилено: слово *партизанищина* містить у собі негативну конотацію за рахунок додавання суфіксу та супроводжується поясненням його російського походження. Отже, збережено культурний смисл – належність до іншої лінгвокультури, а також відтворено негативно-оцінний смисловий відтінок.

У радянському перекладі частину репліки опущено. До того ж читач отримує лише нейтральне *партизанська війна*, що виглядає для нього звичним, не викликає асоціацій із іншомовністю, іншою культурною традицією, унаслідок чого термін інтерпретується читачем як «свій» і загальноприйнятий, що не дає підстав для побудови негативних смислів. Вилучення висловлення,

де йдеться про радянський термін, який у контексті набуває негативного смислу, позбавляє читача можливості сконструювати смисл, що суперечить радянським ідеологічним настановам, тобто тут за рахунок реалізації тактики вилучення відбувається зміщення фокусу уваги.

(6) *There is too much of this silly guerilla nonsense going on. All of you should come in and submit to our Libertarian discipline.* [Hemingway 1940, с. 386]

А то розвели оту безглузду партизанищину. Вам треба було б перейти сюди й підкоритися нашій [...] дисципліні. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 434]

– Забагато вже розвелось всієї цієї партизанищини. Ви всі маєте перейти сюди й підкоритися нашій анарходисципліні. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 477]

У тексті оригіналу персонаж висловлює невдоволення партизанською боротьбою, пропонуючи підкоритися тому, що він називає *Libertarian discipline*. Цей термін є парадоксальним: він поєднує ідею свободи (*libertarian*) з поняттям суворого порядку (*discipline*), отже, маємо оксюморон, який створює іронічний ефект та формує відповідне враження про термін у читача тексту оригіналу.

В українському перекладі нашого часу термін відтворено як анарходисципліна, що близько передає ідею парадоксального поєднання хаосу й порядку, хоча анархія не тотожна лібертаріанству. Такий вибір можна пояснити як прагнення зробити термін доступнішим для цільового читача, для якого опозиція «анархія ↔ дисципліна» є більш очевидною, а саме поняття анархії є більш відомим і зрозумілим за лібертаріанство. У цьому перекладацькому рішенні також збережено стилістичний ефект – відчуття іронії за рахунок оксюморону.

У радянському перекладі цей ідеологічно маркований компонент скорочено: вираз зведено до нейтрального *дисципліна*, отже, має місце як змістове вилучення, так і стилістична нейтралізація. Реалізація тактики вилучення в цьому випадку сприяє формуванню в радянського читача смислу, що є цілком ідеологічно прийнятним: перехід до дисципліни, з усією

очевидністю, оцінюється позитивно, тобто знак оцінки змінюється на протилежний, а стилістико-прагматична позначеність втрачається, поступаючись нейтральності, що знов таки збіднює експресивний потенціал першотвору.

(7) *“You never think about only girls. I never think at all. Why should I? I am General Sovietique. I never think. Do not try to trap me into thinking.”* [Hemingway 1940, с. 15]

– *Ви думаєте – і не тільки про дівчат. А я взагалі не думаю. Навіщо мені думати? [...]* (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 157]

– *Ви ніколи не думаєте про дівчат. А я взагалі ніколи не думаю. Навіщо? Я General Sovietique*. Я ніколи не думаю. І не намагайтеся мене до цього змусити.*

**Радянський генерал (срр).* (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 18]

У цьому прикладі *General Sovietique* у Е. Гемінгвея функціонує як ідеологічний ярлик, що створює іронічний, майже сатиричний портрет радянського генерала як бездумного виконавця.

У сучасному українському перекладі культурну специфіку збережено шляхом транслітерації, а зміст відтворено за рахунок паратекстового елементу – експлікаційної зноски. Таким чином, передано і предметний зміст, і культурну позначеність, і негативно-сатиричну конотацію, а передовсім збережено вербальні опори, здатні сформувавши у свідомості сучасного українського читача негативний образ примітивного й бездумного радянського генерала, який навіть пишається цими своїми якостями, що цілком відповідає задуму автора першотвору.

Натомість у радянському перекладі частина репліки повністю відсутня, що є ще одним прикладом реалізації тактики вилучення з ідеологічною метою змістового скорочення та стилістичної нейтралізації. На когнітивному рівні зникає смисл «радянський генерал як уособлення бездумства», відповідно, радянський читач отримує спрощений і ідеологічно прийнятний зміст, де

сатиричний потенціал повністю знятий і відсутні опори для побудови в свідомості негативного образу генерала.

> Радянська присутність та вплив за кордоном

Ще одним напрямом реалізації локальної стратегії скорочення, зумовленим політичною цензурою, є усунення згадок про міжнародні радянські інституції та про фактичну присутність СРСР за кордоном, зокрема у громадянській війні в Іспанії. Такі елементи надають тексту небажаної конкретики, вказують на політичні механізми контролю та відкривають простір для інтерпретацій, які не збіжні з офіційним радянським дискурсом, наприклад:

(8) They had been active in the 1934 revolution and had to flee the country when it failed and in Russia they had sent them to the military academy and to the Lenin Institute the Comintern maintained so they would be ready to fight the next time and have the necessary military education to command. [Hemingway 1940, с. 241]

Вони брали участь у повстанні 1934 року і після поразки змушені були тікати з країни, а в Росії їх послали вчитися до військової академії, [...] щоб наступного разу вони вже були по-справжньому готові до боротьби й мали військову освіту, потрібну командирів. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 325]

Усі вони брали участь у революції 1934 року й мусили втекти з країни після її поразки, а в Росії їх відправили до військової академії й до організованої Комінтерном Ленінської школи, щоб наступного разу вони були готові до боротьби й отримали військову освіту, необхідну для майбутніх командирів. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 293]

У наведеному фрагменті тексту першотвору згадка про ленінський інститут Комінтерну в оригіналі та в українському перекладі часів незалежності чітко позначає участь радянських структур у міжнародних революційних процесах.

У радянському перекладі цей елемент – політично марковану реалію – вилучено, щоб запобігти утворенню у когнітивному просторі радянського

читача уявлення про СРСР як координатора міжнародних революційних рухів на прикладі зображення іспанської війни.

Аналогічним чином згадку про Комінтерн вилучено в поданому далі фрагменті:

(9) *The Comintern had educated them there. In a revolution you could not admit to outsiders who helped you nor that anyone knew more than he was supposed to know. He had learned that...* [Hemingway 1940, с. 241]

[...] Під час революції не можна виказувати чужим, хто саме тобі допомагає, або що ти знаєш більше, ніж вони думають. Він тепер теж навчився цього. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 326]

Комінтерн дав їм належну освіту. Під час революції не можна зізнаватися чужим, хто тобі допомагає, або показувати, що знаєш більше, ніж тобі належить. Це він уже засвоїв. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 293]

Пояснюючи ці реалізації тактики вилучення, слід підкреслити, що в політико-соціальному контексті 1970–1980-х рр. згадки про Комінтерн стали ідеологічно небажаними після його ліквідації у 1943 році, через цю причину інформація про діяльність цієї інституції офіційно замовчувалася, а поняття «експорту революції» суперечило політичній риторичі доби [Кульчицький 2011; McDermott 1995].

Таким чином, радянський переклад скорочує зміст оригіналу, роблячи його ідеологічно «безпечним» та позбавленим небажаних історичних асоціацій, які могли б виникнути у свідомості читача, а цензурне втручання підтверджено наявністю вилученого з тексту оригіналу висловлення у сучасному перекладі.

У наступному прикладі вилучений фрагмент прямо вказує на неприпустимість визнання радянського втручання у громадянську війну в Іспанії:

(10) *But there was another story that Karkov had not written. He had three wounded Russians in the Palace Hotel for whom he was responsible. They were two tank drivers and a flyer who were too bad to be moved, and since, at that time, it was*

of the greatest importance that there should be no evidence of any Russian intervention to justify an open intervention by the fascists, it was Karkov's responsibility that these wounded should not fall into the hands of the fascists in case the city should be abandoned. [Hemingway 1940, с. 248]

Але були й такі речі, про які Карков не писав. У «Палас-готелі» лежали тоді троє поранених росіян – два танкісти й льотчик, яких залишили під його опікою. Вони були в дуже тяжкому стані, і їх не можна було перевозити; [...] Карков мав подбати про те, щоб ці поранені не потрапили до рук фашистів, якщо місто доведеться здати. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгвей 1984, с. 331]

Але була й інша історія, про яку Карков не писав. У готелі «Палас» він опікувався трьома пораненими росіянами. Це були два танкісти й льотчик, занадто тяжко поранені, аби їх перевозити, а оскільки в той час надзвичайно важливо було не залишити жодних слідів російського втручання, що виправдало б відкрите втручання фашистів, Карков відповідав за те, аби поранені не потрапили фашистам до рук, якщо місто доведеться здати. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 304]

У поданому фрагменті тексту оригіналу визначальним є пояснення про надзвичайну важливість приховування слідів російського втручання. Це створює у свідомості читача тексту оригіналу смисл – прихована присутність СРСР не повинна була стати очевидною. Автор першотвору наголошує на суперечності: радянські військові брали участь у війні, але це приховувалося з міркувань політичної доцільності.

Саме так, як у першотворі, цей фрагмент подає сучасний український переклад, тоді як у радянському перекладі цей змістовий елемент повністю вилучено через його невідповідність радянським ідеологічним постулатам, натомість залишено опис опіки Каркова за пораненими й згадування його завдання не допустити, щоб вони потрапили до рук ворога.

Таким чином, відбувається ідеологічно зумовлене скорочення змісту з одночасною зміною смислового акценту. На когнітивному рівні вилучення

змінює інтерпретацію: для радянського читача зникає інформація про політичну підставу приховування участі СРСР у війні, а зміст текстового фрагменту, що залишився, сприяє вибудові смислу турботи командира про життя підлеглих. Це ще раз засвідчує, що політична цензура не лише редукує конкретні елементи тексту, а й перебудовує когнітивно-прагматичну перспективу: замість формування уявлення про приховану критику політичної гри радянської влади читач вибудовує смисл, позбавлений негативно позначених натяків та навпаки зосереджений на позитивних рисах поведінки радянського командира, тобто зникає амбівалентність оцінки і залишається лише її позитивна складова.

Радянський вплив виявляє себе також на вербальному рівні, шляхом використання кальок типово російських мовних одиниць, які вилучалися в радянській версії перекладу, наприклад:

(11) Gaylord's was the place where you met famous peasant and worker Spanish commanders who had sprung to arms from the people at the start of the war without any previous military training and found that many of them spoke Russian. [Hemingway 1940, с. 241]

Там, у «Гейлорді», можна було зустріти уславлених [...] іспанських командирів, які на самому початку війни вийшли з гущі народної й узялися за зброю, не маючи ніякої військової підготовки, – і виявилось, що багато хто з них розмовляє по-російському. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 325]

Саме в «Гейлорді» можна було зустріти знаменитих робітничо-селянських іспанських командирів, які вийшли просто з народу й узялися за зброю без жодного військового вишколу, і виявити, що багато хто з них розмовляє російською. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 293]

Зіставлення оригіналу та перекладів показує, що характеристика іспанських командирів як *робітничо-селянських* у тексті оригіналу є непрямомою вказівкою на радянське втручання в громадянську війну в Іспанії, оскільки це калька з російської. Крім того, заувага про те, що багато з командирів

розмовляли російською, є так само натяком на радянський вплив. Саме так фрагмент тексту першотвору відтворено в сучасному українському перекладі, який зберігає відповідність терміну тогочасним стандартам російської лінгвокультури.

У радянській версії перекладу з цензурних міркувань вилучено ці елементи, натомість залишено узагальнене позитивне *уславлені іспанські командири*. Отже, ця ідеологічно зумовлена реалізація тактики вилучення очевидно пов'язана з небажанням актуалізувати паралелі з радянською термінологією (РСЧА – Робітничо-селянська Червона армія), що могли викликати в читача тексту перекладу небажані асоціації та сформувані в його свідомості уявлення про масштаби радянської присутності в Іспанії.

> Статусні характеристики окремих персонажів та ідеологічно «небажані» постаті

Політична цензура спричиняла послідовне усунення певних ієрархічних характеристик персонажів та згадування деяких персоналій. Реалізація тактики вилучення дозволяє створювати більш абстрактний, «узагальнений» текст, де не фіксується реальна політична вага персонажів чи суперечлива, з погляду радянської ідеології, репутація окремих діячів, наприклад:

(12) Marty stood up. He did not like Karkov, but Karkov, coming from Pravda and in direct communication with Stalin, was at this moment one of the three most important men in Spain. [Hemingway 1940, с. 435]

Марті підвівся. Він не любив Каркова, але Карков, який приїхав сюди від «Правди» й мав прямий зв'язок зі Сталіним, був у той час однією з [...] найзначніших фігур в Іспанії. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 469]

Марті підвівся. Він не зносив Каркова, але відряджений «Правдою» Карков, що мав прямий зв'язок зі Сталіним, був на цей час одним із трьох найважливіших людей в Іспанії. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 537]

Текст першотвору чітко і конкретно вказує на позицію Каркова у владній ієрархії – *один з трьох найважливіших людей в Іспанії*, так само це подано і в тексті українського перекладу нашого часу.

У радянському перекладі вилучено це уточнення статусу, що усуває конкретну ієрархічну прив'язку, яка в тексті оригіналу чітко фіксує винятковий статус Каркова як представника радянської влади, пов'язаного безпосередньо зі Сталіним. Унаслідок реалізації тактики вилучення образ персонажа стає у свідомості радянського читача менш визначеним, а політична вага його присутності в Іспанії – розмитою. Отже, реалізація тактики вилучення сприяє формуванню в когнітивному просторі читача радянського перекладу менш конкретного в термінах владної ієрархії образу, переклад нейтралізує перспективу ранжування радянського діяча серед кількох найвпливовіших постатей і трансформує її в абстрактне уявлення про «значущість» без конкретних координат. Це відповідає загальній цензурній логіці приховування реальної структури політичної ієрархії шляхом зміщення фокусу уваги з конкретного на загальне.

(13) *But at the General Staff where, because of the system of Political Commissars, he could intervene as the political head of the Brigades, he would put his finger on such and such a numbered, brown-thin-lined encircled spot among the greens of woods cut by the lines of roads that parallel the never casual winding of a river and say, "There. That is the point of weakness."* [Hemingway 1940, с. 434]

[...] Проте йому, як політичному керівникові бригад, дозволялося втручатися в усе, і він тицяв пальцем у те чи те занумероване, обведене тонкою брунатною лінією місце на карті серед зелених цяток лісів, перетятих смужечками доріг, які йшли рівнобіжно зовсім не випадковим вигинам рік, і казав: «Ось. Вразливе місце ось тут». (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 468]

Але в Генштабі, де завдяки інститутіві політичних комісарів він мав свій голос як політичний керівник Бригад, він тикав пальцем у те чи інше місце, обведене тонкою брунатною лінією з номером і розташоване серед зелені лісів, потятих лініями доріг, що повторювали зовсім не випадкові вигини річки, і

казав: «Ось тут. Оце слабке місце». (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 535]

У цьому фрагменті тексту першотвору згадано інститут політичних комісарів, належність до якого надає герою ваги у владній армійській ієрархії, зокрема в Генштабі; у перекладі нашого часу збережено цей змістовий елемент. Це дозволяє читачеві збагнути, як політичний чинник інтегрувався у військову структуру, зрозуміти механізм впливу партії на армію та сформувати відчуття історичної конкретики.

У радянському перекладі вилучено згадку про Генштаб та інститут політичних комісарів, хоча загалом збережено ідею політичного керівництва армійських структур (*йому, як політичному керівникові бригад*). Реалізація тактики вилучення таким чином сприяє розмиванню змісту, узагальненню інформації, що має на меті завадити формуванню в читача розуміння про конкретний політичний вплив політпрацівників на керування армійськими структурами. Отже, тут також фіксуємо зміщення фокусу уваги з конкретного на загальне.

(14) He was the most trusted of the young soldiers by the Russians because he was a true party man, “a hundred per cent” they said, proud to use the Americanism. He was much more intelligent than Lister or El Campesino [Hemingway 1940, с. 242]

З-поміж усіх молодих командирів росіяни найбільше довіряли йому, бо він був справжній партієць, «стопроцентний», як вони казали, хизуючись цим американізмом. [...] (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгвей 1984, с. 326]

З-поміж усіх молодих військовиків росіяни найбільше довіряли йому, оскільки він був справжнім партійцем – «стопроцентним», як казали вони, хизуючись цим американізмом. Був він набагато розумнішим за Лістера чи Ель Кампесіно. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 295]

У цьому фрагмент в тексті оригіналу наголошується, що росіяни найбільше довіряли молодому командирові саме тому, що він був «стопроцентним» партійцем; додатково подано порівняння, за яким цей

персонаж постає значно розумнішим за Лістера та Ель Кампесіно. Згадка цих імен виконує оцінно-порівняльну функцію й поглиблює характеристику героя, окреслюючи його інтелектуальну перевагу через зіставлення з іншими учасниками війни.

В українському перекладі нашого часу цей фрагмент відтворено повністю, тоді як у радянській версії імена Лістера й Ель Кампесіно відсутні. Реалізація тактики вилучення тут обумовлена тим, що ці персоналії мали доволі суперечливу репутацію в радянському ідеологічному дискурсі, тому їхнє постійне згадування могло привернути увагу читача, що розцінювалося як небажане. Унаслідок цього радянський переклад втрачає порівняльний компонент, як результат – образ персонажа у свідомості читача стає менш виразним і більш узагальненим, як і у попередніх прикладах фокус уваги зміщується з конкретного на більш загальне.

(15) But Lister and Campesino and Modesto had been told many of the moves they should make by their Russian military advisers. They were like students flying a machine with dual controls which the pilot could take over whenever they made a mistake. Well, this year would show how much and how well they learned. After a while there would not be dual controls and then we would see how well they handled divisions and army corps alone. [Hemingway 1940, с. 245]

Але й Лістерові, й Модесто, й Кампесіно більшість їхніх маневрів підказали російські військові радники. Всі троє скидаються на пілотів-новачків, що навчаються літати на машині з подвійним керуванням: будь-яку їхню помилку може зразу виправити пілот-інструктор. Ну що ж, цей рік покаже, чи добре вони засвоїли науку. [...] (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 329]

Але й Лістерові, й Ель Кампесіно, й Модесто багато чого підказували їхні російські військові радники. Вони всі, мов студенти-пілоти, що летять на машині з подвійним керуванням, де інструктор завжди може перейняти штурвал, якщо вони схиблять. Що ж, цього року побачимо, чого і скільки вони навчилися. Незабаром вже не буде подвійного керування, і тоді виявиться, як

вони самі впораються з дивізіями й армійськими корпусами. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 299]

У цьому прикладі в тексті оригіналу йдеться про те, що Лістер, Ель Кампесіно та Модесто виконували значну частину своїх маневрів за підказками радянських військових радників. Автор використовує ідею «подвійного керування» літаком: радянські інструктори можуть будь-коли перехопити контроль, коли їхні «учні» припускаються помилок. Це демонструє залежність іспанських командирів від радянської підтримки, ставить питання, чи зможуть вони діяти самостійно, та тим самим фіксує ієрархічно вищий статус радянських радників.

В українському перекладі часів незалежності цей елемент змісту збережено повністю. У радянському перекладі опущено фінальне речення про подвійне керування, яке містить ключовий смисловий акцент – перевірку командирів у реальних бойових умовах без радянського «страхування». Внаслідок цього втрачається смисл залежності й несамотійності іспанських пілотів та вищого статусу радянських радників.

Тактика вилучення у такий спосіб знімає гострий політичний підтекст обмеженої автономності іспанських військовослужбовців та згладжує уявлення читача про надмірний радянський контроль, оскільки образ радника в читацькій свідомості стає менш статусним, що нівелює смисл патерналістської ролі СРСР у громадянській війні в Іспанії.

(16) This attack was going to be his biggest show so far and Robert Jordan did not like too much what he had heard about the attack. Then there was Gall, the Hungarian, who ought to be shot if you could believe half you heard at Gaylord's. Make it if you can believe ten per cent of what you hear at Gaylord's, Robert Jordan thought. [Hemingway 1940, с. 244]

Наступ, що готується, має бути його першою великою операцією, і поки що Робертові Джордану не дуже подобалося все те, що він чув про цей наступ. [...] (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 328]

Цей наступ мав стати його найбільшим показовим виступом, а Робертві Джордану не надто подобалося те, що він чув про цей наступ. Ще був Гал, угорець, якого слід було б застрелити, якщо хоч половина того, що казали про нього в «Гейлорді», була правдою. Слід було б це зробити, якщо повірити в десять відсотків того, про що кажуть у «Гейлорді», подумав Роберт Джордан. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 299]

У цьому прикладі, з усією очевидністю, постать генерала Гала, навіть подана через чутки, що циркулювали в «Гейлорді», є ідеологічно небажаною, оскільки, по-перше, не відповідає героїзації всіх борців з фашистами, по-друге, руйнує радянський ідеологічний міф про єдність інтернаціонального спротиву (Гал є угорцем).

У сучасному перекладі цей фрагмент відтворено повністю, тоді як у радянській версії перекладу вилучено весь фрагмент тексту, де йдеться про генерала Гала. Це не лише позбавляє радянського читача інформації про постать генерала, а й трансформує прагматичний потенціал уривку тексту через усунення з нього негативно оцінного компонента.

(17) “This is something else,” Karkov went on, “but it is the same principle. I am going to find out just how untouchable you are, Comrade Marty. I would like to know if it could not be possible to change the name of that tractor factory.” [Hemingway 1940, с. 437]

– Тут, щоправда, трохи інше, – вів далі Карков, – але принцип той самий. Я ще з’ясую, наскільки ваша особа недоторканна, товаришу Марті. [...] (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгвей 1984, с. 471]

– Це трохи інша справа, – продовжував Карков, – але принцип той самий. Я збираюся перевірити, наскільки ви недоторканний, товаришу Марті. Мені цікаво, чи можна буде поміняти назву того тракторного заводу. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 540]

У тексті оригіналу один з персонажів іронічно передбачає можливу зміну назви заводу в майбутньому, імпліцитно пророкуючи, що недоторканності особи, на честь якої названо завод, з часом прийде кінець. Тут йдеться про діяча

Андре Марті – одного з лідерів Французької комуністичної партії та керівника Інтернаціональних бригад. Як засвідчують дослідження, його політична кар'єра пройшла шлях від героя чорноморського заколоту 1919 року й депутата парламенту до секретаря Комінтерну та члена політбюро КПФ, після чого завершилася різким падінням і фактичним перетворенням на «не-особу» внаслідок показового процесу 1952 року. Репутація Марті була додатково скомпрометована його художнім образом в романі Е. Гемінгвея, де він постає як жорстка й суперечлива фігура; це літературне осмислення стало частиною ширшої політичної боротьби навколо живого політичного діяча [Bowd 2019, с. 1]. Показово, що згодом така маргіналізація цієї історичної постаті набула інституційного виміру: ім'я Марті поступово вилучалося з радянських публікацій, підручників і топонімічних найменувань, що відповідає усталеній практиці усунення небажаних постатей із публічного простору [Рудницька 2015, с. 101; Bowd 2019, с. 17]. Водночас сучасні дослідження застерігають від спрощеного трактування постаті Марті як «м'ясника Альбасете», наголошуючи, що таке означення не відповідає історичній реальності [Lefebvre 2007, с. 403]. Однак, попри ці корекції, саме художнє представлення Марті в романі Е.Гемінгвея відіграло помітну роль у формуванні його публічного іміджу: літературний персонаж фактично став одним із головних інструментів сприйняття реальної особи, тобто йдеться про таке сприйняття історичної фігури, у якому художній наратив впливає на колективну пам'ять не меншою мірою, ніж документальні джерела.

Варто зазначити, що поряд із мораторієм на переклад і видання роману Е. Гемінгвея «По кому подзвін» в СРСР та обмеженнями його поширення у франкістській Іспанії, показовою є й ситуація у Франції. З ідеологічних і геополітичних причин цей твір не міг з'явитися в цій країні в період німецької окупації, коли видавнича сфера перебувала під суворим контролем нацистського цензурного органу *Propaganda-Abteilung* (відділу пропаганди). Після визволення Парижа в 1944 році роман став доступним французькому читачеві, однак у першому перекладі прізвище Марті було навмисно змінено на

Massart – приклад перекладацької (само)цензури, який дослідники пов’язують із політичною вагою Французької компартії та особистим впливом Андре Марті в повоєнний період [Bowd 2019, с. 11].

Сучасний український переклад повністю відтворює поданий фрагмент тексту оригіналу, тоді як у радянському перекладі, хоча й збережено згадування *товариша Марті*, але репліку Каркова про можливе перейменування тракторного заводу повністю вилучено. Унаслідок цього втрачається прив’язка до непрямой критики особи, радянський читач отримує лише інформацію про сумнів Каркова в недоторканості Марті, який може бути спричинений браком знання, тоді як смислові опори для розуміння натяку Каркова на майбутнє руйнування кар’єри Марті відсутні. Це усуває зі змісту твору негативну оцінку особи, зміщує фокус уваги з цієї оцінки на сумнів, а також вилучає іронічний компонент, роблячи репліку Каркова стилістично нейтральною.

У межах політико-соціальної цензури тактика вилучення також реалізується з метою вилучення елементів релігійного змісту, зокрема таких:

> Бог та апеляції до тексту Біблії

(18) “*There goes the meanest man ever God blew breath into,” murmured Calpurnia, and she spat meditatively into the yard. We looked at her in surprise, for Calpurnia rarely commented on the ways of white people.*” [Lee 1960, с. 12]

– *То ховають найпідлішу в світі людину [...], – глибокодумно мовила Келпурнія і плюнула [...]. Ми глянули на неї здивовано, бо Келпурнія рідко наважувалася коментувати вчинки білих.* (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 12]

– *Ото виносять найпідлішого чоловіка, якому Бог дарував життя, – пробурмотіла Келпурнія і замислено плюнула на землю. Ми так на неї вирячилися: Келпурнія нечасто дозволяла собі обговорювати білих.* (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 19]

У поданому прикладі текст оригіналу містить вислів про те, що саме Бог дарував життя людині, яку в цей момент ховають. Сучасний український переклад містить повне відтворення цього вислову, тоді як у радянській версії

його вилучено; це повністю нівелює сакральний компонент змісту висловлення, що відповідає загальній радянській перекладацькій практиці, де текстові елементи сакрального змісту вважалися неприпустимими й підлягали нейтралізації відповідно до атеїстичної ідеології.

Тактика вилучення також реалізується для усунення з тексту перекладу вигуку, що лише на семантичному рівні апелює до Бога:

(19) *“Why don’t you come over, Charles Baker Harris?” he said. “Lord, what a name.”* [Lee 1960, с. 7]

– *Підійди-но сюди, Чарлз Бейкер Гарріс. [...] Ну й ім’я ж у тебе!* (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 7]

– *Чому б тобі не перелізти до нас у двір, Чарльзе Бейкере Гарис? – спитав він. – Господи, ну й ім’я!* (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 14]

Вигук *Lord* у тексті оригіналу співвіднесений з іменем Бога семантично, але не дискурсивно: він містить у собі смисл, не пов’язаний з відсилкою до релігії – цей вигук сигналізує про здивування. Сучасний переклад відтворює цей вигук як «Господи», що відповідає оригіналові як семантично, так і в смисловому аспекті.

У радянському перекладі вигук повністю усунуто, щоб, відповідно до цензурних обмежень, позбутися будь-якого сакрального відтінку.

(20) *“But there is one way in this country in which all men are created equal—there is one human institution that makes a pauper the equal of a Rockefeller, the stupid man the equal of an Einstein, and the ignorant man the equal of any college president.* [Lee 1960, с. 209]

Та є в нашій країні установа, перед якою всі люди [...] рівні – жебрак і Рокфеллер, тупоголовий і Ейнштейн, невіглас і ректор університету. (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 197]

Але в нашій державі є один спосіб довести, що всі люди створені рівними, – тут існує установа, в якій злидар урівнюється в правах з Рокфеллером, тупак – з Ейнштейном, а невіглас – із будь-яким ректором університету. (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 232]

У цьому фрагменті текст першотвору містить вислів, що прямо апелює до ідеї божественного сотворіння світу і людини. Цей вислів у сучасному перекладі відтворено дослівно, тоді як у перекладі радянського часу вилучено мовну одиницю *are created* з метою усунення апеляції до тексту Біблії та недопущення формування смислу, суть якого у тому, що людина створена Богом. Реалізація тактики вилучення тут не тільки редукує зміст текстового фрагмента, але й зміщує фокус уваги реципієнта: свідомість радянського читача сприймає лише ідею рівності всіх людей, що повною мірою відповідає ідеологічним настановам радянського часу.

(21) *“Thou canst talk with me of Madrid,” he said and thought: I’ll keep any oversupply of that for tomorrow. I’ll need all of that there is tomorrow. There are no pine needles that need that now as I will need it tomorrow. Who was it cast his seed upon the ground in the Bible? Onan. How did Onan turn out? he thought. I don’t remember ever hearing any more about Onan. He smiled in the dark.”* [Hemingway 1940, с. 352]

– Можеш побалакати зі мною про Мадрид, – сказав він і подумав: це залишиться при мені й стане мені в пригоді завтра. Завтра мені потрібно буде все те, що в мене є. [...] Він усміхнувся в темряві. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 408]

– Можеш поговорити зі мною про Мадрид, – сказав він і подумав: прибережу весь свій надлишок на завтра. Усе, що маю, мені прислужиться завтра. Жодній глищі воно не потрібне так, як мені треба буде завтра. Хто там у Біблії проливав сім’я на землю? Онан. І що з тим Онаном сталося? – подумав він. Не пригадую, чи я взагалі щось більше чув про Онана. Він усміхнувся в темряві. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 435]

У цьому фрагменті тексту оригіналу автор описує роздуми героя із залученням біблійного сюжету. У сучасному перекладі цей фрагмент відтворено повністю: збережена згадка про Біблію та епізод, пов’язаний з іменем Онана, який до того ж містить у собі сексуальний підтекст.

У перекладі радянського часу реалізовано тактику вилучення, а отже роздуми героя редуковано до ідеологічно прийняттого змісту, з них усунуто біблійний мотив у поєднанні з проявом сексуальності, що слугувало б основою утворення смислів, які б не відповідали ідеологічному радянському канону.

> *Потойбічний світ*

Реалізації тактики вилучення також спрямовані на позбавлення тексту перекладу будь-яких прямих чи непрямих відсилок до усього, що перебуває поза межами реального світу та не відповідає матеріалістичному світогляду, на якому ґрунтується радянська ідеологія. Хоча тут немає безпосередніх релігійних маркерів, але загалом апеляції до потойбічного світу корелюють з біблійним тлумаченням раю та пекла, наприклад:

(22) ... *She was here with the news and was in such a state of radiant exultation as I have never seen. The truth of the news shone from her face. That great face—* he said happily.

“That great face,” Karkov said with no tone in his voice at all.

“If you could have heard her,” the puffy-eyed man said. “The news itself shone from her with a light that was not of this world. In her voice you could tell the truth of what she said. I am putting it in an article for Izvestia.” [Hemingway 1940, с. 367]

Вона прийшла сюди, аж сяючи від радісного піднесення – такою щасливою я її ще ніколи не бачив. [...] І голос її звучав так, що ясно було: вона каже щиру правду. Я напишу про це в статті для «Известий». (Переклад М. Пінчевського) [Хемінґуей 1984, с. 421]

Вона була тут; я ніколи не бачив, щоб хтось так світився від торжества. Правдивість цієї новини осяяла її обличчя. Це величне обличчя... – захоплено сказав він.

– Це величне обличчя, – повторив безбарвним голосом Карков.

– Якби ви лише її чули, – мовив припухлокий. – Ця новина сяяла в ній якимось неземним світлом. У її голосі було чути правдивість її слів. Я це даю в статтю для «Известий». (Переклад А. Савенця) [Гемінґвей 2018, с. 454]

У поданому фрагменті опис Долорес Ібаррурі, наявний у тексті першотвору, містить елемент релігійного змісту – згадування неземного світла, яким новина сяяла в ній. Цей елемент покликаний посилити позитивну характеристику особи, навіть гіперболізувати її, імпліцитно пов'язати її образ з ликами святих, від яких надходить неземне світло. У сучасному українському перекладі висловлення відтворене повністю.

У радянській версії перекладу висловлення вилучено, щоб уникнути формування в свідомості читача будь-яких асоціацій з божественною природою образу героїні.

(23) As I pointed he brought his arms down and pressed the palms of his hands against the wall. They were white hands, sickly white hands that had never seen the sun, so white they stood out garishly against the dull cream wall in the dim light of Jem's room. [Lee 1960, с. 274]

Коли я на нього показала, він опустив руки і притиснув їх долонями до стіни. Руки у нього були [...] білі, ніби він ніколи не бував на сонці, і їх білизна чітко вирізнялася на тлі [...] кремової стіни в напівтемній кімнаті [...].(Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 259]

Коли я на нього показала, він опустив руки і притиснув долоні до стіни. Руки у нього були білі-білі, хворобливо білі, ніби сонця ніколи не бачили, і вони дуже вирізнялися своєю білістю на тьмяно-кремових шпалерах у затемненій спальні Джемі. (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 303]

Поданий фрагмент тексту оригіналу містить опис персонажа, який створює уявлення про його фізичну слабкість та аскетизм, що наближає цей опис до уявлення про образ «святого», який постає на темному фоні. Сучасний переклад зберігає всі ці деталі, тоді як у радянській версії реалізовано тактику вилучення, щоб уникнути виникнення у читацькій свідомості будь-яких асоціацій з надприродною сутністю персонажа.

Окрім теїстичних маркерів, тактика вилучення також імплементована для усунення одиниць на позначення образів «темного» походження, наприклад:

(24) *He was a thin leathery man with colorless eyes, so colorless they did not reflect light*. [Lee 1960, с. 12]

Редлі був худорлявий, жиливий, а очі мав якісь безбарвні, принаймні важко було визначити, якого вони кольору [...]. (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 12]

Він був худий і жиливий, з безбарвними очима – настільки безбарвними, що вони не відбивали світла. (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 19]

У цьому фрагменті тексту оригіналу опис очей Редлі (*so colorless they did not reflect light*) надає йому майже нелюдського вигляду. У сучасному перекладі маємо повну відповідність опису, наявному в оригіналі, тоді як у радянському перекладі застосовано тактику вилучення, щоб позбутися імпліцитного зв'язку з темним потойбічним світом. Таким чином, свідомість радянського читача сприймає образ персонажа, як такий, що містить лише реальні ознаки.

(25) *Dill was a villain's villain: he could get into any character part assigned him, and appear tall if height was part of the devilry required* [Lee 1960, с. 40]

Діл був справжнім лиходієм: він легко вrostав у характерні ролі, які випадало йому виконувати, і навіть ставав вищий, коли цього вимагала [...] ситуація. (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 37–38]

Діл грав злочинця зі злочинців: він так вживався у кожну роль, що міг навіть видаватися вищим на зріст, якщо того вимагала [...] ситуація. (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 50]

У тексті оригіналу міститься релігійний маркер, що апелює до темного боку потойбічного світу – *devilry* (*диявольщина*). Цілком очевидно, що його вилучено у радянському перекладі з цензурних міркувань; це усуває демонічно-містичний підтекст авторської характеристики персонажа та формує у свідомості читача образ, позбавлений символічного смислу. Таким чином, фокус уваги зміщується з темного боку потойбічного світу на реалістичну негативну характеристику персонажа (*лиходій*). Цікаво, що згадування диявольщини відсутнє і в сучасному перекладі, але це перекладацьке рішення

аж ніяк не може бути пов'язане з цензурними міркуваннями, його слід розглядати як прояв перекладацької творчості.

Тактика вилучення, спричинена політико-соціальною цензурою, також, за нашими даними, реалізована задля усунення з тексту перекладу радянського періоду антропологічних та соціально-побутових маркерів, що суперечать тогочасним ідеологічним нормам, наприклад:

(26) Wearing black riding boots, gray breeches, and a gray tunic, with tiny hands and feet, puffily fragile of face and body, with a spitting way of talking through his bad teeth, he looked comic when Robert Jordan first saw him. [Hemingway 1940, с. 242]

Спочатку він йому здався смішним – миршавенький чоловічок у сірому кітелі, сірих бриджах, чорних чоботях, з малесенькими руками й ногами [...] й манерою говорити так, наче він спльовує слова крізь [...] зуби. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 327]

У чорних кавалерійських чоботях, сірих галіфе й сірому кітелі, з крихітними руками й ногами, підпухлим і кволим обличчям і таким же тілом, із манерою говорити, цвиркаючи крізь зіпсовані зуби, він виглядав кумедно, коли Роберт Джордан уперше його побачив. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 296]

У цьому фрагменті тексту першотвору опис радянського представника немає нічого спільного з героїчним образом, якій воліла б бачити радянська ідеологія. У сучасному перекладі маємо повну відповідність оригіналові, тоді як радянський переклад, не вилучаючи цей опис повністю, послідовно згладжує портрет персонажа: вилучено маркери фізичної кволості та тілесної вразливості. Унаслідок цього свідомість радянського читача сприймає образ, наближений до «пристойного» типажу, узгодженого з моделлю ідеологічно прийняттого радянського представника. Крім того, реалізація тактики вилучення не лише усуває ступінь критичності осмислення образу, а також нейтралізує стилістичний ефект, трансформуючи опис від іронічного до нейтрального.

(27) *I looked from his hands to his sand-stained khaki pants; my eyes traveled up his thin frame to his torn denim shirt.* [Lee 1960, с. 274]

Я перевела погляд з рук на його штани кольору хакі, вони були в піску, [...] на роздерту [...] сорочку. (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 259]

Я перевела погляд з його рук на замазані піском штани кольору хакі; очі мої охопили всю його кощаву постать у розірваній бавовняній сорочці. (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 303]

У поданому фрагменті тексту оригіналу наявна мовна одиниця, що належить до маркерів побутової культури, йдеться про матеріал сорочки (*denim*).

У радянському перекладі цю одиницю вилучено, оскільки знайомство з побутом представників капіталістичного світу загалом підпадало під цензурні обмеження. Тактика вилучення таким чином редукує зміст та усуває зі свідомості радянського читача культурний смисловий компонент.

Слід зазначити, що сучасний переклад теж не відтворює згаданий культурний компонент: у перекладі Т. Некряч сорочка *бавовняна*, а не *джинсова*. Проте це, очевидно, можна пояснити не впливом цензури, а орієнтацією на цільового читача, свідомість якого не сприймає джинсовий одяг як виключно робочий.

Наведені приклади засвідчують, що тактика вилучення, як наслідок суспільно-політичної цензури – одного з ключових проявів ідеологічного тиску в радянський період – характеризується значною варіативністю як за змістом, так і за **структурною організацією**.

Загалом на структурному рівні тактика вилучення, як результат політико-соціальної цензури, реалізується на *мікрорівні* у 38 % прикладів, тоді як *макрорівень* охоплює 62 % реалізацій.

Отже, політично марковані змістові елементи, усунені з тексту радянського перекладу, мають тенденцію до обсягу, що на формальному рівні відповідає реченню або декільком реченням, які утворюють фрагмент тексту.

2.2. Тактика вилучення локальної стратегії скорочення як вияв моральної цензури

Реалізації тактики вилучення, спричинені моральною цензурою, демонструють усунення з тексту перекладу фрагментів оригіналу, які не відповідали офіційним нормам етики та естетики радянського періоду. Така практика зумовлювалася необхідністю узгодження перекладу з соціалістичними уявленнями про пристойність, про належний образ героя та функції літератури. Найчастіше вилучалися елементи, що містили відверті еротичні алюзії, вульгаризми, сцени фізичної жорстокості, надмірну натуралістичність або детальні технічні описи [Рудницька 2014б, с. 63–64]. У такий спосіб текст перекладу пристосовувався до ідеологічних вимог та соцреалістичного канону в аспекті етики та естетики.

Наші дані загалом підтверджують висловлену Наталією Рудницькою думку: етична та естетична цензура зумовлює реалізації тактики вилучення з метою скорочення тексту оригіналу шляхом нейтралізації таких його смислових складових, як опис аморальних рис та вчинків; еротики, фізіології; натуралізму, жорстокості, грубості та/або використання зниженої лексики, а також опис технічних характеристик.

Аморальні риси та вчинки, згадані в тексті оригіналу, за даними нашого аналізу, було піддано тактиці вилучення у випадках, коли вони були співвіднесені з героями, що належали до радянського табору та мали, з погляду цензора, демонструвати повну відповідність нормам «соціалістичної моралі», зокрема коли йшлося про:

> *Морально-етичні якості*

(28) *But Karkov had this belief in the good which could come from his own accessibility and the humanizing possibility of benevolent intervention. It was the one thing he was never cynical about.* [Hemingway 1940, с. 437]

Карков вірив, що його присутність завжди приносить добро, і вірив у силу свого доброзичливого втручання [...]. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 471]

Та Карков вірив у добрі наслідки своєї власної доступності й у гуманну можливість благодушного втручання. Це єдине, до чого він не ставився цинічно. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 539]

У тексті першотвору імпліцитно згадано таку рису характеру Каркова, як цинізм, цей імпліцитний елемент змісту також наявний у сучасному українському перекладі.

У радянській версії перекладу реалізовано тактику вилучення, що помітно трансформує образ персонажа: нівелює його психологічну амбівалентність та наближає його до нормативного образу «ідеологічно надійного та морально стійкого» героя. У результаті цей фрагмент тексту перекладу утрачає важливу складову – здатність автора першотвору показати радянського представника як реальну людину, що має позитивні риси та недоліки. Натомість радянська версія перекладу вилучає згадування про негативні риси, усуваючи амбівалентність оцінки та вибудовуючи ідеологічно «прямолінійний» позитивний портрет персонажа, саме такий позитивний образ має сконструювати свідомість радянського читача.

(29) If a thing was right fundamentally the lying was not supposed to matter. There was a lot of lying though. He did not care for the lying at first. He hated it. Then later he had come to like it. It was part of being an insider but it was a very corrupting business. [Hemingway 1940, с. 241]

Якщо справа справедлива по суті, то на обман не варто зважати. [...] (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 326]

Якщо дієш принципово правильно, вважалось, що брехня не має значення. Брехні, зрештою, було достатньо. Спочатку брехня йому не подобалася. Він ненавидів її. Пізніше він її полюбив. Це була ознака втаємниченості, але вона порядно деморалізувала. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 293–294]

Текст першотвору містить згадування ще однієї риси, яка загалом не відповідає нормам «соціалістичної моралі», але може бути прийнятною й відповідною цим нормам з міркувань політичної доцільності, причому ця риса (брехливість), спочатку оцінювана персонажем як негативна, згодом стає для нього звичною та навіть дещо привабливою.

Фрагмент сучасного українського перекладу повною мірою передає цей зміст, тоді як радянська цензура, з усією очевидністю, вимагала його усунення. Як результат, у радянській версії згаданий змістовий фрагмент вилучено повністю, залишено лише попереднє висловлення, яке покликане виправдати брехню принципово правильною лінією поведінки, для цього М. Пінчевський навіть не вживає слово *брехня*, замінивши його менш негативно маркованим *обман*. Але найголовнішим є вилучення наступних висловлень, які описують ставлення персонажа до брехні, його вагання щодо можливості брехати заради досягнення вищої мети. Реалізація тактики вилучення тут сприяє формуванню у свідомості радянського читача редукованого смислу – «хоча загалом брехати погано, але заради принципово правильних дій можливо вдаватися до обману».

(30) Of course they turned on you. They turned on you often but they always turned on every one. They turned on themselves, too. If you had three together, two would unite against one, and then the two would start to betray each other. Not always, but often enough for you to take enough cases and start to draw it as a conclusion. [Hemingway 1940, с. 147]

Звичайно, буває, що вони настроюються проти тебе. Таке трапляється часто, але ж вони ладні настроїтися проти будь-кого. Навіть одне проти одного. [...] (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 254]

Звичайно ж, вони налаштовуються проти інших. Часто налаштовуються проти тебе, завжди проти когось налаштовані. І самі проти себе також. Там, де збираються троє, двоє об'єднуються проти третього, а тоді починають зраджувати одне одного. Не завжди, але досить часто, щоб можна було зібрати достатньо прикладів і дійти певних висновків. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 175]

У цьому фрагменті у тексті першотвору йдеться про ненадійність міжособистісних стосунків, про зраду, яка постійно виникає між людьми. Цей зміст повною мірою відтворено в українському перекладі нашого часу, що дозволяє читачеві усвідомити наявність в людській природі такої аморальної риси, як зрадливість.

У радянській версії реалізовано тактику вилучення задля того, щоб не дати читачеві можливості сформувати цей смисл (моральна ненадійність міжособистісних взаємин, схильність людини до зради), оскільки він суперечить нормам «соціалістичної моралі». Через вилучення фокус уваги зміщується на узагальнений опис потенційно можливого протистояння між людьми, що сприяє пом'якшенню авторської характеристики людської природи.

> Аморальний спосіб життя

(31) Gaylord's itself had seemed indecently luxurious and corrupt. But why shouldn't the representatives of a power that governed a sixth of the world have a few comforts? Well, they had them and Robert Jordan had at first been repelled by the whole business and then had accepted it and enjoyed it. Kashkin had made him out to be a hell of a fellow and Karkov had at first been insultingly polite ... [Hemingway 1940, с. 243]

[...] Кашкін відрекомендував Роберта Джордана мало не як легендарну особу, і спочатку Карков поведився з ним образливо-чемно... (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 327]

Сам «Гейлорд» здавався до непристойності розкішним і розбещеним. Але чому би представникам влади, яка панувала над однією шостою частиною світу, відмовляти собі в дециці комфорту? Що ж, вони й не відмовляли, і в Роберта Джордана все це спершу викликало відразу, та пізніше він це прийняв і навіть полюбив. Кашкін представив його як збіса крутого хлопця, і Карков спочатку був із ним образливо ввічливий ... (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 296]

У поданому прикладі у тексті оригіналу йдеться про розкіш та розбещеність, комфортне життя представників радянської влади у готелі, що

суперечить ідеологічним настановам, оскільки, відповідно до норм «соціалістичної моралі», ці люди мали демонструвати скромність і навіть аскетизм у своєму повсякденному житті. Саме тому герой спочатку сприймає комфорт і розкіш негативно, але згодом змінює свою точку зору. Увесь цей зміст повністю відтворено в сучасному українському перекладі.

Радянська версія перекладу цілком природно демонструє реалізацію тактики вилучення, щоб запобігти формуванню у свідомості читача уявлення про умови життя привілейованих радянських представників, тому що опис розкоші та комфорту спричинив би конфлікт ідеалів і реальності. Вилучення, таким чином, тут усуває вербальні опори створення ідеологічно неприйняттого смислу.

(32) How would that premise stand up if he examined it? That was probably why the Communists were always cracking down on Bohemianism. When you were drunk or when you committed either fornication or adultery you recognized your own personal fallibility of that so mutable substitute for the apostles' creed, the party line. Down with Bohemianism, the sin of Mayakovsky. [Hemingway 1940, с. 177]

Цікаво, чи витримає ця теза глибший аналіз. Певно, саме тому комуністи так воюють із духом богеми. [...] Геть богему, гріх Маяковського! (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 276]

Чи витримало б це припущення перевірку, якщо над ним задуматись? Мабуть, саме тому комуністи завжди накидаються на богемне життя. Якщо ти напився або вчинив перелюб чи зраду, то виявляєш своє особисте відхилення від лінії партії, цього мінливого замітника апостольського символу віри. Геть богемність, гріх Маяковського. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 212]

У тексті першотвору наведений фрагмент містить опис аморального способу життя (зради, пияцтва тощо), який характерний для богеми, причому схильність до богемності приписується зокрема радянському поету В. Маяковському. Також, описуючи такий спосіб життя як відхилення від лінії партії, автор першотвору порівнює останню з апостольським символом віри.

Аналогічним є зміст текстового фрагменту в сучасному українському перекладі.

У перекладі радянського часу, хоча й згадано *дух богемі і гріх Маяковського*, вилучено висловлення, яке містить опис характеристик богемного життя та порівняння лінії партії з символом віри. Реалізація тактики вилучення у цьому фрагменті спрямована на усунення вербальних одиниць, які слугують опорами побудови двох смислів, що не відповідають радянським ідеологічним настановам, а саме: по-перше, аморального образу життя, притаманного навіть визнаному в СРСР поету, по-друге, асоціації партійних вимог із релігійними догмами.

Ще однією рисою невідповідності способу життя нормам «соціалістичної моралі» виступають позашлюбні зв'язки, наприклад:

(33) Then it lighted again as he saw the mahogany-colored head and the love-lazy face of the well-constructed girl who was his mistress and he strode with short, precise steps over to her and bowed and shook her hand in such a way that no one could tell it was not a mimicry of his greeting to his wife. [Hemingway 1940, с. 366]

Та цей вираз знову спалахнув у його очах, коли Карков побачив каштанове волосся й м'яско-ліниве обличчя ставної дівчини; [...] він підійшов до неї швидким, пружним кроком і вклонився. [...] (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 420]

Потім вона знову загорілася, коли він побачив волосся кольору червоного дерева й чуттєво-м'яске обличчя гарно збудованої дівчини, що була його коханкою, і він коротким пружним кроком підійшов до неї, вклонився й потис руку так, що не можна було збагнути, чи він не перекривляє вітання зі своєю дружиною. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 453]

У тексті оригіналу цей фрагмент містить експліцитно посилення на наявність у радянського представника позашлюбного зв'язку: йдеться про дівчину, яка була його коханкою (*mistress*), далі про цей зв'язок згадано імпліцитно, шляхом уподібнення вітання героя з цією дівчиною до його вітання зі своєю дружиною. Сучасний український переклад зберігає усі ці змістові

елементи, надаючи читачеві можливість сформуванати смисл про наявність в Каркова позашлюбних інтимних стосунків.

У перекладі радянського часу обидва змістові елементи вилучено, оскільки цілком очевидно, що опис аморального способу життя радянського громадянина підпадає під цензурні обмеження. Реалізація тактики вилучення тут спрямована на те, щоб читач не мав можливості отримати знання про наявність в героя позашлюбного зв'язку, що могло б посіяти в його свідомості сумнів щодо відповідності реальної поведінки радянських представників нормам «соціалістичної моралі».

(34) Kashkin had only been tolerated there. There was something wrong with Kashkin evidently and he was working it out in Spain. They would not tell him what it was but maybe they would now that he was dead. Anyway, he and Karkov had become friends and he had become friends too with the incredibly thin, drawn, dark, loving, nervous, deprived and unbitter woman with a lean, neglected body and dark, gray-streaked hair cut short who was Karkov's wife and who served as an interpreter with the tank corps. He was a friend too of Karkov's mistress, who had cat-eyes, reddish gold hair (sometimes more red; sometimes more gold, depending on the coiffeurs), a lazy sensual body (made to fit well against other bodies), a mouth made to fit other mouths, and a stupid, ambitious and utterly loyal mind. This mistress loved gossip and enjoyed a periodically controlled promiscuity which seemed only to amuse Karkov. Karkov was supposed to have another wife somewhere beside the tank-corps one, maybe two more, but nobody was very sure about that. Robert Jordan liked both the wife he knew and the mistress. He thought he would probably like the other wife, too, if he knew her, if there was one. Karkov had good taste in women. [Hemingway 1940, c. 243]

[...] (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 327]

Кашкіна там ледве терпіли. З ним явно було щось не так, і в Іспанії він це відпрацьовував. Роберту Джордану не казали, в чому річ; може, скажуть тепер, після смерті Кашкіна. Як не крути, з Карковим він потоваришував, так само, як і з неймовірно тонкою, виснаженою брюнеткою – сповненою любові,

нервовою, знедоленою, але не згорьованою жінкою з вихудлим занедбаним тілом і темним, присипаним сивиною волоссям, що була дружиною Каркова й служила перекладачкою в танкових військах. Потоваришував він і з коханкою Каркова, що мала котячі очі, рудувато-золоте волосся (часами рудуватіше, а часами золотіше, залежно від перукаря), ліниве чуттєве тіло (створене так, щоб добре прилягало до інших тіл), уста, створені для інших уст, і була пустоголовою, амбітна й абсолютно віддана. Ця коханка любила пліткувати й час від часу з насолодою віддавалася контрольованій розпусті, що, схоже, лише забавляло Каркова. Казали, що Карков має десь ще іншу дружину, крім тієї з танкових військ, а може, навіть дві, але ніхто не знав цього певно. Робертові Джордану подобалися й та дружина, котру він знав, і коханка. Він подумав, що якби познайомився з іншою дружиною, якщо та дійсно існувала, вона б теж йому сподобалася. Карков мав гарний смак на жінок. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 296–297]

У наведеному прикладі цензурне втручання реалізується радикальніше, ніж у попередньому фрагменті: якщо в попередньому прикладі частково вилучено деякі змістові елементи, то в цьому випадку радянський переклад демонструє повне усунення цілісного фрагмента, пов'язаного з темою позашлюбних стосунків.

Вилучений абзац у тексті першотвору містить розгорнуту характеристику особистого життя Каркова, зокрема співіснування дружини, коханки та припущення щодо наявності інших жінок, а також деталізовані описи тілесності й оцінки сексуальної поведінки персонажа. Сукупність цих елементів формує образ, неприйнятний у межах радянських нормативних етичних уявлень. Сучасний український переклад повністю відтворює зміст фрагмента першотвору.

Порівняння радянського та сучасного перекладів у цьому випадку засвідчує жорсткий характер етичної цензури: за умов концентрації аморально позначеного змісту застосовується не вибіркоче, а повне вилучення фрагмента,

щоб завадити формуванню в читацькій свідомості небажаних в ідеологічному аспекті смислів.

Апеляція до еротики та фізіології також суперечила етичним нормам радянського часу, що спричиняло цензурно зумовлені реалізації тактики вилучення, наприклад:

(35) Then he surrendered again and let himself slip into it, feeling a voluptuousness of surrender into unreality that was like a sexual acceptance of something that could come in the night when there was no understanding, only the delight of acceptance. [Hemingway 1940, с. 352]

А потім він знову піддався своєму бажанню й пірнув у нереальність, відчуючи при цьому [...] насолоду, [...] яка може прийти серед ночі, коли розум не бере в цьому участі, а є тільки радість близькості. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 409]

Потім він знову піддався спокусі й провалився в неї, піддавшись нереальності з любострасною насолодою пожадання, подібною до якогось сексуального всеприйняття, що може надійти вночі, коли нема усвідомлення, а є лише насолода всеприйняття. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 435]

У цьому фрагменті в оригіналі Е. Гемінгвей подає образ занурення в нереальність через опис з відверто еротичною семантикою. У сучасному українському перекладі цей підтекст збережено: використано мовні одиниці *любострасна насолода пожадання* та *сексуальне всеприйняття*, які відтворюють інтимно-еротичний вимір авторського образу.

У радянському перекладі еротичні елементи вилучено, залишено лише такі мовні засоби, як *насолода* та *радість близькості*, що нівелює еротичні та сексуальні асоціації. Замість еротизованого опису з'являється поетизоване висловлення, яке відповідає вимогам соцреалістичної пристойності. У такий спосіб відбувається «очищення» тексту від еротичного та сексуального змісту, неприйняттого для радянської цензури, усуваються смислові опори для побудови читачем відповідних смислів.

(36) *He pointed across the street. At first we saw nothing but a kudzu-covered front porch, but a closer inspection revealed an arc of water descending from the leaves and splashing in the yellow circle of the street light, some ten feet from source to earth, it seemed to us. Jem said Mr. Avery misfigured, Dill said he must drink a gallon a day, and the ensuing contest to determine relative distances and respective prowess only made me feel left out again, as I was untalented in this area. [Lee 1960, с. 51]*

І показав рукою через вулицю. Спочатку ми не побачили нічого, крім порослої гліцинією веранди, але, придивившись пильніше, помітили, що з-поміж листя, описуючи дугу, з висоти приблизно десяти футів ціркою лється вода прямо в коло жовтого світла від вуличного ліхтаря. Джем сказав, що містер Ейвері прорахувався, а Діл зауважив, що він, певно, випиває по галону в день: вони засперечалися, хто точніше визначить відстань [...]. Участі в цьому змаганні я не брала і знову відчула себе самотньою. (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 48]

І він указав на той бік вулиці. Спершу ми нічого не побачили, крім заплетеної пуерарією веранди, але, роздивившись, помітили, що з-поміж листя вихоплюється потужний струмінь, випинається дугою і вихлюпується у середині жовтого світляного кола від вуличного ліхтаря, на відстані у добрі десять футів від свого джерела, – принаймні так воно виглядало. Джемі зауважив, що містер Ейвері не потрапляє у самий центр, а Діл додав, що той, мабуть, випиває по піввідра рідини на день, після чого вони влаштували змагання між собою – хто поцілить своїм струменем далі й точніше, а я знову відчула свою меншовартість, бо в цій царині не мала ніяких здібностей. (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 63–64]

Цей фрагмент тексту першотвору містить опис фізіологічного процесу; усі мовні засоби, які вказують на те, якого роду змагання відбувалося, наявні і в сучасному українському перекладі (*хто поцілить своїм струменем далі й точніше*).

У перекладі радянського часу тактика вилучення реалізована для усунення прямого позначення фізіологічного процесу сечовипускання. Хоча радянському читачеві загалом зрозуміло, про що йдеться, оскільки непрямий опис того, що відбувається, дозволяє усвідомити, який фізіологічний процес має місце, але відсутність його відвертого позначення робить фрагмент тексту більш пристойним, більшою мірою відповідним нормам соціалістичної етики.

Натуралізм, жорстокість, грубість також підлягали вилученню через невідповідність цих змістових фрагментів етичним та естетичним нормам радянського часу, причому їхній опис часто залучає ненормативну – знижену – лексику, що зумовлює поєднання етичної та естетичної цензури, наприклад:

(37) “You better sell out your part of you quickly,” he told himself. “You’re like one of those cocks in the pit where nobody has seen the wound given and it doesn’t show and he is already going cold with it.” [Hemingway 1940, с. 462]

[...] (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 491]

«Краще позбудься-но чим швидше своєї частини себе, – подумав він. – Ти наче один із тих бойових півнів, чиєї рани ніхто не помітив, і ще нічого не видно, а він уже почав ципеніти». (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 573]

Фрагмент тексту першотвору містить натуралістичний та жорстокий змістовий елемент – герой порівнює себе з бойовим півнем, чю смертельну рану ще ніхто не помітив; цей образ посилює експресію і передає відчуття приреченості. Зміст фрагменту повністю відтворено в українському перекладі нашого часу.

У радянській версії перекладу фрагмент тексту вилучено повністю, оскільки, по-перше, жорстокість та натуралізм змісту суперечили етичним та естетичним цензурним вимогам, по-друге, півнячі бої поставали розвагою, де-факто забороненою в СРСР і маркованою як відстала традиція та «буржуазний» атрибут; така негласна заборона ґрунтувалася на загальних нормах культурної політики. Саме тому цей фрагмент було вилучено, відповідно радянський читач не отримав опори для побудови закладеного в ньому смислу, а так само й до

його образно-експресивного потенціалу, що в кінцевому підсумку збіднює стилістико-прагматичну складову першотвору.

Поряд із натуралістично жорстокими змістовими елементами тактика вилучення також реалізована до наявних у тексті оригіналу елементів грубуватого чи образливого характеру, особливо в жіночих репліках, які в радянському дискурсі мали залишатися підпорядкованими традиційним уявленням про роль жінки, наприклад:

(38) *“You are so ugly you would be jealous of a toad,” the girl told him cheerfully. She spoke in German. “Can I go with thee to the offensive tomorrow?”* [Hemingway 1940, с. 367]

[...] – *Ти візьмеш мене завтра з собою в наступ?* – спитала дівчина. Вона говорила по-німецькому. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 420]

– *Ти сам такий бридкий, що приревнуєш навіть до жаби,* – весело відповіла дівчина. Вона розмовляла німецькою. – *Ти візьмеш мене завтра з собою в наступ?* (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 453]

Текст першотвору і сучасний український переклад містять грубувато-іронічну репліку дівчини, яку в перекладі радянського часу вилучено.

Очевидно, що таке використання тактики вилучення зумовлене небажанням відтворювати грубість і образливість у репліках жіночого персонажа: подібний мовний тон не відповідав нормативному образу героя, особливо жінки, в радянському ідеологічному наративі. У результаті усунено гумористичний і експресивний компонент змісту, діалог набуває нейтрального характеру.

Прикладом поєднання вилучення жорстоко натуралістичних елементів змісту та зниженої лексики є поданий далі фрагмент:

(39) *“I would like to swim ten leagues in a strong soup made from the cojones of all of them,” Agustin said. “And when I saw those four there and thought that we might kill them I was like a mare in the corral waiting for the stallion.”* [Hemingway 1940, с. 297]

– [...] Коли я дивився на тих чотирьох і думав, що ми можемо вбити їх, я почувався, як та кобила, що чекає в загорожі на жеребця, – сказав Агустін. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 367]

– Я проплив би десять льє в бульйоні з усіх їхніх сојones, – сказав Агустін. – Я коли побачив отих чотирьох і подумав, що можна їх прикінчити, то так почувся, як кобила в загоні, коли жде жеребця. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 364]

У цьому фрагменті тексту першотвору має місце вульгарно-натуралістичний образ, опис якого включає іспанський вульгаризм *soјones*. У сучасному українському перекладі репліку відтворено максимально близько до оригіналу, оскільки значення іспанського слова зрозуміло із контексту.

У перекладі радянського часу це висловлення вилучено з репліки персонажа, щоб уникнути порушення цензурних вимог щодо етики та естетики художнього твору.

Слід зазначити, що уявлення про естетику літературного тексту в СРСР спричиняли використання тактики вилучення задля усунення ненормативної лексики, зокрема обценної, наприклад:

(40) “Sons of the great whore,” the voice came now from behind the rocks again. “Red swine. Mother rapers. Eaters of the milk of thy fathers.” [Hemingway 1940, с. 320]

– Сини послідущої суки! – долинув знову голос із-за скелі. – Червоні свині! [...] (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 387]

– Скурві сини! – знову донісся голос з-за скелі. – Свинюки червоні! Мудаки, насеру вашій матері! Гівноїди задристані! (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 398]

Цей фрагмент першотвору містить низку грубих, образливих висловів із сексуальним та фізіологічним підтекстом, що характерно для емоційно насиченої лайки. У сучасному українському перекладі відтворено практично всі інвективи, шляхом використання українських обценізмів, які передають агресивно емоційний потенціал оригіналу.

Радянський переклад лише частково відтворює лайку, вилучаючи найгрубіші обценізми, що мають сексуальний та фізіологічний відтінок, щоб уникнути формування у читацькій свідомості відповідних асоціацій та привести фрагмент тексту у відповідність до тодішніх естетичних і мовних норм.

Слід зауважити, що прагнення бачити літературні твори такими, що відповідають мовній нормі, властиве не лише цензурі радянського часу. Як приклад, доречно навести роман Дж. Д. Селінджера «Над прірвою у житті».

Мова головного героя – Голдена Колфілда – є одним із найвиразніших елементів художньої структури роману, оскільки поєднує розмовні, просторічні та інтонаційно надлишкові компоненти, що імітують спонтанне підліткове мовлення [Білоцерківець 1985, с. 140]. Як підкреслює Антоніна Івахненко «для створення та сприйняття образів персонажів художніх творів важливу роль грає їхнє мовлення» [Івахненко 2023, с. 149]. Той факт, що мовлення Голдена рясніє лайливими виразами, свого часу викликав резонанс в американському суспільстві. Так, у 1987 році в одній зі скарг, яка містила вимогу усунути цей твір зі шкільної програми у Вашингтоні, було зазначено, що текст налічує 785 «ненормативних слів» [Whitfield 1997, с. 575]. Д. Костелло, попри це, наголошує, що завдання автора було суто художнім і полягало у створенні відповідного образу, а не у відтворенні підліткового мовлення загалом. На його думку, Дж. Д. Селінджер досягає цієї мети, наділяючи Голдена «типовим підлітковим мовленням», на яке нашаровуються виразні особистісні характеристики [Costello 1959, с. 173].

Цілком очевидно, що відтворення мовлення героя, через такі його специфічні характеристики, ставало проблемою для перекладача [Білоцерківець 1985, с. 140], у тому числі у радянській час через необхідність відповідати вимогам цензури, зокрема естетичної. Саме це обумовило використання тактики вилучення у поданих далі прикладах:

(41) His teachers were always writing letters to my mother, telling her what a pleasure it was having a boy like Allie in their class. And they weren't just shooting

the crap. They really meant it. But it wasn't just that he was the most intelligent member in the family. [Salinger 1951, с. 24]

Учителі часто писали матері, що дуже, мовляв, раді мати у своєму класі такого учня. [...] Але річ не тільки в тому, що Аллі був у нашій сім'ї найрозумніший. (Переклад О. Логвиненка) [Селінджер 1984, с. 34].

(42) *“What the hellyya reading?” he said. “Goddam book.”* [Salinger 1951, с. 13]

– *Що це ти в біса читаєш? – питає. – Не бачиш? [...]* Книжку. (Переклад О. Логвиненка) [Селінджер 1984, с. 20]

Тактика вилучення також застосовувалася до так званих слів-паразитів, які є окремим виміром мовної специфіки роману [Швидченко 2012], оскільки постійно використовуються Голденом. Йдеться насамперед про повторювані розмовні формули на зразок *and all, or anything, or something*, які не несуть самостійного змістового навантаження, але відіграють важливу роль у формуванні ідіолекту героя й імітації спонтанного підліткового мовлення. Подані далі приклади ілюструють вилучення таких одиниць з радянської версії перекладу:

(43) *They're nice and all – I'm not saying that – but they're also touchy as hell.* [Salinger 1951, с. 2]

Загалом вони добрі [...], що й казати, тільки ж вразливі – страх. (Переклад О. Логвиненка) [Селінджер 1984, с. 4]

(44) *Besides, I'm not going to tell you my whole goddam autobiography or anything* [Salinger 1951, с. 2].

– *Та я й не збираюсь описувати тут усю свою триклятущу біографію [...]* (Переклад О. Логвиненка) [Селінджер 1984, с. 4].

У наведених прикладах вилучення слів-паразитів *and all* та *or anything* не зачіпає змісту висловлювань, однак змінює їхню інтонаційну структуру та стилістичну забарвленість. Ці елементи є важливою складовою розмовної манери Голдена й створюють відчуття спонтанного мовлення. У перекладі їх усунення робить репліки більш стилістичної нейтральними та інтонаційно

впорядкованими, що послаблює індивідуальну мовну характеристику персонажа. При цьому, українська мова, зокрема молодіжне мовлення, має власний набір слів-паразитів, які могли б виконувати аналогічну інтонаційну функцію. Відмова від їх використання свідчить про те, що вилучення таких елементів зумовлене не індивідуальним перекладацьким вибором, а зовнішніми обмеженнями, пов'язаними з вимогами цензури та з орієнтацією на усталену в радянський час традицію перекладу.

У результаті системного вилучення слів-паразитів мовлення «українського» Голдена зазнає помітної стилістичної трансформації. Усунення семантично надлишкових елементів не змінює змісту реплік, однак позбавляє їх характерної розмовної невпорядкованості та спонтанності. Як слушно зауважує І. Плетенецька, мова перекладного персонажа виявляється певною мірою «облагородженою», зокрема завдяки тому, що з його природного лексикону усунуто все «сміття» [Плетенецька 2016, с. 323].

Таким чином, реалізація тактики вилучення до ненормативних мовних одиниць, зумовлена естетичною цензурою, має певну *специфіку*: усунення з тексту перекладу цих одиниць впливає на відтворення не змісту художнього твору, а його *стильових характеристик*.

Використання тактики вилучення з метою редукції змісту натомість спостерігається, коли йдеться про технічні характеристики й деталі, зокрема ті, що стосуються зброї, наприклад:

(45) Three were the oval Mill bomb type, serrated, heavy iron with a spring lever held down in position by a cotter pin with pulling rig attached. [Hemingway 1940, с. 394]

Три з них були гранати Мілса – овальні, з насічкою, з масивного чавуну. [...] (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгвей 1984, с. 439]

Три з них були овальними гранатами Мілза – із насічкою, з важкого чавуну, з пружиною, що утримувалася чекою з прикріпленим кільцем. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 487]

У цьому фрагменті оригіналу подано доволі детальний опис гранати Міллса, у сучасному українському перекладі цей опис відтворено повністю, із деталями конструкції – важелем, пружиною, чекою та кільцем, тобто у цільовому тексті залишається технічна деталізація як частина реалістичного стилю Е. Гемінгвея.

Радянська версія перекладу надає опис лише загальних характеристик: *овальні, з насічкою, з масивного чавуну*; це вилучення зумовлено прагненням уникати занадто докладних технічних описів і термінів, у цьому випадку зброї, які нагадують практичну інструкцію. У межах соцреалізму художній текст і художній стиль мали бути вільними від технічних подробиць, отже вилучалися мовні одиниці, які б формували в читацькій свідомості відповідні знання та уявлення.

(46) But we could have done it all, and almost without losses, with a Stokes mortar. [Hemingway 1940, с. 336]

Але ми могли б зробити це самі й майже без втрат, якби мали міномет [...]. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 396]

А ми ж могли це все провести і майже без втрат, із одним мінометом Стокса. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 414]

Цей фрагмент тексту першотвору містить згадування міномета Стокса (*Stokes mortar*), так само цей змістовий елемент подано і в сучасному перекладі.

У перекладі радянського періоду натомість фіксуємо реалізацію тактики вилучення: усунуто таку деталь, як назву міномета, очевидно, через прагнення уникнути надмірної технічної конкретизації, а також не акцентувати увагу на іноземному походженні озброєння, що зміщує фокус уваги читача з конкретного виду зброї на загальне – рід озброєння.

Слід підкреслити, що перекладацькі рішення у версіях українських перекладів нашого часу обумовлені тенденцією до якомога повнішого відтворення термінів у художніх текстах через усвідомлення важливості

функцій термінів у художніх творах, серед яких не лише номінативна, а також сюжетоутворююча, образо-утворююча та стилістична [Івахненко 2025а, с. 502].

Аналіз *структурних характеристик* тактики вилучення, як результату моральної цензури, засвідчив, що у цьому змістовому сегменті досліджена тактика реалізується на *мікрорівні* у 47% прикладів, тоді як *макрорівень* охоплює 53% реалізацій. Таким чином, так само, як і реалізація тактики вилучення на ґрунті політико-соціальної цензури, імплементація цієї тактики, спричиненої етичною та естетичною цензурою, демонструє перевагу усунення одиниць, що формально збіжні з цілим реченням або декількома реченнями. Проте перевага тут є менш значною у кількісному вимірі, що можна пояснити тією обставиною, що вилучення ненормативної лексики завжди відбувається на мікрорівні.

Висновки до Розділу 2

1. Ідеологічний аспект українського перекладу 1970–1980-х років виявляє себе у вигляді цензури, реалізованої зокрема за посередництвом локальної стратегії скорочення, призначеної для усунення з тексту перекладу змістових елементів, які формують у читача знання та уявлення, що суперечать радянським ідеологічним настановам. Локальна стратегія скорочення подана єдиною тактикою – вилучення, яка відрізняється від відповідної перекладацької трансформації на функціональному рівні – її метою є не дотримання мовних норм чи стильових вимог у цільовому тексті, а ідеологічно вмотивоване скорочення змісту.

2. Тактика вилучення охоплює текстові фрагменти, співвіднесені з двома типами радянської цензури: (1) політико-соціальною та (2) моральною. Ці типи цензури визначають два основні змістові сегменти текстових реалізацій тактики вилучення, у межах яких наявна подальша диференціація.

2.1. Реалізації тактики вилучення, спричиненої політико-соціальною цензурою, охоплюють текстові фрагменти оригінального тексту, що репрезентують такі змістові елементи:

- політичні (жорстокість та фанатизм союзників СРСР; наявність конфліктів у середовищі союзників у соціалістичному таборі; критика та висміювання радянської преси, термінів, ідеологічних ярликів; радянська присутність та вплив за кордоном), що репрезентують радянську політику у негативному світлі;

- релігійні (Бог та апеляція до тексту Біблії; потойбічний світ), які суперечать формуванню атеїстичного світогляду;

- антропологічні та соціально-побутові, що надають персонажам неналежну з погляду цензури характеристику та описують реалії капіталістичного світу.

2.2. Змістові елементи тактики вилучення, спричинені моральною цензурою включають такі, що стосуються:

- аморальних рис та вчинків (морально-етичні якості; аморальний спосіб життя), що суперечать цензурно схвалюваним етичним нормам радянського часу;

- еротики та фізіології, що підпадає під етичні цензурні обмеження;

- натуралізму, жорстокості, грубості, які демонструють порушення приписуваних радянською цензурою етичних та естетичних норм;

- технічних характеристик, які не відповідають радянській естетиці художнього тексту.

3. Естетична радянська цензура також обумовлює імплементації тактики вилучення на рівні стилю: з цільового тексту усуваються ненормативні мовні засоби, що не є носіями предметного змісту.

4. Тактика вилучення, реалізована у тексті перекладу радянського періоду на різних структурних рівнях – на мікрорівні (у межах висловлення) та на макрорівні (у межах цілого тексту), демонструє кореляції змістових і структурних параметрів: у межах політико-соціального сегменту вилучення на

макрорівні демонструють дещо більшу перевагу, ніж у межах морального змістового сегмента.

5. Реалізація тактики вилучення у перекладах радянського часу, як результат політико-соціальної та моральної цензури, усуває вербальні опори, які б могли слугувати утворенню в читача ідеологічно небажаних смислів – знань, уявлень, асоціацій. Унаслідок імплементації тактики вилучення ці смисли стають повністю або значною мірою недоступними для читача, у свідомості якого відбувається редукція предметного змісту, зміщення фокусу уваги, узагальнення отримуваної інформації, заміна знака оцінки. Редукція предметного змісту також може призводити до втрати прагматичних і стилістичних компонентів текстових фрагментів, що не дозволяє повною мірою відтворити художній потенціал першотвору.

6. У сучасних українських перекладах у відтворенні фрагментів оригінального тексту, що піддані цензуруванню у радянських версіях перекладу, реалізації тактики вилучення не зафіксовано. У цих фрагментах достатньо повною мірою відтворено предметний зміст першотвору та його стилістико-прагматичні характеристики, що надає читачеві усі можливості для конструювання смислів, закладених автором першотвору.

Основні положення цього розділу викладено в таких публікаціях автора [Тулупов 2025а; Тулупов 2025б; Тулупов, Кіріченко 2022].

РОЗДІЛ 3

ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ: ЛОКАЛЬНА СТРАТЕГІЯ МОДИФІКАЦІЇ ЯК ВИЯВ ЦЕНЗУРИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

До типових форм цензурного втручання в радянських перекладах англійськомовної художньої літератури, як свідчить проведений аналіз, належить також *локальна стратегія модифікації*, що реалізується у вигляді заміни в тексті перекладу елементів, небажаних із погляду офіційної ідеології, з метою приведення цих елементів у відповідність до вимог цензури.

На відміну від локальної стратегії скорочення, яка повністю усуває небажаний фрагмент / елемент тексту першотвору, застосування *локальної стратегії модифікації* залишає цей фрагмент / елемент у тексті перекладу, проте змінює спосіб його подання, а отже і сприйняття читачем радянського періоду. Йдеться про виправлення змістових і стилістичних характеристик елементів оригінального тексту, задля приведення їх у відповідність до радянського канону змісту і стилю [Rudnytska 2022b, с. 39]. Послідовність розгортання подій та композиційна цілісність художнього тексту при цьому зберігаються, однак ідеологічний вектор зміщується, що дає змогу вписати іншомовний матеріал у межі нормативного дискурсу соціалістичного реалізму та здійснити ідеологічно вмотивований вплив на масового читача.

Ця локальна стратегія, за нашими даними, подана *тактиками генералізації, заміни та евфемізації*, які певною мірою кореспондують з відповідними *перекладацькими трансформаціями*.

Генералізацію відносять до лексико-семантичних трансформацій, її суть вбачають у заміні одиниці мови оригіналу з більш вузьким значенням на одиницю мови перекладу з більш широким значенням, тобто під цією трансформацією розуміють видо-родову заміну, спрощення та/або узагальнення значення конкретного елемента першотвору в тексті перекладу [Бойко, Ніконова 2025, с. 67; Карабан 2004; Кияк, Науменко, Огуй 2014, та ін.].

Але генералізація як тактика локальної стратегії модифікації має з відповідною перекладацькою трансформацією як спільні риси, так і відмінності. Спільність з усією очевидністю простежується в узагальненні значення, тоді як відмінності стосуються функціонального аспекту. Перекладацька трансформація генералізації покликана уникнути перевантаження тексту надлишковою або не значущою чи невідомою для цільового читача інформацією та зробити текст більш універсальним і зрозумілим для читача [Бойко, Ніконова 2025, с. 67], у той час як тактика генералізації, спричинена дією ідеологічного чинника, має на меті приведення змісту перекладу у відповідність до вимог цензури.

Заміна охоплює доволі широкий спектр змін у цільовому тексті, наприклад Олена Селіванова висловлює думку, що ця трансформація охоплює формальні, структурні та змістові зміни та розрізняє формальні, формально-змістові та прагматичні заміни. На думку дослідниці, формальні заміни на різних рівнях мови не зачіпають змісту тексту, не змінюють його, на відміну від формально-змістової заміни, яка передбачає модифікацію змісту разом зі зміною форми; останнє також стосується прагматичної заміни, яка зорієнтована на зміну форми та змісту задля збереження чи адаптації для цільового читача того ефекту, що чинить оригінальний текст [Селіванова 2012, с. 203–208]. Хоча існує доволі багато інших дефініцій і класифікацій перекладацької трансформації заміни, у нашому дослідженні наведена точка зору є найбільш прийнятною, оскільки запропоноване Оленою Селівановою розуміння прагматичної заміни є максимально наближеним до трактування заміни як тактики локальної стратегії модифікації.

У той самий час, потрібно й певне уточнення: тактика заміни, по-перше, завжди призначена для адаптації (а не збереження) впливу на цільового читача; по-друге, ця адаптація спричинена не специфікою різних мовних систем чи контексту, про які веде мову дослідниця, а дією ідеологічного чинника.

Евфемізація сьогодні не включається, як правило, до переліку основних перекладацьких трансформацій, її можна розглядати як один із різновидів

заміни, але в аспекті аналізу ідеологічного впливу на переклад, на нашу думку, це явище слід трактувати як окрему тактику локальної стратегії модифікації.

За загального підходу до вивчення евфемізації у перекладацьких студіях виявляється, що номінація тексту оригіналу може евфемізуватися у тексті перекладу [Марховська 2016, с. 4], але тут йдеться про засоби вербального втілення концептів, що підпадають під евфемізацію, таких як *смерть, хвороба, окремі частини тіла*, а відмінності між першотвором і перекладом вбачаються в культурних розбіжностях (авторка доводить, що в українській мові евфемізуються номінації «неестетичних» функцій організму, тоді як для носіїв іспанської мови небажаною є, наприклад, номінація понять, пов'язаних із добою диктатури) [там само]). Таким чином має місце широке розуміння евфемізації як різновиду перекладацької трансформації заміни, причому мова йде про трансформацію змісту одиниці мови оригіналу в тексті перекладу.

У нашому дослідженні тактику евфемізації трактуємо як вужче поняття, а саме: як заміну знижених мовних одиниць на нормативні або на більш прийнятні з точки зору радянської цензури. Виокремлення евфемізації як окремої тактики стратегії модифікації обумовлене тією обставиною, що імплементація тактик генералізації та заміни модифікує зміст тексту першотвору, тоді як дія тактики евфемізації спрямована у першу чергу на модифікацією стилю, приведення його у відповідність до соцреалістичного канону.

Реалізацію тактик локальної стратегії модифікації у цьому розділі розглянуто, як і реалізацію локальної стратегії скорочення, відповідно до двох основних змістових сегментів, що спричинені дією радянської цензури (політико-соціальної та моральної). У їхніх межах, так само, як і попередньо, виявлено конкретні змістові елементи, що модифіковані в перекладі з ідеологічних міркувань; визначено тактику локальної стратегії модифікації, застосованої до кожного з цих змістових елементів; з'ясовано функційне призначення кожної тактики – описано зміну в сприйнятті елементу змісту читачем оригіналу радянського та (за наявності) сучасного перекладу; у

випадку реалізації тактики евфемізації простежено відмінності стилевих характеристик.

У прикладах, наведених у цьому розділі, одиниці аналізу, тобто мовні засоби, піддані модифікації, виділено в тексті першотвору та перекладу.

3.1. Тактики локальної стратегії модифікації як вияв політико-соціальної цензури

Політико-соціальна цензура, як свідчать дані нашого аналізу, зумовлює реалізації тактик локальної стратегії модифікації шляхом видозміни таких змістових складових тексту першотвору, як політичні, соціально-побутові, та релігійні, що суперечать ідеологічним настановам радянської доби.

Зокрема, модифіковано політично позначені елементи першотвору, що містять такий зміст:

> Негативна оцінка відхилень у політичних поглядах

(47) *“In Paris. We say he is in Paris. He was a very pleasant fellow but **with bad political aberrations.**”* [Hemingway 1940, с. 257]

– У Парижі. Ми кажемо, що в Парижі. Взагалі він був непоганий хлопець, але в політиці припускався **фатальних помилок.** (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 339]

– У Парижі. Ми кажемо, що він у Парижі. Він був дуже милим хлопцем, от тільки з **неправильним політичним ухилом.** (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 316]

У наведеному прикладі в оригіналі йдеться про «відхилення» у політичних поглядах – формулювання критичне, але без надмірної різкості, оскільки з точки зору західного світогляду певна свобода політичних поглядів сприймалася і сприймається як річ природна; навіть те, що вважається неправильним, не підлягає суворому засудженню. У сучасному українському перекладі подано максимально наближений до оригіналу відповідник, у якому наявна негативна конотація, але відсутня експресія її опису.

Реалізація стратегії модифікації у радянському перекладі зумовлена ідеологічно: відхилення від офіційно затвердженої політичної лінії вважалося абсолютно неприпустимим і суворо каралося. Саме з цієї причини у перекладі М. Пінчевського реалізовано *тактику заміни*: замість прикметника *неправильний* використано *фатальний*, що істотно підсилює негативну оцінку, надає експресії її вираженню. Прикметник *фатальний* у радянському перекладі зміщує акцент із відхилення від норми на драматичну, майже незворотну хибність, надаючи висловлюванню жорсткішого ідеологічного звучання. Інтенсифікація негативної оцінки має на меті вплив на свідомість читача, формування в нього переконання у тому, що будь-яке відхилення від «лінії партії» є абсолютно неприпустимим і має бути піддано жорстокому осуду.

> Принципи формування армійських структур

*(48) You had to have these peasant leaders quickly in this sort of war and a real peasant leader might be a little too much like Pablo. You couldn't wait for the real Peasant **Leader** to arrive and he might have too many peasant characteristics when he did. So you had to **manufacture** one.* [Hemingway 1940, с. 241]

*В такій війні відразу виникає потреба в селянських ватажках, а справжній селянський проводир може виявитися надто схожим на Пабло. Чекати ж, поки з'явиться справжній Селянський **Вождь**, нема часу, а до того ж і він може мати забагато селянських рис. Тим-то таких проводирів доводиться **створювати**.* (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 326]

*На такій війні селянські ватажки потрібні відразу, а справжній селянський ватажок міг би занадто нагадувати Пабло. Не можна було чекати на справжнього Селянського **Ватажка**, бо такий, якби з'явився, міг би мати в собі забагато від селянина. А отже, треба було його **сфабрикувати**.* (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 294]

У цьому уривку тексту першотвору описується механізм «створення» селянських ватажків у революційних умовах. Використане дієслово *manufacture* містить виразний критичний підтекст: мова йде не про природне виникнення лідера, а про його штучну, політично обґрунтовану появу, що розкриває

маніпулятивний характер політичних процесів, коли «народних вождів» висувають згори.

Сучасний переклад зберігає критичний зміст одиниці оригіналу: дієслово *сфабрикувати* має ще більш виразну негативну конотацію й забезпечує доступ до конструювання смислу щодо штучного і маніпулятивного формування селянських військових лідерів.

У радянській версії перекладу використане дієслово *створювати*, що значно пом'якшує зміст, позбавляє його критичного відтінку, надає йому нейтрального тлумачення. Унаслідок цього зникає відсилка до маніпуляції, а вислів сприймається як звичайний опис потреби у військових лідерах селянського походження. Тут реалізовано *тактику заміни* з метою добору такого відповідника, який позбавлений негативної конотації, а отже втрачено змістовий компонент негативної оцінки. Таким чином через лексико-семантичну заміну усувається критика політичної «фабрикації» вождів, радянський читач втрачає опору побудови цього смислу, що робить вислів узгодженим із радянським ідеологічним дискурсом.

Іншим проявом модифікації у поданому фрагменті є застосування *тактики заміни* до одиниці оригіналу *Leader*, яка в перекладі нашого часу відтворена як *Ватажок*, а в радянській версії перекладу як *Вождь*. Таким чином сучасна версія українського перекладу формує в читача уявлення про лідера неформального, анархічного об'єднання, тоді як радянський переклад відповідає ідеологічним канонам і подає читачеві постать майбутнього селянського лідера як величну і могутню, отже має місце зміщення фокусу уваги та додавання позитивно маркованого оцінного компонента.

(49) *We are making a huge conscript army without the time to implant the discipline that a conscript army must have, to behave properly under fire.*
[Hemingway 1940, с. 256]

Ми створюємо могутню регулярну армію, не маючи часу на те, щоб запровадити дисципліну, необхідну такій армії у бойових умовах. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 338]

Ми творимо величезну призовну армію, тільки не маємо часу на впровадження дисципліни, яку повинна мати призовна армія, щоб належно вести себе в бою. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 314]

У цьому фрагменті першотвору ключовим є поняття, описане як *conscript army* – армія, сформована шляхом обов’язкової мобілізації. Автор підкреслює, що попри чисельність (*huge*) такого війська, відсутність часу на встановлення дисципліни робить його особливо вразливим під час бойових дій.

Сучасний переклад відтворює цей зміст доволі точно: *величезна призовна армія*, тобто використано мовні засоби, які забезпечують читачеві доступ до закладеного автором першотвору смислу про примусовий характер комплектування військових структур та їх кількісний аспект.

У радянській версії перекладу використано термін *регулярна армія*, причому кількісну характеристику військової структури замінено на якісну (*могутня*). Стратегія модифікації тут імплементована за допомогою **тактики заміни** з метою зміни змістових акцентів: масовий призов як основа мобілізації не згадується взагалі, а відсутність належної дисципліни відходить на другий план, тоді як мовні засоби *могутня регулярна армія* слугують опорами побудови позитивної оцінки: військова структура описується та сприймається свідомістю читача як потужна і професійна.

Унаслідок цієї модифікації змісту радянський варіант перекладу описує професійне, організоване військо, що повною мірою відповідає ідеологічним настановам та цензурним вимогам.

Соціально-побутові змістові елементи першотвору, піддані модифікації у перекладі радянського часу, виявляються небажаними з цензурних міркувань, оскільки надають ідеологічно неприйнятну інформацію про зокрема:

> Соціальну підтримку населення з боку держави у капіталістичних країнах, наприклад:

(50) If he held his mouth right, Mr. Cunningham could get a WPA job, but his land would go to ruin if he left it, and he was willing to go hungry to keep his land and vote as he pleased. [Lee 1960, с. 21]

*Якби містер Канінгем умів мовчати, він міг би дістати **роботу на державному підприємстві**, тільки ж тоді йому ніколи було б обробляти свою землю, і вона стала б пустирем; ні, він воліє голодувати, але зберегти землю і голосувати за кого хоче. (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 21]*

*Якби містер Каннінгем умів тримати язика за зубами, то міг би отримати **роботу в рамках державної підтримки постраждалих від кризи**, але тоді його земля пропала б зовсім без догляду, а він волів голодувати, проте залишитися при своїй землі й голосувати за кого схоче. (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 30]*

У тексті оригіналу міститься згадка про *WPA job* – тимчасову роботу, яку містер Каннінгем міг би отримати в рамках федеральної програми «Нового курсу» [Works Progress Administration], створеної для боротьби з наслідками Великої депресії в США.

У сучасному українському перекладі Т. Некряч відтворює цей змістовий елемент описово як *роботу в рамках державної підтримки постраждалих від кризи*, щоб зробити англійськомовну реалію зрозумілою для цільового читача, зберігаючи при цьому основний зміст.

У перекладі М. Харенка ця реалія подана як *робота на державному підприємстві*, тобто тут імплементовано **тактику генералізації** – заміну конкретного історико-політичного поняття узагальненим терміном. Це повною мірою кореспондує з ідеологічними настановами радянської доби, коли згадування наявності державної програми працевлаштування в капіталістичній країні не узгоджувалося з офіційною риторикою про кризу західного суспільства. Генералізація позбавляє радянського читача інформації про згадану в першотвору програму працевлаштування, в отже і можливості усвідомити наявність заходів державної підтримки у США через відсутність вербальних опор на позначення такої підтримки.

*(51) The jury learned the following things: their **relief check** was far from enough to feed the family, and there was strong suspicion that Papa drank it up*

anyway – he sometimes went off in the swamp for days and came home sick;... [Lee 1960, с. 185]

*Ось про що дізналися присяжні: отримуваної **допомоги** не вистачає, щоб прогонувати сім'ю, до того ж не виключено, що господар просто пропиває гроші – трапляється, по кілька днів десь бродить і повертається додому напідпитку;... (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 175]*

*Присяжні дізналися про таке: **допомоги з безробіття** не вистачало, щоб прогонувати всю сім'ю, і була сильна підозра, що татусь її пропиває, – іноді він цілі дні пропадає десь на болотах і повертається додому зовсім одурілий;... (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 208].*

У тексті оригіналу згадано про допомогу для соціально вразливих верств населення, що в описаний історичний період держава надавала громадянам (*relief check* – чек державної допомоги безробітним, який видавався в межах соціальних програм підтримки).

У перекладі Т. Некряч цю реалію відтворено максимально точно: *допомога з безробіття*.

У версії радянських часів словосполучення *relief check* передано як *допомога* – без уточнення джерела, форми, адресата допомоги та історичного контексту, тобто тут також має місце реалізація **тактики генералізації**. Генералізація знижує інформативність вислову й значно послаблює соціально-економічний підтекст одиниці оригіналу, пов'язаний з активною роллю держави у підтримці безробітних у період Великої депресії. Подібне перекладацьке рішення цілком очевидно зумовлене ідеологічними обмеженнями радянської доби: наголос на соціальних механізмах підтримки в США не відповідав усталеній риторичі про «загниваючий капіталізм». Таким чином, радянський читач не мав достатньо вербальних опор для усвідомлення джерела і призначення підтримки, а отже, не міг отримати знання про заходи соціального захисту в США.

> **Соціально-побутові реалії західного світу**

(52) “*Scout* yonder’s been readin’ ever since she was born, and she ain’t even started to school yet. You look right puny for goin’ on seven.” [Lee 1960, с. 7]

Ось наша **Всевидько** зроду вмiє читати, а до школи ще не ходить. Ти дуже малий на свої сiм рокiв. (Переклад М. Харенка) [Лi 1975, с. 7]

От **Скаут** у нас читає з самого народження, а вона ще й до школи не ходить. Щось ти дуже миршавий як на сiм рокiв. (Переклад Т. Некряч) [Лi 2023, с. 14]

Поданий фрагмент тексту оригіналу містить власне ім’я, що асоціюється з культурною реалією – дитячою організацією скаутів, членів якої прийнято вважати спостережливими та сміливими. Саме ці риси притаманні маленькій героїні роману, що й спричинило її прізвисько *Scout*.

У відтворенні цього прізвиська в українському перекладі ймовірним орієнтиром міг бути перший російський переклад, де нейтралізовано зв’язок зі скаутською ідентичністю.

Проте, у сучасному українському перекладі Т. Некряч відмовляється від цього орієнтира та подає транскодований відповідник *Скаут*, ухваливши таке перекладацьке рішення після обговорень із колегами та проведеного серед студентів асоціативного тестування, а передовсім маючи на меті зберегти авторську концепцію персонажа [Булкіна 2016].

У перекладі радянського періоду М. Харенко цілком зрозуміло не мав такої свободи дій і був вимушений орієнтуватися саме на російський переклад, тому перекладач обирає варіант *Всевидько*, який акцентує ту саму рису персонажа, що й переклад російською, та нівелює культурно-соціальну прив’язку власного імені. Таким чином має місце **тактика заміни**, яка покликана усунути асоціацію з скаутським рухом – формою дитячої самоорганізації, що після встановлення радянської влади була заборонена як «буржуазна» модель виховання та витіснена піонерською організацією [Окаринський 2000, с. 137–138; Subtelny, Zakydalsky, Dzulynsky, Dzhulynska 2016]. Як результат радянський читач не має доступу до усвідомлення зв’язку між прізвиськом

героїні та культурно-соціальною реалією, яка з точки зору радянського цензора є ідеологічно неприйнятною.

Елементи тексту оригіналу, що містять зв'язок з релігією та були піддані модифікації у радянському перекладі охоплюють такі:

> ***Бог та біблійні персонажі***

Слід зазначити, що, як правило, ці текстові елементи не репрезентують прямо релігійний зміст, вони радше подані стійкими виразами, що асоціативно пов'язані з релігією через згадування Бога та інших біблійних персонажів, наприклад:

(53) *“Oh, God and the Virgin, obscenity them in the milk of their filth.”*

[Hemingway 1940, с. 308]

– *Ох, туди їх і розтуди в бога й пречисту діву!* (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 375]

– *Перетак вашу в Господа Бога й Богородиці душу мать!* (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 377].

У тексті оригіналу інвектива поєднує релігійно позначені компоненти (*God and the Virgin*) з грубою лайкою, тобто має місце апеляція до Бога і Пречистої Диви разом з обценізмом задля вираження негативних емоцій.

У перекладі А. Савенця, зробленому в наш час, збережено релігійно позначені елементи (*Господа Бога й Богородиці*), а також лайку, що відтворює різкість і емоційну напругу оригіналу та повною мірою зберігає закладений автором першотвору смисл та його релігійний підтекст.

У перекладі М. Пінчевського відтворено мовні засоби, що асоціюється з релігією, але використано ***тактику заміни***, зокрема має місце формальна – графічна – заміна: замість написання з великої літери використано написання з маленької (*в бога й пречисту діву*). Це, разом зі зміною форми, має на меті й зміну змісту, десакралізацію вислову задля того, щоб читач сприйняв його як вираз негативних емоцій, що не викликає асоціацій з релігією, саме таке сприйняття відповідає вимогам радянської цензури.

(54) “*And he said, ‘Thanks be to Christ, there are no women and when does it start?’ ‘And I said, ‘As soon as the priest finishes.’*” [Hemingway 1940, с. 117]

А він на те:– Хвалити бога, що жінок не буде! А коли воно почнеться? Я відповіла: – Тільки-но священик скінчить. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 231]

А він каже: «Слава Тобі, Господи, що жінок немає. А коли вже почнеться?» А я йому: «Як панотець завершить». (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 138]

У цьому фрагменті тексту оригіналу вжито *Thanks be to Christ*, стійкий зворот, що містить звернення до Христа.

У перекладі А. Савенця, зробленому в наш час, релігійне забарвлення збережено: *Слава Тобі, Господи* відтворює сакральний зміст репліки, відтворюючи релігійну позначеність оригіналу.

У перекладі М. Пінчевського, який виконано у радянську добу, цей вислів передано як *Хвалити бога* – без згадки імені Христа і без написання з великої літери. Тобто тут реалізовано *тактику заміни*, аналогічну попередньому прикладу, де заміна графічної форми десакралізує зміст, позбавляє вислів конфесійної прив’язки. Ця ідеологічно зумовлена модифікація має на меті вплинути на сприйняття вислову читачем як абсолютно світського розмовного звороту, що відповідає цензурним вимогам.

(55) “*I declare to the Lord you’re gettin’ more like a girl every day!*”. [Lee 1960, с. 53]

Слово честі, я з кожним днем більше пересвідчуюсь, що ти справжнє дівчисько. (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 49]

На Бога, ти дедалі більше перетворюєшся на звичайне дівчисько! (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 64–65].

Поданий фрагмент тексту оригіналу, так само, як і попередні, містить апеляцію до Господа в складі розмовного виразу *I declare to the Lord*.

У версії перекладу часів незалежності подано варіант *На Бога*, що достатньо повною мірою забезпечує читачеві доступ до смислу, закладеного автором першотвору із збереженням його сакрального компоненту.

У радянській версії перекладу сакральний компонент усунуто: замість звернення до Господа подана світська формула *слово честі*, що загалом відтворює зміст оригіналу, але не містить релігійного елементу. Таким чином, тут з ідеологічних міркувань реалізовано *тактику заміни*, метою якої є знов таки намагання не надати читачеві доступу до асоціації з конфесійним підтекстом вислову.

(56) “Don’t have any picture shows here, except *Jesus ones in the courthouse sometimes*,” said Jem. “Ever see anything good?” [Lee 1960, с. 7]

Тут кіно немає, тільки інколи покажуть що-небудь у будинку суду, та й то все більше про бога,– сказав Джем.– *А ти бачив щось цікаве?* (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 8]

А у нас тут не буває кіносеансів, хіба що іноді фільми про Ісуса у суді, – сказав Джемі. – *А ти бачив щось цікаве?* (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 14]

Тут в оригіналі вжито ім’я Бога – *Jesus*. При цьому поданий фрагмент не просто містить певний сакральний підтекст, як попередні, у ньому йдеться саме про фільми, присвячені життю Ісуса, тобто у фрагменті тексту наявний явно релігійно позначений змістовий елемент.

У сучасному українському перекладі Т. Некряч це ім’я збережено – *Ісус*, що повною мірою відтворює зміст оригіналу й не нівелює його релігійної означеності.

У радянському перекладі ім’я Бога не згадується, його замінено словом *бог*, яке написано з маленької букви. *Тактика заміни* тут спрямована на дезорієнтацію читача щодо сакрального змісту: по-перше, стає незрозумілим, про яку конфесію йде мова; по-друге, навіть коли читач може встановити зв’язок цього елемента змісту з християнством, слід взяти до уваги, що у межах християнської традиції Ісус і Бог не є повною мірою тотожними поняттями. Таким чином, за неможливості повністю уникнути релігійно позначеного

змістового елемента або повністю модифікувати його, радянський перекладач унаслідок ідеологічного тиску подає варіант, що надає мінімальну можливість читачеві повною мірою реконструювати сакральний смисл одиниці першотвору.

(57) ... *furthermore we'd whip 'em this time... now in 1864, when Stonewall Jackson came around by—I beg your pardon, young folks. Ol' Blue Light was in heaven then, God rest his saintly brow* ... [Lee 1960, с. 78]

... *Більше того, цього разу ми всипали б їм... Коли в вісімсот шістдесят четвертому на нас звалився отой Твердокамінний Джексон... чи той... перепошую, молоді люди, в той час Синій Дрючок був уже на небі, пухом йому земля...* (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 73]

... *і повір, тут ми б уже не схибили... а у 1864-му, коли припхався Джексон Кам'яна Стіна ... хоча ні, перепошую, юнацтво, наш старий Синій Вогонь на той час уже віддав Богу душу, царство йому небесне...* (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 93]

У вислові тексту першотвору *was in heaven then, God rest his saintly brow* поєднано згадку про небеса та звернення до Бога.

В українському перекладі часів незалежності Т. Некряч обирає мовні засоби, що забезпечують точну передачу змісту й релігійного підтексту оригіналу – *віддав Богу душу, царство йому небесне*, відображаючи християнський зміст репліки. Такий перекладацький вибір кореспондує зі зміною ідеологічного клімату: у наш час відтворення релігійних елементів більше не сприймається як ідеологічно небажане.

У радянському перекладі цей фрагмент передано як *був уже на небі, пухом йому земля*, тобто зміст передано, але без сакрального елемента. Вислів *пухом йому земля* не містить звернення до Бога й функціонує як світський, що має давнє латинське коріння (*Sit tibi terra levis*). Цей вислів був відомим ще в дореволюційній традиції поряд із формулами прощання з померлим «нехай земля пером буде», «спочивай у мирі», однак у радянський період саме він став «безпечним» варіантом, що не вступав у конфлікт із атеїстичною ідеологією та

широко використовувався в публічному мовленні замість релігійних кліше. Тому використання *тактики заміни* (лексико-семантичної) дозволяє перекладачеві зберегти зміст, але без сакрального компонента: релігійний змістовий елемент відсутній у загальнокультурній нейтральній формулі. Це відповідає тенденції радянських перекладів – уникати або замінювати релігійно забарвлені вислови у відповідності до панівної атеїстичної політики, керуючись цензурною вимогою максимально позбавляти читача можливості конструювання смислів, пов'язаних з релігією.

У деяких випадках згадування Бога модифікується за рахунок використання зниженої лексики, коли мовні одиниці на зразок *God, Christ* не мають прямої відсилки до релігії, а стають частиною сталих виразів та замінюються на розмовні слова, які позначають не Господа, а навпаки темні сили, наприклад:

(58) “*God knows they’ve enough planes with what we saw yesterday.*”
[Hemingway 1940, с. 322]

– *Літаків у них до біса. Згадай, що ми бачили вчора.* (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 385]

– *Бачить Бог, літаків у них доста, після того, що ми вчора бачили.*
(Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 395]

Як свідчить наведений приклад, у тексті оригіналу вислів *God knows* виконує експресивну функцію, хоча він й містить звернення до Бога, але релігійний елемент тут присутній на семантичному, але не на дискурсивному рівні: фактично цей стійкий вираз навряд чи сприймається читачем оригіналу як такий, що апелює до Господа.

У сучасному українському перекладі А. Савенця вислів відтворено буквально – *Бачить Бог*, тобто збережено як експресивний потенціал, так і згадування Бога.

У перекладі радянських часів М. Пінчевський замінює одиницю оригіналу вигуком *до біса*, що надає репліці протилежного – демонологічно-експресивного змісту. Унаслідок реалізації *тактики заміни* зміщується

смісловий акцент: згадка про Бога зникає, а вислів набуває іншого стилістичного забарвлення, що відповідає меті модифікації мовних одиниць, які потенційно спроможні викликати в читача навіть найменші асоціації з релігією.

(59) ... *This is a cool place. **Christ**, it feels cool as a wine cellar and there's no crap.* [Hemingway 1940, с. 447]

... *А холодно тут, під мостом. Ху, **чортяка**, як у винному погребі, зате хоч нема лайна.* (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгвей 1984, с. 479]

... *Холодно тут. **Господи**, тут прохолодно, як у винному погребі, і жодного лайна.* (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 553]

Подібно до попереднього прикладу, у цьому фрагменті в оригіналі наявний вигук *Christ*, що вживається як розмовний емоційний підсилювач і не є опорою побудови сакрального смислу, але може викликати ідеологічно небажані у радянській період асоціації з релігією.

У перекладі часів незалежності використано відповідник *Господи*, що відтворює як значення, так і функцію одиниці тексту оригіналу.

Натомість у перекладі М. Пінчевського, здійсненому за радянських часів, його передано як *чортяка*, що змінює характер висловлювання: замість нейтрального за змістом, але експресивного вигуку з'являється демонологічно забарвлений елемент розмовної мови. *Тактика заміни* тут усуває навіть ледь відчутний релігійний підтекст та водночас зміщує тональність репліки в бік грубішої, просторічної експресії.

> Біблія та релігійні свята

(60) *My confidence in **pulpit Gospel** lessened at the vision of Miss Maudie stewing forever in various Protestant hells.* [Lee 1960, с. 45]

Моя віра в слово божє похитнулася, коли я уявила собі, як міс Моді шкварчить у пеклі (а воно у кожного протестанта інше). (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 42]

*Моя віра у **церковне Євангеліє** похитнулася, коли я уявила, як міс Моді вічно палає у різноманітних протестантських пеклах.* (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 56]

В оригіналі словосполучення *pulpit Gospel* має виразну релігійну позначеність, оскільки відсилає до євангельського вчення, проповідованого з церковної кафедри.

У перекладі часів незалежності використано варіант *церковне Євангеліє*, що досить близько передає зміст оригіналу й зберігає конфесійну позначеність. Крім того, написання *Євангеліє* з великої літери підкреслює сакральний статус поняття.

У перекладі М. Харенка через ідеологічний тиск використано **тактику заміни** та подано варіант *слово боже*, без прямої згадки про Євангеліє як текст або доктринальну традицію. Така лексико-семантична заміна знімає інституційну прив'язку й переводить вислів у ширшу площину, не надаючи читачеві опори для створення смислу, закладеного у тексті оригіналу.

(61) *She would set me a writing task by scrawling the alphabet firmly across the top of a tablet, then copying out a chapter of **the Bible** beneath.* [Lee 1960, с. 19]

..., вона знаходила мені роботу: надряпає алфавіт зверху на грифельній дощечці, а нижче велить переписувати главу з **біблії**. (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 18]

*Вона давала письмове завдання, написавши твердою рукою алфавіт на грифельній дошці, а потім загадувала переписувати главу з **Біблії**.* (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 27]

Фрагмент тексту оригіналу містить згадування Біблії, що передано в сучасному українському перекладі за допомогою відповідника, тобто в обох випадках читачеві надано доступ до смислу релігійного характеру.

У перекладі радянського часу використано **тактику заміни** оскільки формальна (графічна) заміна впливає на зміст мовної одиниці, позбавляючи його сакрального відтінку, в також видозмінює вплив на читача, увага якого не має бути зосереджена на релігійній значущості книги, з якої героїня переписувала глави. Смисл – Священне Письмо не відповідав атеїстичним ідеологічним настановам, а отже, його вербальна опора мусила бути модифікована.

Важливо відзначити особливість написання слова *біблія* з малої літери в перекладі М. Харенка: хоча художній переклад навіть у радянській час передбачав певну свободу, перекладач мав керуватися не тільки вже згаданими ідеологічними міркуваннями, але й правописними нормами, які теж формувалися під впливом ідеології того періоду. Згідно цих норм традиційно назви священних текстів, як-от *Bible*, що в оригіналі послідовно пишеться з великої літери, в українській мові також мали оформлюватися як власні назви. Цю норму орфографічно було закріплено в §53 Українського правопису 2019 року [Український правопис 2019, с. 81–82)], де зазначено необхідність писати з великої літери назви святинь і священних книг (Бог, Святий Дух, Біблія, Євангеліє тощо).

Натомість в Українському правописі 1960 року, чинному на момент виходу перекладу (1975 р.), не існувало окремого розділу, присвяченого написанню релігійної лексики. У §27 зазначено: «Назви релігійних свят, постів, а також місяців, днів тижня пишуться з малої букви», із прикладами: «різдво, великий піст, курбан-байрам» [Український правопис 1960, с. 61]. Приписів щодо назв священних книг у тексті не подано, що створювало можливість для варіативності, однак у радянській практиці переважало світське оформлення сакральної лексики.

Таке написання не є поодиноким випадком у межах одного перекладу. Воно повторюється й в інших текстах радянського періоду, що видно з прикладів, поданих далі:

(62) “*And if **Christmas** comes on **Easter**,*” *the man with his chin on the ground said.* [Hemingway 1940, с. 321]

– *Якби **різдво** випало на **великдень**,* – *сказав той, що лежав, уткнувшись підборіддям у землю.* (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгвей 1984, с. 385]

– *Еге, якби **Різдво** випало на **Великдень**,* – *сказав чоловік із притиснутим до землі підборіддям.* (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 394]

(63) *What I'd do, I'd let old Phoebe come out and visit me in the summertime and on **Christmas** vacation and **Easter** vacation.* [Salinger 1951, с. 123]

*А от з каналією Фібі домовлюся, щоб приїздила до мене на канікули, і влітку, й на **різдво**, й на **великдень**.* (Переклад О. Логвиненка) [Селінджер 1984, с. 165]

Як і у попередньому прикладі, у наведених фрагментах радянські переклади подають назви свят з малої літери: *різдво, великдень*.

Про типовість таких модифікацій, а надто про їхню визначеність саме ідеологічним впливом свідчить проведений нами кількісний аналіз перекладу О. Логвиненка (вид. 1984), який виявив, що з малої літери вжито *різдво* (8 уживань) та *біблія* (7 уживань). Лексеми *бог* (60 випадків) і *господь* (28 випадків) також написано з малої, хоча переважно у складі вигуків і фразеологічних зворотів, де вони не завжди функціонують як власне сакральні номінації. У перевиданнях цього перекладу часів незалежності, починаючи з 1993 року видавництвом «Котигорошко» [Селінджер 1993], а потім в 2010 році видавництвом «Фоліо» та в подальших виданнях, ці ж слова в сакральному значенні вже подано з великої літери [Селінджер 2010].

Отже, написання лексичної одиниці *біблія* та інших релігійних назв з малої літери слід розглядати не як індивідуальну орфографічну варіацію, а як правило, закріплене в межах радянської мовної та світоглядної системи. У радянський період така форма не лише відповідала домінантній атеїстичній ідеології, а й фактично була кодифікована чинним правописом, що унеможливило відхилення в перекладній практиці. Саме тому орфографія сакральної лексики в радянських перекладах виявляється стабільною й нормативно контрольованою.

Показово, що радянське правило написання сакральної лексики з малої літери формально не зникло одразу після зміни ідеологічного контексту. Однак у сучасних перекладах і перевиданнях воно вже не функціонує як обов'язкове: перекладачі та редактори починають писати *Різдво, Великдень, Бог, Господь* з великої літери. У термінах Гідеона Турі такий феномен можна розглядати як зміну системи норм: те, що в радянський період було кодифікованим правилом

і реалізовувалося як текстуально-лінгвістична операційна норма, у пострадянський час перестає бути нормативним обмеженням і витісняється новою практикою, тобто фактично стає новою нормою [Toury 1978; Toury 2000]. Лише з правописом 2019 року ця практика знову набуває статусу чітко сформульованого правила. Таким чином, зміна реєстру відображає не просто орфографічну корекцію, а перехід від однієї нормативно-ідеологічної системи до іншої.

3.2. Тактики локальної стратегії модифікації як вияв моральної цензури

За даними нашого аналізу локальна стратегія модифікації, зумовлена тиском моральної цензури, яка охоплює етичну та естетичну, є значно більш продуктивною у відтворенні ненормативної лексики ніж локальна стратегія скорочення: знижена лексика переважно трансформується шляхом реалізації тактики евфемізації. З цієї причини починаємо розгляд реалізації стратегії модифікації з аналізу трансформації одиниць, які постають естетично невідповідними з погляду радянської цензури.

> Лайка, інвективи, обценна лексика

*(64) The Haverfords had dispatched Maycomb's leading blacksmith in a misunderstanding arising from the alleged wrongful detention of a mare, were imprudent enough to do it in the presence of three witnesses, and insisted that **the-son-of-a-bitch-had-it-coming-to-him** was a good enough defense for anybody. [Lee 1960, с. 5]*

*Посварившись із ковалем, який зайняв у шкоді їхнього коня, Хейверфорди відправили його на той світ і мали необережність зробити це при трьох свідках, певні, що **негідник дістав по заслугі** і що саме це їх виправдає. (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 5]*

Ті двоє Геверфордів уколошкали головного місцевого коваля через непорозуміння, викликане тим, що він буцімто захопив їхню кобилу, необачно

вчинили це у присутності трьох свідків, та ще й наполягали, що **тому сучому сину так було і треба**, і вважали, що такого пояснення цілком досить для виправдання. (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 11–12]

У цьому фрагменту тексту першотвору містить обценізм – грубий вираз *the-son-of-a-bitch-had-it-coming-to-him*.

У сучасному українському перекладі Т. Некряч збережено обценний характер вислову (*сучому сину*), що відтворює розмовну різкість оригіналу й відображає ширший спектр мовленнєвої свободи сучасної перекладацької практики.

У перекладі радянського часу М. Харенка збережено емоційно-стилістичний потенціал цієї мовної одиниці, але через використання **тактики евфемізації** її трансформовано у такий спосіб, що наближає її до нормативної, нейтралізує її обценний характер (*негідник дістав по заслугі*). Така нейтралізація узгоджується з нормами літературного дискурсу радянського періоду, де відверта лайка вважалася неприйнятною. Евфемізація натомість покликана формувати в радянського читача таке уявлення про художній текст, яке є правильним з точки зору цензора.

Подібна тактика простежується й в інших випадках передачі зниженої розмовної лексики:

(65) “*Speak, **bad mouth.***” [Hemingway 1940, с. 297]

– *Чого ж ти не кажеш, **лихослове?*** (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 367]

– *Кажи вже, **чорноротий.*** (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 363]

У цьому прикладі текст першотвору містить зневажливе звертання *bad mouth*, що має грубувате, розмовне забарвлення.

Сучасний варіант українського перекладу подає відповідники *чорноротий*, який зберігає розмовну різкість і ближчий до інвективної тональності оригіналу.

У радянському перекладі в результаті використання *тактики евфемізації* ця мовна одиниця відтворена як *лихослове*, тобто стилістична зніженість втрачена.

Наявна різниця не є радикальною, однак вона демонструє загальну тенденцію до використання нормативних або більш нормативних мовних одиниць в радянському тексті перекладу.

Подібне пом'якшення інвективи спостерігається і в поданому далі фрагменті:

(66) “*Scout, I’m tellin’ you for the last time, **shut your trap** or go home*” . [Lee 1960, с. 53]

*Всевидько, кажу тобі востаннє, **замовкни** або йди додому.* (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 49]

*Скауте, кажу тобі востаннє: **стули пельку** або чухрай додому!* (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 64]

Фраза *shut your trap* в оригіналі є стилістично зниженою, вона має виразно зневажливий, розмовно-грубий відтінок.

У сучасному перекладі використано експресивну форму *стули пельку*, яка повною мірою відтворює ненормативність, зніженість і розмовну різкість фрагменту першотвору.

У перекладі М. Харенка ця фраза завдяки реалізації *тактики евфемізації* пом'якшується до стилістично нейтрального *замовкни*, що частково знімає інвективний характер звертання й переводить репліку в стилістично стриманіший регістр, що дозволяє провести фрагмент тексту першотвору у відповідність до цензурних вимог.

Ще виразніше ця тенденція до застосування *тактики евфемізації* простежується в двох наступних прикладах:

(67) “*Go **muck** yourself,*” he said in English and then, in Spanish, to the armoured car driver: “*Down there. The bull ring. See?*” [Hemingway 1940, с. 252]

– *Іди ти знаєш куди*, – сказав він йому по-англійському, а потім по-іспанському водієві панцирника: – *Вперед. До арени. Ясно?* (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 334]

– *Вали на хрін*, – сказав він англійською, а іспанською звернувся до водія броньовика. – *Он там. Арена. Бачиш?* (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 308]

(68) “*Go defile thyself*,” Primitivo said. “*There are women of a stupidity and brutality that is insupportable.*” [Hemingway 1940, с. 310]

– *Іди ти знаєш куди!* – вилаявся Прімітіво. – *Бувають же жінки такі дурні й такі брутальні, що просто несила їх терпіти.* (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 376]

– *Та пішла ти в одне місце*, – сказав Прімітіво. – *Бувають же баби такі дурні й хамовиті, що стерпіти не можна.* (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 380]

В обох прикладах в оригіналі ужито різні за формою, але близькі за змістом і конотацією інвективні вислови – *Go tuck yourself* та *Go defile thyself*. Перший має характер розмовного евфемізму від грубішої лайки, другий поєднує образливість з іронічно-архаїчною формою *thyself*, що посилює зневажливий ефект.

У сучасному перекладі А. Савенця так само використано просторічно-інвективні відповідники: *Вали на хрін*, *Пішла ти в одне місце*, що зберігає варіативність, відтворює ступінь ненормативності та різкості оригіналу.

Натомість у перекладі М. Пінчевського обидва вислови передано однаково – розмовною формулою *Іди ти знаєш куди*. Така уніфікація стирає різницю між ними й зводить обидві інвективи до більш нейтрального вислову, хоча *тактика евфемізації* тут дозволяє зберігати зниженість регістру та передати ненормативність вислову, але ступінь зниженості та ненормативності стає значно меншим, щоб задовольнити вимоги радянського цензора.

(69) *No. It was supposed to be, but the arrangements got all screwed up.* [Salinger 1951, с. 14]

– *Та ні. Спершу домовився був із нею, але нічого не вийшло.* (Переклад О. Логвиненка) [Селінджер 1984, с. 28]

У тексті оригіналу фраза *got all screwed up* має розмовний, знижений характер і передає не просто факт невдачі, а емоційне роздратування мовця. Дієслово *screw* зберігає відтінок грубості в складі цього усталеного звороту.

У перекладі радянського часу цей компонент повністю нівелюється: *нічого не вийшло* – це цілком нормативний у стилістичному плані зворот, він фіксує лише результат, не відтворюючи ані експресії, ані розмовної різкості вислову. Відтак відбувається евфемізація: замість стилістично зниженої емоційно забарвленої репліки маємо нейтральне повідомлення про невдалу домовленість. Це ще один приклад того, як елемент ідіолекту Голдена системно зводиться до нормативного літературного рівня унаслідок вимог радянської цензури.

Найрадикальніше вживання *тактики евфемізації* простежується у випадках модифікації обценної лексики, наприклад :

(70) *You may think there is, but once you get there, when you're not looking, somebody'll sneak up and write "Fuck you" right under your nose.* [Salinger 1951, с. 122]

Часом може й здатися, що воно є, та коли, ні про що не здогадуючись, прийдеш туди, виявиться, що хтось уже там побував і перед самісіньким твоїм носом написав ті ж таки слова. (Переклад О. Логвиненка) [Селінджер 1984, с. 164]

У наведеному прикладі в тексті першотвору особливо показовим є наявність обценного вислову *Fuck you*, що з'являється в романі *The Catcher in the Rye* шість разів у вигляді написів на стінах. Як зазначає Д. Костелло, попри насиченість мовлення Голдена сленгом, вульгаризмами та богохульними вигуками, це словосполучення жодного разу не входить до його власних реплік: воно з'являється лише тоді, коли герой із відразою говорить про його поширеність у публічному просторі [Costello 1959, с. 177]. Отже, йдеться не про

особливість ідіолекту персонажа, а про ознаку агресивного середовища, яке він сприймає як морально зіпсоване.

У перекладі О. Логвиненка цю лексичну одиницю відтворено шляхом використання *тактики евфемізації* як слова, тобто використано нормативну лексичну одиницю, яка імпліцитно вказує на те, що йдеться про лайку, грубощі (в інших фрагментах тексту оригіналу, де міститься зазначена лексична одиниця перекладач теж вдається до евфемізації, але розкриває зміст позначуваного експліцитно – *матюк, матюки, отой самий матюк.* або імпліцитно – *ті ж таки слова*). Повторюваність реалізації цієї тактики свідчить про послідовне уникнення прямої лайки в тексті перекладу. Цілком зрозуміло, що це є наслідком тиску цензури, до вимог якої належала необхідність дотримання певних стандартів стилю, навіть у відтворенні ненормативної лексики. Унаслідок цього трансформується не лише конкретне слово, а й зміст символічної напруги, пов'язаної з мотивом зіткнення героя з грубістю та моральною деградацією світу дорослих, що позбавляє радянського читача можливості повною мірою усвідомити авторський задум.

Це також справедливо стосовно вживання тактики евфемізації задля модифікації зниженої лексики як важливої складової мовленнєвого портрета головного героя роману *The Catcher in the Rye*, наприклад:

(71) ... and all that David Copperfield kind of *crap*, but I don't feel like going into it, if you want to know the truth. [Salinger 1951, с. 2]

... одне слово, всю оту *муру* в душі Девіда Конперфілда. Та як хочете знати правду, я не маю охоти закопуватись у той *мотлох*. (Переклад О. Логвиненка) [Селінджер 1984, с. 4]

У цьому фрагменті тексту першотвору слово *crap* у мовленні Голдена є типовим маркером його манери мовлення, ця ненормативна лексична одиниця виступає засобом вираження роздратування й маніфестує підкреслено неофіційний, стилістично знижений підлітковий реєстр оповіді.

У перекладі О. Логвиненка це слово передається відповідниками *мура* та *мотлох* – мовними одиницями з негативною конотацією, але стилістично більш

нормативними й менш розмовно-зниженими. Унаслідок такої реалізації *тактики евфемізації* репліка набуває більш літературного звучання. Тут йдеться не про повне усунення ненормативної лексики, а про її стилістичне пом'якшення: замість молодіжного жаргону з'являється більш нормативна лексика, що узгоджується з тенденцією радянського перекладу до згладжування зниженого мовлення персонажів.

Проведений нами кількісний аналіз стилістично зниженої лексики у романі *The Catcher in the Rye* показав, що окрім згаданої вище лексичної одиниці *crap*, яка в оригіналі зустрічається 27 разів, у тексті першотвору наявні й інші ненормативні одиниці, зокрема: *lousy* (50 разів), *bastard* (49 разів), *sonuvabitch* (18 разів), *phony* (35 разів), а також *goddam* (243 рази), *hell* (281 разів), *damn* (126 разів), *chrissake* (32 рази), *God's sake* (28 разів), *helluva* (17 разів). Всі ці одиниці в перекладі радянського часу вилучено або модифіковано, причому вилучено у 19% випадків, а модифіковано відповідно 81%. Ці дані переконливо засвідчують перевагу тактики евфемізації над тактикою вилучення в процесі відтворення ненормативної лексики в українському перекладі радянського періоду.

З іншого боку, реалізація як тактики вилучення, так і тактики евфемізації перешкоджає відтворенню своєрідності мовлення Голдена, що є важливим складником його художнього образу, а отже, спотворює мовленнєвий портрет героя (мовленнєвий портрет визначають як поєднання стилістичних рис і мовних характеристик, що вирізняють персонажа серед інших та формують враження про його соціальну і психологічну природу [Івахненко 2025б, с. 45]). Таким чином, імплементація ідеологічно зумовлених тактик трансформує стильові риси першотвору, приводячи їх у відповідність до радянських канонів художнього письма, що водночас позбавляє читача можливості сформулювати знання та уявлення не лише про стиль оригіналу, але й про образи персонажів.

Поєднання естетичної та етичної цензури спостерігається у випадках модифікації ненормативної лексики, що містить певний, неприпустимий для радянського цензора підтекст, наприклад:

> **Гендерно / сексуально позначена ненормативна лексика**

(72) “*Take these sluts from the rear.*” [Hemingway 1940, с. 321]

– *Вдарити по цих гадах із тилу.* (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 384]

– *Зайти тим сукам у тил.* (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 394]

У цій репліці тексту оригіналу поєднується військова команда з принизливим означенням *sluts*, яке має не лише образливий, стилістично знижений характер, а й сексуальний відтінок. У контексті бойової сцени така мовна одиниця підсилює агресію та демонструє зневажливе ставлення до противника.

У сучасному перекладі А. Савенця використано відповідник *суки*, що зберігає різкість та інвективну спрямованість мовної одиниці тексту оригіналу, не нівелюючи ані стилістичної позначеності цієї одиниці, ані її гендерно-сексуального потенціалу.

У перекладі М. Пінчевського слово *sluts* замінено на *гади*, що переводить вислів у загальну площину лайки без гендерного й сексуального компонента, а також знижує рівень ненормативності. Таким чином, реалізація **тактики евфемізації** тут, по-перше, модифікує стилістичну позначеність лексичної одиниці, по-друге, нейтралізує її гендерний і сексуальний підтекст, що загалом впливає на зниження експресивності усього висловлення. Таке перекладацьке рішення спрямоване на недопущення виникнення в цільового читача будь-яких асоціацій з гендерно-сексуальною позначеністю.

(73) “*Keep out of his way until it’s going well,*” the General said. “*He hates you bastards as much as I do. Though he has a much better temper.*” [Hemingway 1940, с. 369]

– *Тільки не навертайтеся йому на очі, поки все не розкрутиться як слід,* – мовив генерал. – *Він вас, газетярську братію, терпіти не може, так само, як я. А втім, у нього вдача лагідніша.* (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 422]

– *Не потрапляйте йому на очі, поки все не налагодиться, – сказав генерал. – Він вас, **сучих синів**, ненавидить не менше, ніж я. Тільки він поступливіший.* (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 456]

У цьому фрагменті тексту оригіналу у вислові генерала вжито інвективу *you bastards*, що є зниженою в стилістичному аспекті та такою, що містить сексуальний підтекст.

У перекладі нашого часу А. Савенця інвективу відтворено як *сучі сини*, що не є калькованим відповідником, але зберігає стилістичну позначеність одиниці тексту оригіналу та відтворює відсилку до сексуальності.

У радянському перекладі М. Пінчевського інвективу замінено на цілком нормативне в стилістичному аспекті словосполучення *газетярська братія*, тобто лайливе звертання перетворено на нейтральну соціальну номінацію, яка до того ж немає жодного сексуального підтексту. Унаслідок реалізації *тактики евфемізації* таким чином, радянський читач не має опору для встановлення асоціативного зв'язку між мовною одиницею та лайкою, з одного боку, та імпліцитним сексуальним смислом, з другого боку.

(74) *Whoever gave that **Sunday fuggler** command of a brigade should be shot.* [Hemingway 1940, с. 368]

*І того, хто доручив цьому **ярмарковому фігляріві** командувати бригадою, треба поставити до стінки.* (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 421]

*І також того, хто доручив цьому **курвію недільному** командувати бригадою. Нас із вами, певно, теж треба розстріляти.* (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 455]

У поданому прикладі у тексті першотвору вираз *Sunday fuggler* має знижений, грубо-іронічний характер та містить у собі сексуальний підтекст: компонент *fuggler* (евфемістичний варіант від *fucker*) поєднує негативну конотацію з імпліцитною відсилкою до сексу, тоді як означення *Sunday* додає саркастичного відтінку – йдеться про невмілого, показного «вояка вихідного

дня». Отже, інвектива поєднує грубість і насмішку та залучає натяк на сексуальні стосунки.

Сучасна версія перекладу А. Савенця передає цей вислів як *курвій недільний*, що відтворює знижений реєстр і зберігає різкість інвективи. Тут зберігається і сексуально забарвлена образливість, і саркастичний відтінок, що репрезентує мовну агресію в межах, наближених до оригіналу, та надає сучасному читачеві доступ до смислу, закладеному автором першотвору.

У радянському перекладі цей вираз передано як *ярмарковий фігляр*. Хоча зберігається ідея несерйозності, насмішки, зникає грубий, непристойний компонент, а тональність зміщується в бік іронічної, майже карикатурної характеристики. *Тактика евфемізації* при цьому не лише сприяє усуненню сексуального компоненту змісту, але й заміщує стилістично знижену мовну одиницю більш нормативною – розмовною. Це надає радянському читачеві доступ лише до частини того смислу, що його заклав автор тексту оригіналу, оскільки стильова позначеність мовної одиниці модифікується, а відсил до сексуальності втрачається.

(75) “*She is a superstitious **bitch**. Let us talk again of Madrid.*” [Hemingway 1940, с. 355]

– *Вона просто язиката забобонна баба. Поговоримо ще про Мадрид.* (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 410]

– *Вона чорнорота забобонна сучка. Давай знову поговоримо про Мадрид.* (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 438]

У цьому прикладі в оригіналі наявна лексична одиниця *bitch*, інвектива із гендерно-сексуальним компонентом значення. У сучасному перекладі А. Савенця збережено усі складові значення цієї одиниці, що надає читачеві доступ до смислу, суть якого в образливому, зневажливому ставленні до жінки, вираженому за рахунок зниженої лексичної одиниці з гендерно-сексуальним підтекстом.

У перекладі М. Пінчевського цей елемент тексту першотвору модифіковано за допомогою *тактики евфемізації*: відповідник *баба* передає

негативну оцінку та стилістичну зніженість, але позбавляють репліку грубої інвективності й образу бруднословності: стилістична ненормативність хоча й зберігається, але ступінь зниженості стає меншим, так само частково нівелюється й гендерно-сексуальний компонент змісту. Як результат, радянський читач отримує фрагмент тексту більш унормований у стилістичному аспекті та такий, що не викликає асоціацій із сексуальністю.

> **Тілесність, втілена у ненормативній лексиці**

(76) *Which is something that gives me a royal pain in the ass.* [Salinger 1951, с. 18]

Від такого свинства в мене кишки перевертаються. (Переклад О. Логвиненка) [Селінджер 1984, с. 26]

Вислів у тексті першотвору *a royal pain in the ass* – це вульгаризм із тілесним компонентом *ass* і підсилювачем *royal*, що передає роздратування в характерній для Голдена грубуватій манері.

У радянському перекладі зникає саме цей тілесно-вульгарний елемент. Замість нього з'являється образ *кишки перевертаються* та додатково вводиться лексема *свинство*, що зміщує акцент із грубої лайки на емоційно-експресивну реакцію. Експресія зберігається, але її природа змінюється: знижений реєстр оригіналу пом'якшується й набуває літературнішого звучання унаслідок реалізації **тактики евфемізації**. О. Логвіненко зберігає значеннєвий елемент тілесності (*кишки*), але надає вислову більш пристойного смислу, щоб не порушувати ідеологічні канони радянського літературного тексту.

(77) *“And if thy aunt had cojones she would be thy uncle,” another said to him.* [Hemingway 1940, с. 321]

– Якби в твоєї тітки під спідницею було щось інше, то вона була б не тітка, а дядько, – сказав інший партизан. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 385]

– Якби твоя тітка мала cojones, то була б твоїм дядьком, – озвався ще один. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 394]

(78) “*Total, que?*” Pilar said. “*It has come so it has come. Don’t lose thy cojones for the misfortune of another.*” [Hemingway 1940, с. 310]

– Ну що ж, – відповіла Пілар. – Що сталося, те сталося. **І нічого рюмсати над чужим горем.** (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгвей 1984, с. 376]

– *Total, que?** – запитала Пілар. – Сталося те, що сталося. **Нема чого яйця тратити** через чужу біду. * Тут: ну то й що? (ісп.) (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 380]

В обох наведених фрагментах тексту оригіналу ужито іспанське слово *cojones* – грубе розмовне позначення чоловічих геніталій, яке функціонує як вульгарне вираження експресії та демонстративної «мужності».

У сучасному українському перекладі А. Савенець у першому фрагменті вдається до нульового перекладу, очевидно розраховуючи на здатність читача вивести відповідний смисл з контексту, тоді як у другому випадку перекладач використовує словниковий відповідник, зберігаючи як стилістичну позначеність, так і зв’язок з тілесністю. Попри різний спосіб відтворення, обидва перекладацьких рішення зберігають відсил до тілесності і знижений стиль вислову.

У перекладі М. Пінчевського тілесний компонент послідовно модифіковано: у першому прикладі його відтворено як *щось інше*, у другому – *нічого рюмсати*. В обох випадках реалізується **тактика заміни**, зникає фізіологічна прив’язка, наявна в оригіналі, у першому фрагменті також відбувається стилістична нейтралізація: стилістично знижена одиниця замінюється нормативним словосполученням. Таким чином дотримана вимога радянської етичної та естетичної цензури: цільовий читач отримує текст, що позбавлений навіть натяків на асоціацію з тілесністю і є до того ж більш стилістично нейтральним.

Етична цензура як важлива складова моральної цензури також спричиняє до реалізації тактик стратегії модифікації, зокрема заради трансформації таких змістових елементів:

> Еротика, тілесність, прояви сексуальності

Ідеологічно зумовлене перекладацьке втручання шляхом реалізації тактик локальної стратегії модифікації завжди торкається сфери сексуальності та еротичних натяків, які в радянській практиці підлягали особливо ретельній трансформації, якщо не були вилучені, наприклад:

(79) “Yes,” *Agustin said. “Yes. But the necessity was on me as it is on a mare in heat.* [Hemingway 1940, с. 297]

– Знаю, – відповів Агустін. – Знаю. Але мене брала **нетерплячка, як оту кобилу.** (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 367]

– Та знаю, – сказав Агустін. – Знаю. Але мене така **кортячка взяла, як ту кобилу в охоті.** (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 364]

У наведеному уривку тексту оригіналу персонаж вдається до порівняння з твариною в період статевої активності, щоб передати власну непереборну фізіологічну потребу. У перекладі А. Савенця зміст репліки відтворено повною мірою зі збереженням сексуального підтексту вислову (*в охоті*).

У перекладі М. Пінчевського зооморфний образ збережено, однак без уточнення, яке вказує саме на статеvu активність тварини, тобто тут застосовано **тактику генералізації**, яка нівелює сексуально-фізіологічний зміст, що не дає можливості цільовому читачеві пов’язати стан нетерпіння з проявом сексуальності.

(80) “In order to support and aid those men **poorly equipped for procreation,**” *Pilar said, “if there is nothing to see I am going.”* [Hemingway 1940, с. 310]

– Ну, як у кого **в штанях нема сили, то мусить же вона бути хоч у спідниці!** – сказала Пілар. – Звідси все одно нічого не видно, то я вже піду. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 376]

– **Щоб тим чоловікам помагати, які чоловічою силою обділені,** – відповіла Пілар. – Якщо тут нема на що дивитися, я пішла. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 380]

Оригінальна репліка Пілар містить експліцитне посилення на анатомічну нездатність до розмноження, що позначає фізіологічну або сексуальну

неспроможність. Український переклад нашого часу пропонує відповідник, який відтворює зміст виразу повною мірою і надає читачеві доступ до того смислу, що міститься у фрагменті першотвору.

Радянський варіант перекладу подає просторічний варіант *у кого в штанях нема сили*, що перетворює експліцитний зміст вислову на імпліцитний. Використання **тактики заміни** в цьому випадку є прикладом морально-етичної модифікації, у якій натяки на сексуальність, фізіологію редагуються відповідно до соціальних норм доби, що передбачає уникання згадок про репродуктивну неспроможність. Хоча загалом радянський читач отримує можливість вивести смисл, що міститься в одиниці тексту першотвору, але цей смисл виражено непрямо, щоб задовольнити вимоги цензури.

Схожі модифікації спостерігаємо у фрагментах, де йдеться про статевий акт, наприклад:

*(81) He hated injustice as he hated cruelty and he lay in his rage that blinded his mind until gradually the anger died down and the red, black, blinding, killing anger was all gone and his mind now as quiet, empty-calm and sharp, cold-seeing as a man is after he has **had sexual intercourse with a woman that he does not love.***
[Hemingway 1940, с. 380]

*Він ненавидів несправедливість не менше, ніж жорстокість, і він лежав, засліплений люттю, але – поволі злість вгамовувалась, червоно-чорна, сліпа, смертельна злість щезала, і нарешті в думках його з'явилася та порожнеча, спокій, чіткість, холодна тверезість, яка буває **після близькості з коханою жінкою.*** (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 430]

*Несправедливість він ненавидів так само, як жорстокість, і так лежав, охоплений люттю, що сліпила йому мозок, аж поки гнів поступово не вгамувався, аж поки весь червоний, чорний, сліпучий і вбивчий гнів не вивітрився, і думки його не стали тихими, спокійно-порожніми, гострими й тверезо-холодними, як то буває в чоловіка після **статевого стосунку з жінкою, котрої він не кохає.*** (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 470]

(82) *All he did was keep talking in this very monotonous voice about some babe he was supposed to have **had sexual intercourse with** the summer before.* [Salinger 1951, с. 24]

*Розлігся й усе торочить, торочить своїм занудним голосом про якусь дівчисько, що з ним нібито **тягався** минулого літа.* (Переклад О. Логвиненка) [Селінджер 1984, с. 33]

У наведених фрагментах з двох різних першотворів ужито пряме фізіологічне позначення статевого акту *sexual intercourse*.

У перекладі першого фрагменту сучасна українська версія надає переклад, який повністю і дослівно відтворює оригінал.

У той самий час у перекладі цього фрагменту М. Пінчевського спостерігається **тактика заміни** не лише з метою використання етично прийняттого відповідника *близькість* замість *статевого стосунку*, а й заміни виразу *a woman that he does not love* на протилежний за змістом: замість *жінки, яку він не кохає*, з'являється *кохана жінка*, що покликана вписати зміст фрагменту в рамки радянських моральних норм. Таким чином, радянський переклад модифікує зміст першотвору з метою сприйняття свідомістю цільового читача смислу, суголосного з етичними нормами того часу.

У другому фрагменті в перекладі О. Логвиненка пряме означення *sexual intercourse* замінено розмовним *тягався*, тобто як і у М. Пінчевського тут використано **тактику заміни**, але із суттєвою відмінністю: поданий О. Логвиненком розмовний відповідник має негативну і знижену конотацію. Зниженість якнайкраще кореспондує із загальною тональністю оповіді, тоді як елемент негативної оцінки вписує зміст у рамки радянської етики: до цільового читача має бути донесений смисл, що статеві стосунки є чимось поганим, неетичним, аморальним, особливо коли йдеться про позашлюбні стосунки.

(83) *"What'd you do?" I said. "Give her the time in Ed Banky's goddam car?" My voice was shaking something awful.* [Salinger 1951, с. 27]

– *Що ж ви робили в тій бісовій машині? – питаю далі. – Ти її що – той?.*
– *А голос тремтить – кошмар!* (Переклад О. Логвиненка) [Селінджер 1984, с. 38]

(84) *I told him to stop off on the way to the can and give Mrs. Schmidt the time.* [Salinger 1951, с. 29]

А по дорозі в умивалку, – кажу, – заскоч до місис Шмідт і зроби своє діло.
(Переклад О. Логвиненка) [Селінджер 1984, с. 40]

У цих фрагментах тексту першотвору в обох випадках наявна ідіома *give her the time*, що є імпліцитним позначенням статевого акту. Імпліцитність є частиною підліткового ідіолекту Голдена: зміст зрозумілий із контексту, але поданий у прихованій формі.

У перекладі О. Логвиненка у першому прикладі стійкий вираз відтворено за допомогою вислову, що є так само імпліцитним: *ти її що – той?..*, та містить натяк на статеві стосунки. У другому прикладі стійкий вираз замінюється фразою *зроби своє діло*, яка так само імпліцитно вказує на статевий акт. Унаслідок реалізації **тактики заміни** сексуальний підтекст не зникає повністю, однак стає менш прозорим, цільовий читач здатний вивести відповідний смисл, але імпліцитність його вербальної репрезентації кореспондує з етичною нормою радянського часу щодо аморальності позашлюбних статеких відносин, отже, перекладні еквіваленти покликані підтримувати цю норму у свідомості цільового читача.

(85) *I love thee as much feeling thee against me in here in the dark as I love thee making love.* [Hemingway 1940, с. 351]

Коли ти лежиши отак поряд зі мною в темряві, мені так само гарно, як тоді, коли ти зовсім моя. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 408]

Я так само люблю, коли ти вся до мене притискаєшся в темряві, як і тоді, коли кохаєшся. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 434]

У цьому прикладі у тексті оригіналу міститься не фізіологічне, а романтичне позначення статевого акту – *make love*.

У сучасному перекладі як відповідник обрано дієслово *кохаєшся*, яке точно передає зміст оригіналу та зберігає романтичну складову позначення інтимних взаємин.

Проте жорсткість моральної цензури радянського періоду не сприяла згадуванню сексу в будь-якій формі, отже, у перекладі М. Пінчевського фразу *making love* передано як *коли ти зовсім моя*, тобто використано **тактику генералізації**, за допомогою якої вербальні опори побудови смислу статевого акту модифікуються в такий спосіб, що цільовий читач отримує уявлення про наявність зв'язку між героями твору, але не обов'язково інтимного. Отже, перекладачеві вдається не порушити канони радянської моралі та етики.

(86) “... *If I am fit to receive thee,*” she said, suddenly unhappy. [Hemingway 1940, с. 353]

– ... **Якщо тільки я зможу бути з тобою так, як мені хочеться**, – сказала вона і раптом посмутніла. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгвей 1984, с. 409–410]

– ... **Якщо я буду здатна тебе вдовольнити**, – сказала вона, раптом посмутнівши. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 436]

У поданому прикладі визначальним є вислів героїні *If I am fit to receive thee*, який має виразний інтимно-сексуальний підтекст. Архаїзована форма *receive thee* створює багатозначність: вона поєднує емоційне «прийняття» з натяком на готовність до фізичної близькості.

Сучасний український переклад зберігає інтимний зміст, не розмиваючи його абстракцією, і тим самим повною мірою відтворює смисл фрагменту тексту оригіналу.

У радянському перекладі конструкція *якщо тільки я зможу бути з тобою так, як мені хочеться* переносить акцент у сферу почуттів і усуває тілесну і сексуальну конкретику. **Тактика генералізації** тут спрямована на зміщення фокусу уваги цільового читача з фізичної близькості на романтичні стосунки, щоб задовольнити вимоги радянської етичної цензури.

(87) *Women kill me. They really do. I don't mean I'm **oversexed** or anything like that--although I am **quite sexy**.* [Salinger 1951, с. 34]

*Я взагалі перед жінками вмираю. Серйозно кажу. Ні, не в тому розумінні, що **волочуся за ними і т. ін.**, хоч вони справді **мене приваблюють**.* (Переклад О. Логвиненка) [Селінджер 1984, с. 47]

У цьому фрагменті тексту оригіналу герой говорить про власну сексуальність, у своїй підлітковій, дещо самовпевненій манері.

У перекладі О. Логвиненка зміщено акцент: *oversexed* передано як *волочуся за ними*, тобто замість опису внутрішнього стану надано характеристику поведінки; *I am quite sexy* трансформується у *вони справді мене приваблюють*, тобто замість самооцінки героя з'являється твердження про його ставлення до жінок. У результаті реалізації **тактики заміни** зникає пряме проговорювання власної сексуальної привабливості, а репліка набуває смислу, що меншою мірою кореспондує з проявами сексуальності, а також є вираженим у імпліцитний спосіб.

Подібне зміщення акценту простежується і в наступному прикладі:

(88) *If you want to know the truth, I'm a **virgin**.* [Salinger 1951, с. 56]

*Якщо вже хочете знати правду, то я **ще й жінки не знав**.* (Переклад О. Логвиненка) [Селінджер 1984, с. 77]

В оригіналі маємо пряму й лаконічну самоідентифікацію – *I'm a virgin*.

Українська версія перекладу радянського часу подає цю інформацію імпліцитно: *жінки не знав*, що відповідає традиційній цензурно зумовленій практиці цього періоду. **Тактика заміни** у цьому випадку призначена для того, щоб читач мав можливість вивести смисл, закладений у фрагменті першотвору, але на основі тих вербальних одиниць, що відповідають етичним стандартам радянського часу.

> **Натуралістичні та фізіологічні деталі**

Радянська цензура також вимагала трансформації фізіологічної конкретики, натуралістичних деталей, тілесних проявів, експліцитно вербалізованих у тексті оригіналу, наприклад:

(89) *And the quantity of **dung** he ate both from me and from thee.*”
[Hemingway 1940, с. 295]

*І скільки йому довелося проковтнути **образ** від мене й від тебе!*
(Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 366]

*Це при тому, скільки від тебе й від мене він **лайна** наївся.* (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 361]

У цьому фрагменті тексту оригіналу в складі сталого виразу наявна лексична одиниця *dung*, семантика якої відсилає до фізіологічного процесу випорожнення.

У сучасному перекладі зміст вислову збережено повною мірою: *лайна наївся*, що дозволяє перекладачеві відтворити як смисл, закладений автором першотвору в цій конкретній репліці, так і манеру письма Е. Гемінгвея загалом.

У радянському перекладі результатом реалізації *тактики заміни* є словосполучення *проковтнути образ*, що усуває натуралістично-фізіологічний компонент і переносить акцент у морально-психологічну площину. Таким чином у свідомості цільового читача відбувається зміщення фокусу уваги, натуралістично-фізіологічний смисловий елемент стає недоступним через заміну вербальних опор його побудови.

(90) *‘Where do you go, Pablo?’ ‘To **urinate**, woman,’ he told me and I slept again.* [Hemingway 1940, с. 371]

*«Ти куди, Пабло?» А він сказав: «Мені треба **надвір**, жінко», – і я знову заснула.* (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 423]

*«Куди ти йдеш, Пабло?» А він каже: «Та **відлити**», от я й далі заснула.*
(Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 459]

У поданому прикладі репліка тексту оригіналу містить експліцитно позначення фізіологічного процесу сечовипускання.

Сучасна версія українського перекладу передає цей зміст розмовним дієсловом *відлити*, зберігаючи експліцитність позначення фізіологічного процесу і знижений реєстр вислову.

У той самий час радянський переклад замінює пряме експліцитне називання фізіологічної дії *to urinate* описовим імпліцитним *мені треба надвір*. Це дозволяє читачеві вивести смисл, закладений автором першотвору, але більш прийнятний, з погляду цензури, спосіб його вербальної експлікації спотворює уявлення читача про ідіостиль Е. Гемінгвея.

(91) *He'd even pick up your **jock strap** or something.* [Salinger 1951, с. 14]

Що побачить, те й згребе в руки – пояс від штанів, що завгодно.
(Переклад О. Логвиненка) [Селінджер 1984, с. 21]

У цьому фрагменті першотвору міститься словосполучення *jock strap* – елемент чоловічої спортивної білизни (суспензорій), тобто предмет, що безпосередньо контактує з інтимною зоною тіла. Саме це підкреслює негативну характеристику Еклі: він настільки безцеремонний, що бере до рук навіть чужу білизну.

У радянському перекладі це словосполучення відтворено як *пояс від штанів* – деталь одягу, позбавлена будь-якого фізіологічно-інтимного підтексту. У результаті реалізації *тактики заміни* цільовий читач втрачає можливість виведення смислу, суть якого у фізіологічно-інтимній характеристиці деталі одягу. Це цілком відповідає цензурним рестрикціям, але робить не зовсім зрозумілою безцеремонність Еклі: брати чужий пояс від штанів навряд чи так само неетично, як торкатися чужої нижньої білизни.

> Аморальна поведінка

У випадках опису аморальної поведінки фрагменти тексту першотвору, що не вилучаються, піддаються модифікації, наприклад:

(92) *So Simon, having forgotten his teacher's dictum **on the possession of human chattels**, bought three slaves and with their aid established a homestead on the banks of the Alabama River some forty miles above Saint Stephens.* [Lee 1960, с. 4]

Але, знехтувавши повчання свого вчителя щодо людей, які використовують чужу працю, він купив трьох рабів і заснував ферму на

березі Алабами, миль за сорок вище від Стівенса. (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 4]

Тому Саймон, забувши притиси свого навчителя щодо володіння невільниками, купив собі трьох рабів і з їхньою допомогою почав будувати маєток на берегах Алабами, десь за сорок миль від Сент-Стефана. (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 11]

Цей фрагмент тексту оригіналу містить згадування про рабовласницьке минуле роду головної героїні.

Переклад Т. Некряч точно відтворює зміст оригіналу, зберігаючи пряме посилення на рабовласництво (*володіння невільниками*).

Однак у перекладі М. Харенка вжито більш узагальнене формулювання: йдеться про *людей, які використовують чужу працю*. Таке використання *тактики генералізації* зменшує історичну конкретику поняття рабства й переводить його в абстрактнішу соціальну площину, хоча загалом смисл використання праці невільників стає зрозумілим цільовому читачеві, оскільки далі йдеться про те, що Саймон купив собі трьох рабів.

Таке перекладацьке рішення в радянській версії може бути пов'язане як із ідеологічною чутливістю до історичних і соціальних категорій, так і з прагненням не загострювати оцінку постаті предка родини Фінчів, що загалом суперечить позитивній характеристиці цієї родини.

(93) But I corrupted very easily, he thought. [Hemingway 1940, с. 240]

Але я дуже швидко звик, подумав він. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 325]

Але я дуже легко спаскудився, подумав він. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 292]

У тексті оригіналу фраза героя *But I corrupted very easily* передає відчуття внутрішньої моральної деградації – усвідомлення того, що людина швидко піддається розбещенню обставинами війни.

У сучасному перекладі це висловлення відтворено максимально точно: *я дуже легко спаскудився*, що акцентує увагу на самокритиці персонажа.

Натомість у радянському перекладі маємо: *я дуже швидко звик*, що суттєво пом'якшує сенс, адже тут ідеться вже не про моральну деградацію, а лише про пристосування до нових умов.

Ця модифікація шляхом реалізації *тактики заміни* усуває негативну конотацію та нейтралізує критичний зміст висловлення. У результаті радянський читач формує уявлення про героя як того, хто «звикає» до ситуації, але не того, хто визнає власну моральну деградацію. Така заміна відображає прагнення радянського перекладача уникнути відверто негативного зображення людини, яка асоціюється із союзницьким табором, і водночас вписати зміст репліки в ідеологічно зумовлені морально-етичні рамки.

(94) He had not liked Gaylord's, the hotel in Madrid the Russians had taken over, when he first went there because it seemed too luxurious and the food was too good for a besieged city and the talk too cynical for a war. [Hemingway 1940, с. 240]

Коли він уперше потрапив до мадрідського готелю «Гейлорд», де жили росіяни, йому там не сподобалось – обстановка здалася надто розкішною, їжа надто доброю як на обложене місто, а розмови – надто вільними як на воєнний час. (Переклад М. Пінчевського) [Хемінгуей 1984, с. 325]

Коли він уперше потрапив до «Гейлорда», зайнятого росіянами, йому там не сподобалося: готель здавався занадто розкішним, а страви занадто смачними як на місто в облозі, а розмови про війну були занадто цинічними. (Переклад А. Савенця) [Гемінгвей 2018, с. 292]

У цьому фрагменті першотвору надано враження героя від мадрідського готелю «Гейлорд», зайнятого радянськими представниками. Атмосфера закладу контрастує з умовами обложеного міста: розкішна обстановка, надто добра їжа й розмови, що видаються недоречними під час війни через їхню надмірну цинічність. Таке поєднання формує критичний образ простору, віддаленого від воєнної реальності.

Сучасний переклад Т. Некряч повною мірою відтворює зміст фрагменту, що дозволяє донести до читача закладений автором смисл.

У радянській версії перекладу прикметник *цинічні* замінено на *вільні*, що суттєво пом'якшує, якщо не нівелює загалом негативну конотацію. Використання *тактики заміни* призводить до того, що критичний акцент частково знімається, а опис радянського осередку в умовах війни втрачає виразну негативно-оцінну різкість. Увесь фрагмент загалом створює у свідомості радянського читача уявлення про критичне ставлення героя до атмосфери готелю, де мешкають радянські представники: розкішне життя у цей період підлягало осуду з морально-етичних міркувань, сприймалося як ідеологічно несхвалювана поведінка. Тактика заміни тут покликана знизити рівень негативної оцінки способу життя радянських представників, щоб хоча б частково нівелювати критику.

*(95) But what was **strip poker**? We had no chance to find out: Miss Rachel went off like the town fire siren: “Doo-o Jee-sus, Dill Harris! **Gamblin’** by my fishpool? I’ll **strip-poker** you, sir!”* [Lee 1960, с. 56]

*І все-таки що ж це за **покер**? Але ми не встигли з'ясувати. Почувся голос міс Рейчел – не голос, а пожежна сирена.*

*– О боже, Діл Гарріс! **Грати** біля мого ставка? Я тобі покажу **покер роздяганку!*** (Переклад М. Харенка) [Лі 1975, с. 52]

*Але що це за **покер на роздягання**? Можливості дізнатися в нас не було, бо міс Рейчел заревла, як пожежна сирена:*

*– Боже милостивий, Діллі Гарісе! **Грати в азартні ігри** у мене біля ставка? Я тобі зараз дам такий **покер на роздягання**, що ти...* (Переклад Т. Некряч) [Лі 2023, с. 68]

У цьому фрагменті тексту оригіналу ключовим є слово *gamblin’*, яке вказує на азартну гру, як на діяльність, що оцінюється негативно з морально-етичних міркувань. Тим більше, що у контексті сцени йдеться не просто про «гру в покер», а про гру на роздягання, тобто про порушення декількох етичних норм – тим більше в дитячому середовищі.

У сучасній версії українського перекладу зміст фрагменту повністю відтворено (*покер на роздягання, грати в азартні ігри*).

У радянському перекладі *gambling* відтворено як *грати*, тобто тут реалізовано **тактику генералізації**, за рахунок якої нівелюється негативна оцінка, а цільовий читач втрачає доступ до смислу *азартні ігри*, який кореспондує з невідповідністю морально-етичним нормам. *Strip poker* на початку першої репліки перекладено як *покер*, щоб змінити фокус уваги читача зі смислу *гра у карти на роздягання* на смисл *гра у карти*; в останній репліці *strip poker* відтворено як *покер роздяганка*, очевидно з метою зробити смисл не зовсім зрозумілим. **Тактика заміни**, використана в обох цих випадках, має на меті не акцентувати увагу читача на діях, неприйнятних з точки зору радянських морально-етичних нормативів.

Висновки до Розділу 3

1. Ідеологічний вплив на український переклад 1970–1980-х років виявляє себе у вигляді цензури, реалізованої також за посередництвом локальної стратегії модифікації. Ця стратегія призначена для трансформації змістових елементів, які формують у читача знання, уявлення та асоціації несумісні з радянськими ідеологічними постулатами на ідеологічно більш або повністю прийнятні, а також для приведення стилю перекладного тексту у відповідність до вимог соцреалістичного канону.

2. Локальна стратегія модифікації подана тактиками генералізації, заміни та евфемізації, які мають схожі риси та відмінності з аналогічними перекладацькими трансформаціями. Суть відмінностей у тому, що функцією тактик локальної стратегії модифікації є не дотримання мовних норм чи намагання зробити текст зрозумілим для цільового читача, а потреба привести у відповідність до ідеологічних норм зміст (через генералізацію, заміну) чи стиль (через евфемізацію) цільового тексту.

3. Тактики локальної стратегії модифікації, так само, як і стратегії скорочення, співвіднесені з обома типами радянської цензури: (1) політико-соціальною та (2) моральною. Але реалізація тактик генералізації, заміни,

евфемізації, спричинених цими типами цензури мають свої характерні риси, а саме: обумовлена реалізацією тактик генералізації та заміни диференціація змісту в межах політико-соціальної та моральної цензури має збіжні та відмінні характеристики у порівнянні з реалізацією тактики вилучення; тактика евфемізації виявляється набагато продуктивнішою у відтворенні ненормативних мовних одиниць, ніж тактика вилучення.

3.1. Реалізації тактики генералізації та заміни, спричинені політико-соціальною цензурою, охоплюють текстові фрагменти оригінального тексту, що репрезентують такі змістові елементи:

- політичні (негативна оцінка відхилень у політичних поглядах, принципи формування армійських структур), що містять критику радянської політики;

- соціально-побутові (соціальна підтримка населення з боку держави у капіталістичних країнах, соціально-побутові реалії західного світу) що репрезентують позитивні риси західного світу та інформують про спосіб життя його громадян;

- релігійні (Бог та біблійні персонажі, Біблія та релігійні свята), які прямо або опосередковано асоціюються з вірою та суперечать впроваджуваному радянською владою атеїстичному світоглядові.

3.2. Реалізації тактик генералізації та заміни також модифікують змістові елементи під впливом моральної цензури, зокрема такі, що стосуються:

- еротики, тілесності, проявів сексуальності;
- натуралістичних та фізіологічних деталей;
- аморальної поведінки.

Ці змістові елементи піддані модифікації через їхню невідповідність ідеологічно і цензурно схвалюваним етичним нормам радянського часу.

4. Моральна естетична радянська цензура обумовлює імплементацію тактики евфемізації з метою модифікації стилю першотвору та приведення його у відповідність до літературних стандартів радянського часу шляхом заміни ненормативних мовних одиниць на більш або цілком нормативні.

Ненормативна лексика під час реалізації ідеологічно обумовлених стратегій і тактик в абсолютній більшості випадків модифікується (евфемізується), а не вилучається. Тактика евфемізації також задіяна для модифікації ненормативних мовних засобів, що є гендерно / сексуально позначеними або асоціюються з тілесністю, що є виявом поєднання естетичної та етичної цензури.

5. Реалізація тактик локальної стратегії модифікації у перекладах радянського часу, як результат політико-соціальної та моральної цензури, трансформує вербальні опори, призначені для побудови у свідомості цільового читача ідеологічно небажаних з погляду цензури смислів. Унаслідок імплементації тактик генералізації, заміни, евфемізації, ці смисли стають повністю або частково недоступними для читача, у свідомості якого відбувається трансформація предметного змісту, зміщення фокусу уваги, узагальнення отримуваної інформації, заміна знака оцінки. Модифікація змісту чи стилю також може призводити до втрати емоційно-стилістичного забарвлення та експресивного потенціалу текстових фрагментів, характеристики персонажів тощо, що збіднює художні властивості тексту першотвору.

6. У сучасних українських перекладах фрагменти оригінального тексту, які містять реалізації тактик локальної стратегії модифікації у радянських версіях перекладів, відтворено без модифікацій або з незначними змінами, що суттєво не позначаються на змістових параметрах і стильових характеристиках. Це засвідчує лібералізацію вимог до діяльності перекладача, що разом зі зміною ідеологічного контексту дозволяє забезпечити сучасному українському читачеві доступ для виведення смислів, закладених автором першотвору.

Основні положення цього розділу викладено в таких публікаціях автора [Тулупов 2025а; Тулупов 2025б; Тулупов, Кіріченко 2022].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному аналізу ідеологічного аспекту українського перекладу англійськомовної художньої прози другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Вибір теми дослідження обумовлено глобальною тенденцією сучасного перекладознавства до віддання пріоритету культурі, що залучає до кола перекладознавчих проблем і ідеологічний чинник. У той самий час, проблематика ідеологічного аспекту перекладу ще далека від вичерпання, що й стимулює наш науковий пошук. Обраний для аналізу період вважаємо перспективним для аналізу впливу ідеології на український художній переклад, оскільки цей період співвіднесений з радикальними ідеологічними змінами в українському суспільстві, що дозволяє у порівняльному аспекті розглянути переклади 1970–1980-х років і нашого часу та виявити кореляції між змінами суспільно-ідеологічного контексту та особливостями перекладацької практики.

Поставлена у дисертації мета – вивчення ідеологічного аспекту українського перекладу шляхом виявлення специфіки перекладацьких ретрансляцій англійськомовних художніх прозових творів радянського періоду та доби незалежності – визначена назрілою потребою виявлення впливу ідеології на український переклад останнього півсторіччя із застосуванням комплексного підходу, що поєднує урахування культурно-соціальних чинників та інструментарію перекладацького аналізу. Досягнення цієї мети сприяє подальшому розвитку культурного перекладознавства шляхом глибшого осмислення ідеологічно зумовлених стратегій і тактик та поглибленню наукового знання про український художній переклад з урахуванням його суспільної значущості.

Для досягнення мети дослідження необхідно було систематизувати релевантні набутки теоретичного досвіду, визначити методологічні підвалини аналізу, сформувані джерельну базу та дібрати з неї ілюстративний матеріал,

провести науково-практичний аналіз цього матеріалу та узагальнити отримані результати у вигляді висновків.

Опертя на теоретичні положення культурної парадигми перекладацьких студій уможлиблює осмислення художнього перекладу як когнітивно-комунікативної мовленнєвої (по суті дискурсивної) діяльності. Це відбувається як результат зміщення фокусу уваги з мови та тексту на культуру, внаслідок чого переклад тлумачиться як культурний трансфер, у процесі якого перекладачеві відводиться роль повноцінного співавтора.

Сприйняття свідомістю перекладача іншомовного / іншокультурного тексту відкриває систему виборів перекладацьких рішень, а саме: вибір стратегії як інструменту перекладацької діяльності. Спираючись на позицію Лоренса Венуті, до таких стратегій відносимо доместикацію та форенізацію. Також поділяємо точку зору вітчизняної дослідниці Тетяни Андрієнко щодо розуміння перекладацької стратегії як регулятиву когнітивної діяльності перекладача, ментальної програми перекладацької діяльності, сформованої внаслідок пересотворення концепту тексту оригіналу та вибору уявного образу цільового тексту. Оскільки вибір перекладацьких рішень здійснюється у межах бінарної опозиції наближення тексту перекладу до цільової або вихідної лінгвокультури, вважаємо доцільним покластися на думку авторів, які описують доместикацію та форенізацію як глобальні стратегії перекладацької діяльності, які надалі специфікуються у локальних стратегіях.

З позицій обраного у роботі підходу, культуру в перекладі розуміємо не лише як національно і мовно специфічні одиниці тексту першотвору, що потребують відтворення у цільовому тексті, а як культурний контекст оригіналу, вбудований у текст у вигляді культурного коду.

Поділяючи точку зору класиків культурного перекладознавства щодо нерозривного зв'язку між культурою та ідеологією, вважаємо, що культура і ідеологія перебувають у відношеннях взаємозумовленості: культура виступає ширшим і більш стабільним ментальним простором, тоді як ідеологія є її

вужчим і більш динамічним компонентом, пов'язаним із механізмами соціально-політичної регуляції.

Важливість поняття *ідеології* засвідчена значною увагою до нього у філософії та низці гуманітарних наук. Автори наявних розвідок наголошують на зв'язках ідеології і влади, гегемонії, соціальної практики, з одного боку, та ідеології і мови та дискурсу, з другого боку. Осмислення ідеології гуманітарною наукою покладено в основу перекладознавчого розуміння цього поняття як системи ідей, вірувань, переконань, які впливають на інтерпретацію та ретрансляцію перекладачем тексту першотвору.

Інструментом ідеологічного впливу на переклад, як доведено, виступає цензура, причому характер ідеологічного впливу визначається типом цензури: інституційна цензура здійснювана державою є жорсткою та обов'язковою, тоді як неінституційна цензура не передбачає втручання з боку держави та надає перекладачеві значно більшу свободу дій. Цензурне втручання реалізується як на етапі відбору текстів для перекладу, так і в процесі їхнього трансферу в приймаючу культуру, останнє передбачає вплив цензора, роль якого можуть виконувати різні суб'єкти перекладацької діяльності, включно з самим перекладачем, який вдається до самоцензури.

Очевидно, що у радянський час український переклад перебував під тиском інституційної цензури, яка вимагала суворого дотримання тогочасних ідеологічних постулатів, а також орієнтації на російський переклад, який зазвичай був хронологічно першим, як на зразок для наслідування. У наш час, позбавившись лещат радянської ідеології, перекладачі працюють в умовах неінституційної цензури, що обумовлює розбіжності в наявних версіях українських перекладів.

Грунтовний аналіз проявів радянської цензури в працях вітчизняної дослідниці Наталії Рудницької засвідчив наявність двох основних векторів цензурного тиску, які в нашому дослідженні позначено термінами політико-соціальна та моральна цензура.

Для проведення науково-практичного аналізу та виявлення ідеологічно зумовленого впливу цензури було обрано канонічні англійськомовної художні твори, проблематика яких є ідеологічно чутливою, а також їхні переклади або перевидання різних часових періодів, а саме: роман Гарпер Лі (*Harper Lee*) «Вбити пересмішника» (*To Kill a Mockingbird*), перекладений Михайлом Харенком у 1975 році та Тетяною Некряч у 2015 році; роман Ернеста Гемінгвея (*Ernest Hemingway*) «По кому подзвін» (*For Whom the Bell Tolls*), перекладений Маром Пінчевським у 1981 році та Андрієм Савенцем у 2018 році; роман Джерома Девіда Селінджера (*J. D. Salinger*) «Над прірвою у житті» / «Ловець у житті» (*The Catcher in the Rye*), перекладений Олексою Логвиненком у 1984 році, перевиданий у 1993 та 2010 році. Загальна суголосність проблематики першотворів, що сформували джерельну базу дослідження, радянським ідеологічним постулатам не означає їх повної ідеологічної відповідності цим постулатам, що спричиняє тиск цензури на переклади обраних творів за радянських часів.

З перелічених текстів художніх прозових творів було відібрано одиниці аналізу – різнорівневі за формальним критерієм (від слова до фрагменту тексту) текстові елементи, що виступають носіями ідеологічного змісту в першотворі, та їхні відповідники у версіях українських перекладів.

Керуючись обраними у дослідженні методологічними принципами міждисциплінарності та діяльності, обрані для аналізу фрагменти текстів першотворів та перекладів було вивчено з точки зору впливу політико-соціальної / моральної цензури, застосованих перекладачем стратегій та тактик; було визначено функцію ідеологічно обумовлених змін у версіях перекладів радянського часу в термінах прогнозованого впливу на свідомість цільового читача; було встановлено відсутність подібних змін у перекладах нашого часу, що підтверджує саме ідеологічно зумовлений тиск цензури на український переклад радянського періоду.

Проведений аналіз засвідчив, що під впливом радянської політико-соціальної цензури в перекладах 1970–1980-х років трансформаціям піддано

змістові елементи першотворів, які є носіями політичних, релігійних, суспільно-побутових смислів, несумісних з радянськими ідеологічними догмами. Вплив моральної цензури в українських перекладах цього періоду засвідчено в трансформаціях, яким піддано змістові елементи оригінальних текстів, що виступають носіями етичних смислів, які є ідеологічно небажаними з точки зору радянського цензора, а також у трансформаціях елементів першотворів, що характеризуються невідповідністю радянським стилістичним художнім канонам.

Поділяючи точку зору Лоренса Венуті щодо ідеологічної адаптації перекладеного тексту як одомашнення, вважаємо доместикацію глобальною стратегією ідеологічного впливу. Спираючись на наявний досвід аналізу цензурних втручань у переклад та на дані власного аналізу, до локальних стратегій ідеологічного впливу відносимо скорочення та модифікацію.

Дослідження засвідчило, що локальна стратегія скорочення реалізується тактикою вилучення, яка спрямована на усунення змістових елементів, здатних формувати у цільового читача ідеологічно небажані для радянського цензора знання, уявлення, асоціації. Тактика вилучення реалізується у рамках як політико-соціальної, так і моральної цензури; як на мікрорівні (у межах висловлення), так і на макрорівні (у межах цілого тексту). Причому політико-соціальні змісти частіше зазнають макрорівневих втручань.

Локальна стратегія модифікації охоплює тактики заміни, генералізації та евфемізації. Тактики заміни та генералізації забезпечують трансформацію або узагальнення ідеологічно небажаних елементів змісту, тоді як евфемізація спрямована на стилістичну нейтралізацію або принаймні на пом'якшення ненормативних мовних засобів відповідно до естетичних норм радянського періоду, причому ідеологічно зумовлена стилістична регуляція тексту оригіналу частіше здійснюється шляхом модифікації, ніж шляхом скорочення.

Співвідношення між ідеологічно зумовленими тактиками і перекладацькими трансформаціями має відносний характер: вони подібні чи збіжні за формою та/або лексико-семантичними чи стилістичними

параметрами, але відрізняються за своїм функційним призначенням. Перекладацькі трансформації спрямовані на досягнення мовної або стилістичної відповідності, тоді як тактики ідеологічного впливу виконують функцію адаптації тексту перекладу до ідеологічних норм цільової лінгвокультури у певний історичний період, у нашому випадку до радянської ідеології.

Цензурні втручання в перекладах радянського періоду призводять до редукації предметного змісту, втрати стилістичних і прагматичних характеристик, зміщення акцентів, трансформації оцінної модальності тощо. Унаслідок цього обмежуються читацькі можливості сприйняття та інтерпретації змісту тексту оригіналу, формування у цільового читача повного і відносно точного уявлення про авторський задум і стиль.

Порівняння радянських і сучасних версій українських перекладів англійськомовних художніх прозових творів дозволило виявити принципові відмінності в підходах до відтворення змісту та стилю першотворів, зумовлені зміною ідеологічних орієнтирів. У сучасних українських перекладах реалізацій локальних стратегій скорочення та модифікації, як виявів цензурних втручань, не зафіксовано. Українські переклади доби незалежності демонструють більш повне і точне відтворення змісту і стилю першотвору, що свідчить про зміну перекладацьких норм і орієнтирів за відсутності інституційного ідеологічного контролю.

Таким чином, вважаємо, що поставленої мети досягнуто: у дослідженні вперше проведено комплексний аналіз ідеологічного аспекту англо-українського художнього перекладу останніх п'ятдесяти років з урахуванням змін у суспільній ідеології у взаємозв'язку зі змінами в перекладацькій практиці. Здійснено системний аналіз проявів цензури в українських перекладах 1970–1980-х років, що охоплює чинники ідеологічного характеру (типи цензури) та перекладознавчий інструментарій (стратегії і тактики перекладу). У роботі також подано трактування перекладацьких трансформацій як таких, що певною мірою кореспондують з тактиками ідеологічного впливу.

Перспективу подальшої роботи вбачаємо в розширенні її меж у двох напрямках, що передбачають (1) розширення хронологічних меж досліджуваних українських перекладів, (2) розширення реєстру першотворів шляхом залучення до аналізу англійськомовних художніх прозових творів різних жанрів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альошина М. Методологія «культурного повороту» в сучасному перекладознавстві та проблеми адекватності в перекладі. *Південний архів* : зб. наук. пр. Серія «Філологічні науки». Херсон, 2019. Вип. 77. С. 72–75. <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2019-77-13> (дата звернення: 16.10.2022).
2. Андрієнко Т. П. Стратегії і тактики перекладу: когнітивно-дискурсивний аспект (на матеріалі художнього перекладу з англійської мови на українську) : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016а. 340 с.
3. Андрієнко Т. П. Стратегії архаїзації та модернізації у перекладі художніх текстів XVI–XVII століть. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2016б. Т. 3 (2). С. 7–21.
4. Андрійчук Н. Парадигма як термін. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». Львів : Національний університет «Львівська політехніка». 2008. № 620. С. 254–257. URL: https://vlp.com.ua/files/52_3.pdf (дата звернення: 09.02.2023).
5. Аррожу Р. Філософія та переклад : пер. з англ. Н. Зінукова. *Енциклопедія перекладознавства* : пер. з англ. / за ред.: Іва Гамб'є та Люка ван Дорслара ; за заг. ред. О. А. Кальниченка та Л. М. Черноватого. Вінниця : Нова книга, 2020. Том 1. С. 522–527.
6. Бацевич І. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 240 с.
7. Білоцерківець Н. Джером Девід Селінджер – ловець у житті. *Всесвіт*. 1985. № 7. С. 137–140. Рец. на кн.: Селінджер Дж. Д. Над прірвою у житті : повісті, оповід. : пер. з англ.: О. Логвиненко, О. Терех, О. Сенюк, Ю. Покальчук. Київ : Молодь, 1984. 192 с.

8. Бойко Я. В. Когнітивний стиль перекладача: «модернізація» vs. «історизація» часово віддаленого першотвору (на матеріалі українських ретрансляцій трагедій У. Шекспіра). *Міжнародний філологічний часопис*. Київ, 2021. Т. 12, № 3. С. 50–56. <https://doi.org/10.31548/philolog2021.03.050>.
9. Бойко Я. В. Когнітивно-дискурсивна модель діахронної множинності перекладів часово віддаленого першотвору (на матеріалі українських ретрансляцій трагедій В. Шекспіра XIX–XXI століть): автореф. ... дис. д-ра філол. наук : 10.02.16. Харків, 2023. 38 с.
10. Бойко Я. В. Стилїстика часовіддаленого першотвору як фактор діахронної множинності перекладу (на матеріалі українських ретрансляцій трагедій В. Шекспіра). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика»*. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Том 35 (74), № 1, Ч. 1. С. 216–221.
11. Бойко Я., Ніконова В. Узагальнена система перекладацьких відтворень у досягненні еквівалентності й адекватності у перекладі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»*. 2025. №101. С. 60–74. <https://doi.org/10.26565/2786-5312-2025-101-06>.
12. Булкіна І. Тетяна Некряч: Як Скаут став Глазастиком, а потім знов – Скаутом. 26.05.2016. URL: <https://inkyiv.com.ua/2016/05/tetyana-nekryach-yak-skaut-stav-glazastik/> (дата звернення: 12.04.2025).
13. Венгринюк М. І. Функції етнокультурних стереотипів у художньому тексті (на матеріалі роману Гарпер Лі «Вбити пересмішника»). *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. Дніпро, 2020. № 1 (19). С. 76–82. DOI: 10.32342/2523-4463-2020-1-19-6.
14. Вітгенштейн Л. *Tractatus Logico-Philosophicus*. Філософські дослідження : пер. з нім. Є. Поповича. Київ : Основи, 1995. 311 с.
15. Внукова А. Цензура. URL: bitlex.ua/uk/blog/terms/post/tsenzura. (дата звернення: 16.10.2023).

16. «Всесвіт» у ХХ сторіччі : бібліогр. покажчик змісту укр. журналу іноземн. літ. за 1925–2000 рр. / укл. О. І. Микитенко, Г. І. Гамалій. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2004. 712 с.
17. Задорожна А. Перекладацькі трансформації як засіб досягнення еквівалентності перекладу. *Актуальні проблеми гуманітарних наук*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 27, Т. 2. С. 57–61. <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/27.203522> (дата звернення: 20.07.2025).
18. Засекін С. В. Психолінгвальні закономірності відтворення художнього тексту в перекладі (на матеріалі англійської та української мов) : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.16. Харків, 2020. 486 с.
19. Зубченко О. Р. Внутрішня рецензія як вид перекладознавчого аналізу. *Science and Education a New Dimension*. 2017. Vol. V (21), Iss. 125. P. 70–73. URL: <https://europub.co.uk/articles/-A-521007> (дата звернення: 17.09.2025).
20. Івахненко А. О. Складові мовленнєвого образу маніяка в медичному трилері та способи їх відтворення в перекладі (на прикладі твору Т. Геррітсен *The Apprentice*). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика»*. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Т. 34 (73). №3. С. 148–153. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.3/27>
21. Івахненко А. О. Варіативність передачі термінів у романі Тесс Геррітсен «*The Sinner*». *Вісник науки та освіти. Серія «Філологія»*. Київ : Видавнича група «Наукові перспективи», 2025а. №12(42). С. 502–513. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-12\(42\)-502-513](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-12(42)-502-513)
22. Івахненко А. О. Відтворення мовленнєвого образу Невидимця в романі Г. Веллза у перекладі Миколи Іванова. *Актуальні питання іноземної філології*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2025б. № 23. С. 45–51. <https://doi.org/10.32782/2410-0927-2025-23-6>
23. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми : навчальний посібник. Вінниця : Нова книга, 2004. 576 с.

24. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. Перекладознавство (німецько-український напрям): підручник для студентів вищ. навч. закл. 3-тє вид., доп. і перероб. Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2014. 640 с.
25. Книжконовини: 100 книг XXI століття від *The New York Times* українською. *Readeat*. 16.07.2024 р. URL: <https://readeat.com/blog/knyzhkonovyny-100-knyh-21-stolittya-vid-the-new-york-times-ukrayinskoju> (дата звернення: 17.12.2025).
26. Коломієць Л. В. Український художній переклад та перекладачі 1920–30-х років : матеріали до курсу «Історія перекладу» : навч. посіб. Вінниця : Нова Книга, 2015. 360 с.
27. Коптілов В. В. Першотвір і переклад. Роздуми і спостереження. Київ : Дніпро, 1972. 214 с.
28. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу : навч. посіб. Київ : Юніверс, 2003. 280 с.
29. Коханська І. С. Літературна репутація роману Е. Хемінгвея «По кому подзвін» в американському, російському та українському літературознавстві : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05. Тернопіль, 2007. 20 с.
30. Кочур Г. Майстри перекладу. *Всесвіт*. 1966. № 4. С. 17–24.
31. Кочур Г. Здобутки й перспективи. *Всесвіт*. 1968. № 1. С. 92–97.
32. Крилова-Грек Ю. М. Психолінгвістичні аспекти перекладу текстів художнього стилю. URL: <https://www.academia.edu/33589244> (дата звернення: 20.10.2025).
33. Кульчицький С. В. Інтернаціонал Комуністичний. *Енциклопедія Сучасної України* : енциклопедія / редкол.: І. М. Дзюба та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12410> (дата звернення: 20.03.2025).
34. Ласінська Т. А. Загальні принципи перекладу архаїчної лексики. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2017. Vol. V(35), Issue 125. С. 36–39.

35. Линтвар О. М. До проблеми художнього перекладу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2012. Вип. 30. С. 144–147.
36. Лукаш М. Про переклад поеми К. В. Іванова «Нарспі» (Перекладач Я. Шпорта). *Теорія і практика перекладу* : респ. міжвід. наук. зб. Київ : Вища школа, 1992. С. 19–27.
37. Лютий Т., Ярош О. Ідеологія: матриця ілюзій, дискурсів і влади. Київ : НаУКМА, 2016. 198 с.
38. Мартинюк А. П., Северін М. О. Когнітивно-комунікативний аспект відтворення назв квазіреалій в англо-українських перекладах фентезі. *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2024. № 61. С. 160–170. <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.13>
39. Марховська А. Ю. Відтворення евфемізмів в українських перекладах іспанськомовної художньої прози : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Київ, 2016. 20 с.
40. Ніколаєва Т. М. Особливості художнього перекладу з української на англійську мову. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»*. Дрогобич, 2018. Вип. 42. С. 119–127.
41. Новикова М., Хмельницька Н. Тепло живого слова. *Всесвіт*. 1985. № 12. С. 140–144.
42. Окаринський В. М. Український скаутський рух у Центральній та Південно-Східній Україні. *Наукові записки НаУКМА* : спеціальний випуск. 2000. Т. 18, ч. 1. С. 134–139. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10552> (дата звернення: 12.10.2025).
43. Оксимець О. Труднощі перекладу. Українською перекладено лише 27 із 100 найкращих романів сучасності (інфографіка). *Texty.org.ua*. 29.10.2013 р. URL: https://texty.org.ua/fragments/49332/Trudnoshhi_perekladu_Ukrajinskoju_perekladeno_lyshe_27_iz-49332/ (дата звернення: 17.12.2025).

44. Пешкова О. Г. Стратегії та чинники англо-українського перекладу мовної гри в науково-популярному дискурсі : дис. ... докт. філософії : 035 Філологія. Харків, 2024. 252 с.
45. Плетенецька Ю. М. Переклад жаргонізмів, сленгу, вульгаризмів та різновидів соціального діалекту в творі Дж. Селінджера «Над прірвою в житті». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2016. Вип. 61. С. 321–324.
46. Поліщук О. П. Художнє мислення: естетико-культурологічний дискурс : монографія. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2007. 208 с.
47. Поліщук Л., Пушкар Т. Взаємозв'язок перекладу та формування національної ідентичності в умовах глобальної комунікації. *Studia Methodologica*. 2024. Вип. 57. С. 208–214. <https://doi.org/10.32782/2307-1222.2024-57-22>
48. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 498 с. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/8879> (дата звернення: 18.11.2022).
49. Ребрій О. В. Теорія міжкультурної комунікації: конспект лекцій для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» факультету іноземних мов. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. 100 с.
50. Ребрій О. В., Лисенко А. В. Транскреація та локалізація як стратегії перекладу рекламних повідомлень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. Одеса, 2025. Т. 2, № 74. С. 146–151. <https://doi.org/10.32782/2409-1154.2025.74.2.29>
51. Рильський М. Т. Проблеми художнього перекладу. *Рильський М. Мистецтво перекладу. Статті. Виступи. Нотатки*. Київ : Радянський письменник, 1975. С. 26–27.
52. Романенко Н. Рецепція роману «По кому подзвін» Е. Гемінгвея українською літературою ХХ–ХХІ століть (етапи, перешкоди, новітня версія). *Актуальні питання гуманітарних наук* : збірник наукових праць молодих вчених

- Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Том 2, Вип. 24. С. 108–114.
53. Рудницька Н. Переклади роману О. Вайлда «Портрет Доріана Грея»: ідеологічний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов»*. 2012. №1023, Вип.72, С. 225–231.
54. Рудницька Н. М. Відлуння радянської цензури і переклад у сучасних Україні та Росії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія»*, 2013а. № 73. С. 134–140.
55. Рудницька Н. М. Самоцензура перекладача. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки»*. 2013б. Вип. 2. С. 134–137.
56. Рудницька Н. Заборонені теми радянського художнього перекладу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов»*. 2014а. № 1102. Вип. 77. С. 198–203.
57. Рудницька Н. М. «Секса у нас нет»: пуританська цензура в радянському художньому перекладі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання»*. 2014б. № 1125, Вип. 79. С. 63–69.
58. Рудницька Н. М. «Не-особи» радянського перекладу. *Іноземна філологія*. Львів, 2015. Вип. 128. С. 97–103.
59. Рябчук О. В., Разумна К. А., Сіваєва О. С. Перекладацькі стратегії як засоби маніпуляції свідомістю. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2021. Вип. 18. С. 220–224. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/59212> (дата звернення: 21.07.2025).
60. Селіванова О. О. Проблема диференціації перекладацьких трансформацій. *Нова філологія*. 2012. №50. С. 201–208.

61. Сірук Н., Марківська Л. Цензура як засіб ідеологічного контролю в УРСР (20–50-ті роки ХХ століття). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Т. 5. Вип. 27. С. 10–15. DOI: 10.24919/2308-4863.5/27.204050
62. Стріха М. В. Український переклад і перекладачі: між літературою і націєтворенням : монографія. Київ : Дух і літера, 2020. 520 с.
63. Таран О., Шумейко Д. Міждисциплінарна методологія в дослідженнях проблем розслідування воєнних злочинів. *Наука і правоохорона*. Київ, 2025. Т. 3, № 69. С. 52–59. <https://doi.org/10.33270/0525693.5>
64. Тригуб А. М. Рецензійне мистецтво Володимира Митрофанова. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2015. Вип. 51. С. 567–575. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2015_51_84 (дата звернення: 17.09.2025).
65. Український правопис. вид. друге, виправлене і доповнене. Київ : Академія наук Української РСР, 1960. 272 с.
66. Український правопис / голова комісії М. В. Стріха [та ін.]; Українська національна комісія з питань правопису. Київ : Наукова думка, 2019. 282 с.
67. Федотова О. О. Політична цензура друкованих видань в УСРР–УРСР (1917–1990 рр.) : монографія. Київ : Парламентське вид-во, 2009. 352 с.
68. Федотова О. О. Політична цензура в УСРР–УРСР: практика обмеження друкованої продукції. *Вісник Книжкової палати*. Київ, 2012. № 2. С. 45–47.
69. Фролова І. Є., Лапіна О. В. Чинники ідеологічного впливу на переклад (на матеріалі українських перекладів роману Е. Гемінгвея «По кому подзвін» 1981 та 2018 рр.). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. Вип. 94. С. 40–46. <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2021-94-06>
70. Фролова І. Є. Типи трансформації вилучення в художньому перекладі. *Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація* : тези доповідей ХХІІ наукової конференції, м. Харків, 3 лютого 2023 р. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2023. С. 133–134.

71. Фролова І. Є. Цензура як вияв ідеологічного впливу в художньому перекладі. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2025. № 40. Том 2. С. 140–145. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.24>
72. Худолій А. О. Лінгвопрагматичні аспекти стратегій перекладу англомовних текстів. *Наукові записки НаУ «Острозька академія». Серія «Філологія»*. 2024. Вип. 23(91). С. 37–42. URL: <http://journals.oa.edu.ua/Philology/article/download/4202/3850> (дата звернення: 17.01.2025).
73. Цензура – що це таке в ЗМІ та Інтернеті. Види, форми, причини та наслідки цензури. URL: <https://termin.in.ua/tsenzura/#lwptoc2> (дата звернення: 17.09.2023).
74. Чайковська Т. В. Труднощі художнього перекладу. *Сучасні наукові дослідження – 2006*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 20–28 лютого 2006 р. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. С. 25.
75. Чередниченко О. І. Перекладацький доробок Григорія Кочура : До 100-літнього ювілею Майстра. *Всесвіт*. 2009. № 5–6. С. 185–190.
76. Швидченко А. В. Слова-паразити в сучасному молодіжному сленгу. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2012. № 2 (4). С. 192–194.
77. Шемуда М. Г. Художній переклад як важливий чинник міжкультурної комунікації. *Наукові записки НДУ імені М. Гоголя. Серія «Філологічні науки»*. 2013. Кн. 1. С. 164–168.
78. Althusser L. Ideology and Ideological State Apparatuses. *Lenin and Philosophy and other Essays* / ed. by L. Althusser. New York : Monthly Review Press, 1971. P. 127–189.
79. Álvarez R., Vidal M. C. Translating: A political act. *Translation, power, subversion* / ed. by R. Álvarez, M. C. Vidal. Philadelphia : Multilingual Matters, 1996. P. 5–10.

80. An G. Domestication and Foreignisation in Translation Studies: A Bibliometric Analysis of WoS Core Journal Articles. *Journal of Intercultural Communication*. 2024. Vol. 24, No. 4. P. 13–22. <https://doi.org/10.36923/jicc.v24i4.933> (last accessed: 20.02.2025).
81. Andrienko T. Archaizing and Modernizing Strategies in Translation of the Texts in the 16–17th Centuries. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2016. Vol. 3, No. 2. P. 7–21. <https://doi.org/10.29038/eejpl.2016.3.2.and> (last accessed: 11.04.2023).
82. Applebee A. N. *Literature in the Secondary School: Studies of Curriculum and Instruction in the United States*. Urbana, IL : National Council of Teachers of English, 1993. 250 p.
83. Baer B. J. *Translation and the Making of Modern Russian Literature*. New York & London : Bloomsbury Academic, 2016. 213 p.
84. Baker M. *Translation and conflict: A narrative account*. London & New York : Routledge, 2018. 204 p.
85. Balingit M. To Kill a Mockingbird, Other Books Banned From Minnesota Schools. *The Washington Post*. 2018. 7 February. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/education/wp/2018/02/07/to-kill-a-mockingbird-other-books-banned-from-minnesota-schools/> (last accessed: 02.09.2025).
86. Bassnett S. The meek or the mighty: Reappraising the role of the translator. *Translation, power, subversion* / ed. by R. Álvarez, M. C. Vidal. Philadelphia : Multilingual Matters, 1996. P. 10–24.
87. Bassnett S. *Translation studies*. 3rd ed. London & New York : Routledge, 2002. 188 p.
88. Bassnett S. The Translation Turn in Culture Studies. *Construction Cultures* / S. Bassnett, & A. Lefevere, Eds. Clevedon : Multi Lingual Matters Ltd, 1998. Pp. 123–140, 138–139.
89. Bassnett S., Lefevere A. *Translation, History and Culture*. London ; New York: Routledge, 1990. 182 p.

90. Baumgarten S. Ideology and translation. *Handbook of Translation Studies*, Volume 3. 2012, P. 59–65.
91. Bell R. T. Translation and Translating: theory and practice (applied linguistics and language study). London ; New York : Longman, 1991. 299 p.
92. Bloom H. (ed.). J. D. Salinger. New York : Chelsea House, 2000. 192 p.
93. Boiko Ya. Methodology of cognitive-discursive modelling of literary translation (case study of Ukrainian retranslations of W. Shakespeare's tragedies of the 19th–21st centuries). *Alfred Nobel University Journal of Philology*. 2024. № 1 (27). P. 276–299. <http://dx.doi.org/10.32342/2523-4463-2024-1-27-19>
94. Bowd G. André Marty and Ernest Hemingway. *Forum for Modern Language Studies*. 2019. Vol. 55, no. 1. P. 1–19. DOI: 10.1093/fmls/cqy042
95. Burger N. K. Books of The Times. *The New York Times*. July 16, 1951. URL: <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/98/09/13/specials/salinger-rye02.html> (last accessed: 05.09.2025).
96. Calzada-Pérez M. Introduction. *Apropos of ideology* / ed. by M. Calzada-Pérez. Manchester : St. Jerome, 2003. P. 1–22.
97. Catford J. C. A linguistic theory of translation. London : Oxford University Press, 1965. ix+103 p.
98. Chesterman A. Memes of translation: The spread of ideas in translation theory. Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins, 1997. 219 p.
99. Cipriani A. The impact of censorship on the translation and publication of Virginia Woolf in Italy in the 1930s. *Translation Matters*. 2020. № 2(2). 83–96. DOI: 10.21747/21844585/tm2_2a5.
100. Costello D. P. The Language of «The Catcher in the Rye». *American Speech*. 1959. Vol. 34, № 3. P. 172–181.
101. Cronin M. Translation and Globalization. London : Routledge, 2003. 208 p.
102. Dijk van T. Ideology: A multidisciplinary approach. London : SAGE Publications, 1998. 384 p.
103. Downs K. ‘To Kill A Mockingbird’ Remains Among Top Banned Classical Novels. *PBS NewsHour*. February 19, 2016. URL:

- <https://www.pbs.org/newshour/education/to-kill-a-mockingbird-remains-among-top-banned-classical-novels> (last accessed: 02.09.2025).
104. Eagleton T. *Ideology: An introduction*. London and New York : Verso, 1991. 242 p.
 105. Even-Zohar I. *Polysystem studies*. Durham : Duke University Press, 1990. 267 p.
 106. Even-Zohar I. *Polysystem Theory (Revised)*. *Papers in Culture Research*. 2005. P. 1–203.
 107. Fairclough N. *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London & New York : Longman, 1995. xiii, 265 p.
 108. Fawcett P. *Ideology and translation*. *Routledge encyclopedia of translation studies* / M. Baker (Ed.). London : Routledge, 1998. P. 106–107.
 109. For Whom the Bell Tolls. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/For-Whom-the-Bell-Tolls-novel-by-Hemingway> (last accessed: 20.05.2025).
 110. Fowler R., Kress G. *Critical Linguistics. Language and Control*. London : Routledge & Kegan Paul, 1979. P. 185–221.
 111. French W. J. D. Salinger. New York : Twayne Publishers, 1963. 184 p.
 112. Frequently Challenged Books. *American Library Association*. URL: <https://web.archive.org/web/20191204011327/http://www.ala.org/advocacy/books/frequentlychallengedbooks/classics> (last accessed: 02.09.2025).
 113. Gentzler E. *Contemporary Translation Theories*. London & New York: Routledge, 2001. 232 p.
 114. Gladwell M. *The Courthouse Ring: Atticus Finch and the Limits of Southern Liberalism*. *The New Yorker*. 2009. 10 August. URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2009/08/10/the-courthouse-ring> (last accessed: 02.09.2025).
 115. Hamilton I. *In Search of J. D. Salinger*. London : Jonathan Cape, 1988. 352 p.

116. Harper Lee: Biography, Author, Pulitzer Prize Winner. *Biography.com*. URL: <https://www.biography.com/authors-writers/harper-lee> (last accessed: 02.02.2026).
117. Hawkes D. Ideology. 2nd ed. New York : Routledge, 2003. 225 p.
118. Hermans T. Translation in Systems. Descriptive and System-Oriented Approaches Explained. Manchester : St. Jerome, 1999. 195 p.
119. House J. Translation Quality Assessment: A Model Revisited. Tübingen : Gunter Narr, 1997. 207 p.
120. House J. Translation quality assessment: Past and present. London & New York : Routledge, 2015. 170 p.
121. Hudson R. A. Sociolinguistics (2nd ed.) Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 279 p.
122. Ives P. Gramsci's Politics of Language: Engaging the Bakhtin Circle and the Frankfurt School. Toronto : Univ of Toronto Press, 2004. 238 p.
123. Karoubi B. Ideology and Translation, 2009. URL: <https://www.translationdirectory.com/article233.htm> (last accessed: 19.11.2023)
124. Katan D. Cultural Approaches to Translation. *The Encyclopedia of Applied Linguistics* / ed. by C. A. Chapelle. 2020. <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0293.pub2>
125. Kolomiyets L., Kalnychenko O. Translation and Censorship in Soviet and Independent Ukraine. *The Routledge Handbook of Translation and Censorship* / eds. B. J. Baer, D. Merkle. London ; New York : Routledge, 2024. P. 243–260.
126. Kress G., Hodge R. Language as ideology. London : Routledge & Kegan Paul, 1993. 246 p.
127. LaPrade D. E. Censura y recepción de Hemingway en España. Valencia : Publicacions de la Universitat de València, 2005. 172 p. URL: <http://www.digitaliapublishing.com/a/35045/> (last accessed: 14.09.2025).
128. Laso Magro J. La censura literaria en la España franquista (1939–1975): la censura de Por quién doblan las campanas de Ernest Hemingway. 2017. URL:

<https://repositorio.comillas.edu/rest/bitstreams/104025/retrieve> (last accessed: 14.09.2025).

129. Lecercle J. J. *Interpretation as Pragmatics*. London : Macmillan Press LTD, 1999. 258 p.
130. Lecercle J. J. *A Marxist philosophy of language*. Leiden/Boston, MA : Brill, 2006. 236 p.
131. Lefebvre M. La mémoire des Brigades internationales: le cas André Marty. *La Guerre d'Espagne. L'histoire, les lendemains, la mémoire* / ed. by R. Bourderon. Paris : Tallandier, 2007. P. 389–403.
132. Lefevre A. *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London, New York : Routledge, 1992. viii, 176 p.
133. Leppihalme R. *Culture bumps: An empirical approach to the translation of allusions*. Philadelphia : Multilingual Matters, 1997. 241 p.
134. Lisheng L. Cultural Turn in Translation Studies and Its Future Development. *Journal of Language Teaching and Research*. 2010. Vol. 1, N 1. P. 94–96.
135. Martyniuk A. Grammatical and stylistic translation problems in the Ukrainian-English contrastive courses. *Translator and interpreter training methodology: The Ukrainian dimension*. Banská Bystrica : Belianum, 2025. P. 122–152.
136. Martynyuk A., Akhmedova E. (Sub)cultural specificity of fiction simile and the choice of translation strategy. *Topics in Linguistics*. 2022. Vol. 23. No. 2. P. 50–62.
137. Martynyuk A., Akhmedova E. Omission and addition of fiction similes: cognitive translation analysis. *Translation Studies in Ukraine as an Integral Part of the European Context* : collective monograph. / ed. by Martin Djovčoš, Ivana Hostová, Emília Perez, Mária Kusá. Bratislava : Vega, 2023. P. 144–157.
138. Masanovets V. Domestication strategy in rendering lexical and phraseological units in American university discourse: Stylistic aspects. *SHS Web of Conferences*. 2021. Vol. 105. Art. 01007. P. 1–7. URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110501007> (last accessed: 14.05.2023).

139. Mason I. Discourse, ideology and translation. *Critical readings in translation studies* / ed. by Mona Baker. New York : Routledge, 2010. P. 83–96
140. Matricciani E. Domestication of Source Text in Literary Translation Prevails over Foreignization. *Analytics*. 2025. Vol. 4, No. 3. P. 17. <https://doi.org/10.3390/analytics4030017> (Last accessed: 05.06.2025).
141. McDermott K. Stalinist Terror in the Comintern: New Perspectives. *Journal of Contemporary History*. 1995. Vol. 30, No. 1. P. 111–130. URL: <http://www.jstor.org/stable/260924> (last accessed: 20.03.2025).
142. Merkle D. Censorship. *Handbook of Translation Studies*. The Netherlands: Amsterdam : John Benjamin Publishing Company, 2010. Vol. 1. P. 18–21.
143. Meyers J. (ed.). Ernest Hemingway: The Critical Heritage. London; New York : Routledge, 1997. 611 p.
144. Meyers J. Hemingway: A Biography. New York : Harper & Row, 1985. xv, 644 p.
145. Mills S. Discourse. London and New York : Routledge, 1997. 176 p.
146. Mississippi school district removes To Kill a Mockingbird from reading list. *The Guardian*. 2017. 14 October. URL: <https://www.theguardian.com/books/2017/oct/14/to-kill-a-mockingbird-harper-lee-mississippi-school-reading-list> (last accessed: 02.09.2025).
147. Modern Library Board. *100 Best Novels*. URL: <https://www.modernlibrary.com/top-100/100-best-novels/> (last accessed: 02.09.2025).
148. Muller G. H. Hemingway and the Spanish Civil War: The Distant Sound of Battle. New York : Palgrave Macmillan, 2019. 267 p.
149. Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. London : Routledge, 2001. 222 p.
150. Newmark P. A textbook of translation. Shanghai : Shanghai Foreign Language Education Press, 1988a. 292 p.
151. Newmark P. Approaches to Translation. London, New York : Prentice Hall, 1988b. 200 p.

152. Nord C. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. London : Routledge, 1997. 160 p.
<https://doi.org/10.4324/9781315760506>
153. Pecheux M. *Language, semantics, and ideology*. London : Macmillan Press, and New York : St. Martin's Press, 1982. 244 p.
154. Pinsker S. *The Catcher in the Rye: Innocence under Pressure*. New York : Gale, 1993. 107 p.
155. Płońska D. Strategies of Translation. *Psychology of Language and Communication*. 2014. Vol. 18, No. 1. P. 67–74. DOI: 10.2478/plc-2014–0005
156. Pym A. *Exploring Translation Theories*. New York: Routledge, 2014. 178 p.
157. Rebrii O. The image of a Japanese as seen by a Dutchman in the English novel and its Ukrainian translation. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Foreign Philology. Methods of Foreign Language Teaching"*. 2024. № 99. C. 81–87. <https://doi.org/10.26565/2786-5312-2024-99-10>
158. Rebrii O., Virotschenko S. On Inconsistencies and Strategies, or How to Translate the Unnatural Naturally. *Między Oryginałem a Przekładem*, 2023. Vol. 29, No.4/62. P. 53–65. <https://doi.org/10.12797/MOaP.29.2023.62.03>
159. Rosenzweig J. 1941: How Hemingway's "offensive and lascivious" novel fell short. URL: <https://followingpulitzer.wordpress.com/2012/11/18/1941-how-hemingways-offensive-and-lascivious-novel-fell-short/> (last accessed: 02.09.2025).
160. Rudnytska N. Contesting Ukrainian Nationhood: Literary Translation and the Russian-Ukrainian Conflict. *Respectus Philologicus*, 2022a, No. 42 (47). P. 94–109.
161. Rudnytska N. Translation and the Formation of the Soviet Canon of World Literature. *Translation Under Communism*. Cham : Palgrave Macmillan, 2022b. P. 39–71. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-79664-8>

162. Rudnytska N. Literary Translation and Elimination of the Soviet Ideology in Contemporary Ukraine. *Academic Journal of Modern Philology*. 2023. Vol. 19. P. 283–292.
163. Rudnytska N. Soviet ideological and puritanical censorship of Ukrainian literary translations. *World Literature Studies*. 2024. Vol. 16, № 3. P. 15–26. <https://doi.org/10.31577/WLS.2024.16.3.2>
164. Saney I. The Case Against To Kill a Mockingbird. *Race & Class*. 2003. Vol. 45. No. 1. P. 99–110.
165. Sariz I. Censorship(s) in Translation: Constraints and Creativity. *Journal of Intellectual Freedom & Privacy*. 2017. URL: <https://journals.ala.org/index.php/jifp/article/view/6402/8915> (last accessed: 08.07.2024).
166. Schäffner C. Third ways and new centres: Ideological unity or difference? *Apropos of ideology* / ed. by M. Calzada-Pérez. Manchester : St. Jerome, 2003. P. 23–41.
167. Schleiermacher F. On the different methods of translating. *Translating Literature: The German Tradition from Luther to Rosenzweig* / André Lefevere (ed. and transl.). Assen : Van Gorcum, 1838/1977. P. 67–89.
168. Seliger M. The Marxist conception of ideology: A critical essay. Cambridge : Cambridge University Press, 1977. 229 p.
169. Shields C. Mockingbird: A Portrait of Harper Lee. New York : Henry Holt and Co., 2006. 337 p.
170. Snell-Hornby M. The turns of translation studies: New paradigms or shifting viewpoints? Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2006. xi, 205 p. <https://doi.org/10.1075/btl.66>
171. Spaeth R. Is To Kill a Mockingbird racist? *The Week*. July 17, 2015. URL: <https://theweek.com/articles/566893/kill-mockingbird-racist> (last accessed: 02.09.2025).
172. Subtelny O., Zakydalsky O., Dzulynsky O., Dzhulynska T. Plast: Ukrainian Scouting, a Unique Story. Toronto : Plast Publishing Incorporated, 2016. 441 p.

URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24845/file.pdf> (last accessed: 02.09.2025).

173. Szymanska M. Domestication + Foreignisation = ? A Nontraditional Approach to Audiovisual Translation. Szczecin : Volumina.pl Daniel Krzanowski, 2013. 59 p.
174. Tahir-Gürçağlar Ş. The translation bureau revisited: Translation as symbol. *Apropos of ideology* / ed. by M. Calzada-Pérez. Manchester : St. Jerome, 2003. P. 113–129.
175. Tan Z. Censorship in translation: The dynamics of non-, partial and full translations in the Chinese context. *Meta*. 2017. №62(1). P. 45–68.
176. The 1961 Pulitzer Prize Winner in Fiction: To Kill A Mockingbird, by Harper Lee. *The Pulitzer Prizes*. URL: <https://www.pulitzer.org/winners/harper-lee> (last accessed: 02.09.2025).
177. TIME. *All-Time 100 Novels*. URL: <https://time.com/collection/100-best-novels/> (last accessed: 02.09.2025).
178. Top 10 and Frequently Challenged Books Archive. *American Library Association*. URL: <https://www.ala.org/advocacy/bbooks/frequentlychallengedbooks/top10> (last accessed: 02.09.2025).
179. Top 100 Most Frequently Challenged Books: 1990–1999. *American Library Association*. URL: <https://www.ala.org/advocacy/bbooks/frequentlychallengedbooks/decade1999> (last accessed: 02.09.2025).
180. Toury G. The nature and Role of Norms in Literary Translation. *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies*. Leuven : Acco, 1978. P. 83–100.
181. Toury G. Descriptive translation studies – and beyond. Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins, 1995. 320 p.
182. Toury G. The nature and role of norms in translation. *The translation studies reader* / ed. by L. Venuti. London : Routledge, 2000. P. 198–211.
183. Trobitsch J. Censorship, literary commemoration and the Spanish Civil War, 1936–2018. *NPPSH Reflections*. 2020. № 3. P. 61–84.

184. Tymoczko M. Ideology and the position of the translator: In what Sense is a translator ‘in between’? *Apropos of ideology* / ed. By M. Calzada-Pérez. Manchester : St. Jerome, 2003. P. 181–201.
185. Venuti L. The translator’s invisibility: A history of translation. London & New York : Routledge, 1995. xii + 353 p.
186. Voloshinov V. N. Marxism and the philosophy of language. New York : Seminar Press, 1973. 205 p.
187. Whitfield S. J. Cherished and Cursed: Toward a Social History of the Catcher in the Rye. *The New England Quarterly*. 1997. Vol. 70, No. 4. P. 567–600.
188. Works Progress Administration. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/Works-Progress-Administration> (last accessed: 20.09.2025).
189. Zanettin F. Corpus Methods for Descriptive Translation Studies. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2013. № 95. P. 20–32. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.618>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

190. Гемінгвей Е. По кому подзвін : роман : пер. з англ. Андрія Савенця. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 608 с.
191. Лі Г. Вбити пересмішника : пер. з англ. Тетяни Некряч. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2023. 384 с.
192. Лі Г. Убити пересмішника : пер. з англ. М. Ф. Харенко. Київ : Молодь, 1975. 272 с.
193. Селінджер Д. Д. Над прірвою у житті : пер. з англ. Олекси Логвиненка. *Над прірвою у житті: Повісті, оповідання*. Київ : Молодь, 1984. С. 3–172. URL: <http://www.ae-lib.org.ua/salinger/Texts/TheCatcherInTheRye-ua.htm>.
194. Селінджер Дж. Д. Ловець у житті: роман : пер. з англ. О. П. Логвиненко. Харків : Фоліо, 2010. 317 с.
195. Селінджер Дж. Д. Над прірвою у житті : пер. з англ. Олекси Логвиненка. Київ : Котигорошко, 1993. 272 с.
196. Хемінгуей Е. Фієста. По кому подзвін : романи : пер. з англ. Мар Пінчевський. Київ : Вища школа, 1984. 516 с.
197. Hemingway E. For Whom the Bell Tolls. Philadelphia : The Blakiston Company, 1940. 481 p. URL: <https://www.fadedpage.com/showbook.php?pid=20210122> (last accessed: 28.01.2025).
198. Lee H. To Kill a Mockingbird. 1960. 285 p. URL: <https://www.raio.org/TKMFullText.pdf> (last accessed: 17.04.2025).
199. Salinger J. D. The Catcher in the Rye. 1951. URL: <http://www.readanybook.com/online/20556> (last accessed: 28.01.2025).

СПИСОК ДОВІДКОВИХ І ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

200. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007а. Т. 1 : А – Л. 608 с.
201. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007б. Т. 2 : М – Я. 624 с.

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Публікації у фахових виданнях України:

1. Тулупов О. В. Цензура в англо-українських перекладах роману Ернеста Гемінгуея «По кому подзвін». *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2025. Том 1, № 41. С. 273–278. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.1.43> [Тулупов 2025а]

2. Тулупов О. В. Ідеологічний аспект українських перекладів роману Гарпер Лі «Вбити пересмішника». *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2025. Том 2, № 40. С. 132–139. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.23> [Тулупов 2025б]

3. Tulupov O. V. Culture and Ideology in Translation Perspective. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2025. Том 2, № 39. С. 158–165. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.39.2.28> [Tulupov 2025в]

4. **Тулупов О. В.**, Кіріченко Є. Є. Ненормативна лексика в англо-українському перекладі: творчість vs цензура. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»*. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2022. Вип. 96. С. 52–60. <https://doi.org/10.26565/2786-5312-2022-96-07> [Тулупов, Кіріченко 2022]

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Фролова І., **Тулупов О.** Стратегії і тактики ідеологічного впливу в англо-українському художньому перекладі радянського періоду. *Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу* : тези доповідей XIII Міжнародної наукової конференції, м. Харків, 25 квітня 2026 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2026. С. 80–82. [Фролова, Тулупов 2026]

6. Тулупов О. В. Ідеологічно позначена англійськомовна проза в українських перекладах. *Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація* : XXV міжнародна онлайн-конференція, м. Харків, 6 лютого 2026 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2026. С. 170–172. [Тулупов 2026]

7. Тулупов О. В. Ідеологічний аспект перекладу. *Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація* : XXIV наукова конференція з міжнародною участю, м. Харків, 7 лютого 2025 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. С. 124–126. [Тулупов 2025г]

8. Фролова І., **Тулупов О.** Контекст перекладацького дискурсу: ідеологічний аспект. *Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу* : тези доповідей XII Міжнародної наукової конференції, м. Харків, 19–20 квітня 2024 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 56–57. [Фролова, Тулупов 2024]

9. Tulupov O. Culture, ideology and censorship in translation. *Research and education in the global world: eurointegration processes* : Book of papers of the 2023 International Forum for Young Researchers, Kharkiv, May 12, 2023. Kharkiv : O. M. Beketov NUUE in Kharkiv, 2023. С. 466–468. [Tulupov 2023a]

10. Tulupov O. V. Language, translation, culture and ideology in conjunction with philosophy. *Академічні та наукові виклики різноманітних галузей знань у 21-му столітті. Принципи CLIL в дії / Academic and scientific challenges of diverse fields of knowledge in the 21st century. CLIL in action* : матеріали XII Всеукраїнської наукової конференції, м. Харків, 24 березня 2023 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 172–177. [Tulupov 2023б]

11. Тулупов О. В. Співвідношення понять культури та ідеології в перекладацьких студіях. *Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація* : тези доповідей XXII наукової конференції, м. Харків, 03 лютого 2023 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 128–130. [Тулупов 2023в]

(Особистий внесок здобувача в публікації 4 полягає в розробці методики дослідження, його організації та узагальненні висновків).

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 15:12:04 24.05.2026

Назва файлу з підписом: Tulupov_diss.pdf
Розмір файлу з підписом: 1.6 МБ

Перевірені файли:
Назва файлу без підпису: Tulupov_diss.pdf
Розмір файлу без підпису: 1.6 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: ТУЛУПОВ ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ

П.І.Б.: ТУЛУПОВ ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ

Країна: Україна

РНОКПП: 2806307870

Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 15:12:43
24.05.2026

Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"

Серійний номер: 5E984D526F82F38F040000009A456F0173718706

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Удосконалений

Тип контейнера: Підписаний PDF-файл (PAdES)

Формат підпису: З позначкою часу від ЕП (PAdES-B-T)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.04.06 13:00